

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

**Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών**

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΣΩΝ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΨΗΦΙΑΚΑ ΜΕΣΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗΣ

**Η ΔΙΑΚΟΠΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΕΡΤ,
ΤΟ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑ ΕΡΤ ΟΡΕΝ ΚΑΙ
ΤΑ ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΨΗΦΙΑΚΑ ΜΕΣΑ ΩΣ
ΠΕΔΙΟ ΣΥΖΗΤΗΣΗΣ:
ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΣΕΛΙΔΑΣ ERTsocial ΣΤΟ FACEBOOK**

ΚΥΡΙΑΚΗ ΚΙΚΗ

*Διπλωματική εργασία που κατατίθεται ως μέρος των απαιτήσεων του
Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών
στην Επικοινωνία και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης*

Επιβλέπων: Δημήτρης Γκούσκος

Αθήνα, Ιούνιος 2014

στον Αντρέα

Επιτελική σύνοψη

Στη συγκεκριμένη εργασία μελετάται η σελίδα ERTSocial στο Facebook και η δραστηριότητα που αναπτύσσεται εκεί από τον Μάιο 2011, όποτε δημιουργήθηκε, έως και τον Φεβρουάριο 2014. Με σημείο αφετηρίας του ενδιαφέροντος τη διακοπή της λειτουργίας της ΕΡΤ, επιχειρείται να εξεταστεί κατά πόσο η σελίδα αποτελεί πεδίο διαλόγου, πολιτικής συμμετοχής και κοινωνικής δράσης – και ποιες είναι οι διαφορές της ανάμεσα στην περίοδο που αποτελούσε δίαυλο της ΕΡΤ Α.Ε. στα συλλογικά ψηφιακά μέσα και στο διάστημα από τον Ιούνιο 2013 έως σήμερα.

Abstract

The ERTSocial page on Facebook and the activity being carried out from May 2011, when the page was created, to February 2014 is the study field of this thesis. The shutdown of the Greek state broadcaster (ERT) was the starting point of interest in an attempt to examine whether the Facebook page constitutes a field of dialogue, political participation and social action; but also to go over the possible differences between the period that ERTSocial was a social media channel of the Hellenic Broadcasting Corporation and the period from June 2013 and afterwards.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Δημήτρη Γκούσκο, για τον συντονισμό και την πολύτιμη καθοδήγησή του στη δουλειά αυτή, τους διδάσκοντες Αντώνη Αρμενάκη και Διονύση Πάνο για τη βοήθεια που μου πρόσφεραν στην ποσοτική ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων και στη θεωρητική πλαισίωση της συγκεκριμένης έρευνας αντίστοιχα.

Ευχαριστώ όλους τους συνεντευξιαζόμενους για τη συμμετοχή τους στην έρευνα και την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν, τον Χρήστο Πουλάκη για την καλή του διάθεση να μου δώσει τη γνώμη του επί της απόδοσης στα ελληνικά μη παγιωμένων θεωρητικών όρων, και τον Χρήστο Δόγα για την κατανόηση και την υπομονή του στην επαγγελματική συνεργασία μας, στον βαθμό που αυτή επηρεάστηκε από μέρους μου λόγω της παράλληλης εκπόνησης του προκείμενου έργου.

Ίσως για τον καθένα μας, υπάρχουν και μερικοί άνθρωποι οι οποίοι μόνο έμμεσα συμβάλλουν σε κάποιες προσπάθειές μας και, απλώς επειδή υπάρχουν, τις κάνουν να φαντάζονται αδύνατες χωρίς εκείνους. Για μένα, οι άνθρωποι αυτοί είναι η μητέρα μου, ο σύντροφός μου και οι φίλοι που δεν με ξέχασαν όλους αυτούς τους μήνες, όσο εγώ μόνο τους ξεχνούσα καθώς πάλευα με τον χρόνο. Τους ευχαριστώ για τη στήριξή τους.

Πνευματικά δικαιώματα

Τα πνευματικά δικαιώματα του πρωτογενούς ερευνητικού υλικού που συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα διπλωματική εργασία και προέρχεται από αναρτήσεις και συνεντεύξεις διαχειριστών και χρηστών της σελίδας ERTSocial ανήκουν στους κατά περίπτωση δημιουργούς του. Καμία χρήση του υλικού αυτού δεν επιτρέπεται χωρίς την προγενέστερη άδεια των δημιουργών του.

Τα πνευματικά δικαιώματα όλου του υπόλοιπου υλικού της παρούσας διπλωματικής εργασίας ανήκουν στη συγγραφέα. Η χρήση του υλικού αυτού επιτρέπεται αποκλειστικά και μόνο σύμφωνα με τις προβλέψεις της άδειας Creative Commons «Αναφορά Δημιουργού-Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 Διεθνές», (ιστοσελίδα: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>), και με παράκληση για ενημέρωση της συγγραφέως (διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου: kelly_kiki@yahoo.gr).

Πίνακας περιεχομένων

Κατάλογος εικόνων	v
Κατάλογος πινάκων	vi
Κατάλογος γραφημάτων	ix
1. Εισαγωγική ενότητα	1
Μέρος I: Θεωρητικό πλαίσιο.....	3
2. Βασικές έννοιες και ορισμοί	3
2.1 Το φαινόμενο της ομοφυλίας	3
2.2 Ο διάλογος στο FB.....	8
2.2 Το φαινόμενο του κοινωνικού αυτοματισμού	14
2.4 Η πολιτική συμμετοχή	19
2.5 Διαδίκτυο και κοινωνική δράση.....	25
2.6 Η δημοτικότητα των αναρτήσεων στο FB	33
3. Η επιλογή της σελίδας ΕRTSocial	38
Μέρος II: Ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις, σχεδιασμός και διεξαγωγή της έρευνας....	40
4. Ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις	40
4.1 Διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων και υποθέσεων	40
4.2 ΕΕ και ΥΕ: σύνδεση με το θεωρητικό πλαίσιο.....	42
5. Σχεδιασμός και διεξαγωγή έρευνας.....	44
5.1 Μέθοδοι και διάρκεια έρευνας	44
5.2 Ποσοτική έρευνα.....	45
5.3 Ποσοτική ανάλυση περιεχομένου.....	53

5.4 Ποιοτική έρευνα	54
Μέρος III: Επεξεργασία και ανάλυση δεδομένων – ευρήματα της έρευνας	58
6. Επεξεργασία και ανάλυση δεδομένων	58
6.1 Ποσοτική έρευνα.....	58
6.2 Ποσοτική ανάλυση περιεχομένου.....	62
6.3 Ποιοτική έρευνα	72
7. Ευρήματα της έρευνας: Απάντηση ΕΕ	78
7.1 ΕΕ1: Ποια είναι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των δημιουργών αναρτήσεων στη σελίδα ERTSocial;.....	78
7.2 ΕΕ2: Πώς μεταβάλλεται η συχνότητα αναρτήσεων ανά τον χρόνο;.....	88
7.3 ΕΕ3: Πόσο ενεργοί είναι οι χρήστες της σελίδας σε επίπεδο δημοσίευσης αναρτήσεων;	90
7.4 ΕΕ4: Κατά πόσο οι χρήστες αλληλεπιδρούν με τις δημοσιεύσεις στη σελίδα;	95
7.5 ΕΕ5: Με ποιες αναρτήσεις κυρίως αλληλεπιδρούν οι χρήστες: διαχειριστών ή άλλων χρηστών;.....	104
7.6 ΕΕ6: Πώς μεταβάλλεται η αλληλεπίδραση των χρηστών με τις δημοσιεύσεις στη σελίδα ανά τον χρόνο και ανάλογα με την κατηγορία του δημιουργού τους;	115
7.7 ΕΕ7: Για ποιο σκοπό γίνονται οι αναρτήσεις στη σελίδα ERTSocial;	117
7.8 ΕΕ8: Τι διάθεση/ συναίσθημα φέρουν οι δημοσιεύσεις στη σελίδα;	118
7.9 ΕΕ9: Ποια είναι η θεματολογία των αναρτήσεων;.....	119
7.10 ΕΕ10: Ποια είναι η διάθεση/ συναίσθημα των δημιουργών αναρτήσεων απέναντι στα θέματα αναφοράς τους;.....	126
8. Ευρήματα της έρευνας: Έλεγχος ΥΕ	132
8.1 Έλεγχος ΥΕ1: Στη σελίδα ERTSocial εντοπίζεται το φαινόμενο της ομοφυλίας ...	132
8.2 Έλεγχος ΥΕ2: Στη σελίδα της ΕΡΤ στο FB αναπτύσσεται διάλογος	133

8.3 Έλεγχος ΥΕ3: Το φαινόμενο του κοινωνικού αυτοματισμού είναι υπαρκτό στη σελίδα ERTSocial.....	134
8.4 Έλεγχος ΥΕ4: Η σελίδα αποτελεί πεδίο πολιτικής συμμετοχής	135
8.5 Έλεγχος ΥΕ5: Η σελίδα ERTSocial αποτελεί χώρο κοινωνικής δράσης	136
8.6 Αναπροσαρμογή δείγματος και επανέλεγχος ΥΕ1 – ΥΕ5.....	137
8.7 Έλεγχος ΥΕ6: Η διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ πυροδότησε τη συμμετοχή των χρηστών στη σελίδα	151
9. Συζήτηση	159
9.1 Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των χρηστών	159
9.2 Δημοσιεύσεις και αλληλεπίδραση	160
9.3 Το περιεχόμενο, η κατανομή του στον χρόνο και οι εξελίξεις στην ΕΡΤ	161
9.4 Η διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ και η διάθεση/ συναίσθημα των αναρτήσεων ...	163
9.5 Επαλήθευση και διάψευση ΥΕ.....	165
10. Συμπεράσματα, περιορισμοί και προτάσεις	168
10.1 Σύνοψη του έργου	168
10.2 Η συμμετοχή των χρηστών στη σελίδα	168
10.3 Αναθεώρηση και περαιτέρω έρευνα	169
10.4 Τα ΣΨΜ ως πεδίο διαλόγου και πολιτικής συμμετοχής	170
10.5 Η διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ και η λειτουργία της σελίδας ERTSocial.....	170
10.6 Περιορισμοί.....	173
Βιβλιογραφικές αναφορές	174
Ιστογραφικές αναφορές	183
Κινηματογραφικές αναφορές	188
Κατάλογος συντομογραφιών	189

Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Σχολή Οικονομικών & Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Επικοινωνίας & ΜΜΕ
ΠΜΣ Επικοινωνία & ΜΜΕ/
Ψηφιακά Μέσα Επικοινωνίας & Περιβάλλοντα Αλληλεπίδρασης
Διπλωματική εργασία

Η διακοπή της λειτουργίας της ΕΡΤ,
το εγχείρημα ΕΡΤ Open και
τα συλλογικά ψηφιακά μέσα ως πεδίο συζήτησης:
Μελέτη της σελίδας ΕRTSocial στο Facebook
Κυριακή Κική
Ιούνιος 2014

Γλωσσάρι απόδοσης ξενόγλωσσων όρων..... 190

Γλωσσάρι ερμηνείας κύριων όρων 192

Κατάλογος εικόνων

Εικόνα 1: Αναρτήσεις χρηστών (πληθυσμός N) στις 11 Ιουνίου 2013, από τις 3:00 μ.μ. έως τα μεσάνυχτα.....	52
Εικόνα 2: Σύννεφο λέξεων (1) – ενδεικτική παρουσίαση λέξεων σύμφωνα με τις οποίες κρίθηκε ότι δηλώνεται θετική (αριστερά) ή αρνητική (δεξιά) διάθεση/ συναίσθημα στις υπό εξέταση αναρτήσεις ($n_c = 921$) που αφορούν όλο το χρονικό διάστημα μελέτης (34 μήνες).....	69
Εικόνα 3: Κολάζ αντιπροσωπευτικού δείγματος φωτογραφιών σύμφωνα με τις οποίες κρίνεται ότι δηλώνεται θετική διάθεση/ συναίσθημα στις υπό εξέταση αναρτήσεις ($n_c = 921$) που αφορούν όλο το χρονικό διάστημα μελέτης (34 μήνες).....	70
Εικόνα 4: Κολάζ αντιπροσωπευτικού δείγματος φωτογραφιών σύμφωνα με τις οποίες κρίνεται ότι δηλώνεται αρνητική διάθεση/ συναίσθημα στις υπό εξέταση αναρτήσεις ($n_c = 921$) που αφορούν όλο το χρονικό διάστημα μελέτης (34 μήνες).....	71
Εικόνα 5: Σύννεφο λέξεων (1) – το περιεχόμενο των αναρτήσεων θετικής (αριστερά) και αρνητικής (δεξιά) διάθεσης/ συναισθήματος, στο σύνολο του χρονικού διαστήματος μελέτης.....	129
Εικόνα 6: Σύννεφο λέξεων (2) – το περιεχόμενο των αναρτήσεων θετικής διάθεσης/ συναισθήματος έως τον Μάιο 2013 (αριστερά) και από τον Ιούνιο 2013 και έπειτα (δεξιά).....	130
Εικόνα 7: Σύννεφο λέξεων (3) – το περιεχόμενο των αναρτήσεων αρνητικής διάθεσης/ συναισθήματος έως τον Μάιο 2013 (αριστερά) και από τον Ιούνιο 2013 και έπειτα (δεξιά).....	131

Κατάλογος πινάκων

Πίνακας 1: Ο συνολικός πληθυσμός αναρτήσεων που έγιναν στη σελίδα ERTSocial στο FB, από τον Μάιο 2011 έως και τον Φεβρουάριο 2014 (Graph API Explorer 2014a).	48
Πίνακας 2: Ο πληθυσμός των αποδελτιωμένων αναρτήσεων ως (διατιθέμενο) δείγμα για την προκείμενη έρευνα.	48
Πίνακας 3: Ανά μήνα, το δείγμα (n), ο πληθυσμός (N) και ο λόγος δειγματοληψίας στην περίπτωση των αναρτήσεων των διαχειριστών.	49
Πίνακας 4: Ανά μήνα, το δείγμα (n), ο πληθυσμός (N) και ο λόγος δειγματοληψίας στην περίπτωση των αναρτήσεων των χρηστών.	50
Πίνακας 5: Ανά μήνα και ανά κατηγορία δημιουργού, συγκριτική παρουσίαση του λόγου δειγματοληψίας.	51
Πίνακας 6: Οι πιο ενεργοί λογαριασμοί χρηστών στη σελίδα ERTSocial στους οποίους απευθύνθηκε αίτημα για συμμετοχή στην ποιοτική έρευνα.	56
Πίνακας 7: Επιλογή και διαμόρφωση επιμέρους σταθμισμένου δείγματος ($n_1 < n$) των αναρτήσεων των χρηστών.	61
Πίνακας 8: Οι συνεντευξιαζόμενοι διαχειριστές της σελίδας ERTSocial.	75
Πίνακας 9: Οι συνεντευξιαζόμενοι χρήστες της σελίδας ERTSocial.	77
Πίνακας 10: Ανά κατηγορία, το πλήθος των χρηστών που δημοσιεύουν αναρτήσεις.	78
Πίνακας 11: Ανά κατηγορία και ανά φύλο, το πλήθος των χρηστών που δημοσίευσαν αναρτήσεις στη σελίδα.	78
Πίνακας 12: Έλεγχος ΣΥΕ1.	81
Πίνακας 13: Κατανομή δημιουργών αναρτήσεων ανά γεωγραφική περιοχή (περιλαμβάνονται όλες οι κατηγορίες χρηστών).	83
Πίνακας 14: Έλεγχος ΣΥΕ2.	87
Πίνακας 15: Κατανομή αναρτήσεων που έγιναν από χρήστες.	90

Πίνακας 16: Έλεγχος ΣΥΕ3.....	92
Πίνακας 17: Κατανομή χρηστών ανά ομαδοποιημένο αριθμό αναρτήσεων που έκαναν... ..	93
Πίνακας 18: Κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες θετικών αξιολογήσεων που έλαβαν..	95
Πίνακας 19: Κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες σχολίων που έλαβαν.....	96
Πίνακας 20: Κατανομή αναρτήσεων ανά ομαδοποιημένο αριθμό κοινοποιήσεων που είχαν.....	97
Πίνακας 21: Κατανομή αναρτήσεων βάσει συνολικής αλληλεπίδρασης που έτυχαν από τους χρήστες. Περιλαμβάνονται οι περιπτώσεις δημοσιεύσεων, όπου δεν υφίσταται δυνατότητα κοινοποίησης: σε αυτές, στη μεταβλητή «κοινοποιήσεις» έχει δοθεί η τιμή 0.	102
Πίνακας 22: Κατανομή αναρτήσεων βάσει συνολικής αλληλεπίδρασης που έτυχαν από τους χρήστες. Δεν περιλαμβάνονται οι περιπτώσεις δημοσιεύσεων, όπου δεν υφίσταται δυνατότητα κοινοποίησης (ελλείπουσες παρατηρήσεις).	103
Πίνακας 23: Έλεγχος ΣΥΕ4.....	109
Πίνακας 24: Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα δημοσίευσης.....	119
Πίνακας 25: Κατανομή αναρτήσεων ανά δευτερεύον θέμα αναφοράς.	120
Πίνακας 26: Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα δημοσίευσης και ανά δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα (μέρος 1).....	121
Πίνακας 27: Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα δημοσίευσης και ανά δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα (μέρος 2).....	122
Πίνακας 28: Κατανομή αναρτήσεων ανά ομαδοποιημένα βασικά θέματα και ανά περίοδο δημοσίευσης.....	123
Πίνακας 29: Κατανομή αναρτήσεων με βασικό θέμα σχετικό με την ΕΡΤ ανά περίοδο δημοσίευσης και ανά κατηγορία δημιουργού.....	124

Πίνακας 30: Κατανομή αναρτήσεων με πολιτικοκοινωνικά θέματα ανά δημιουργό και περίοδο δημοσίευσης.....	125
Πίνακας 31: Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα ανάρτησης και ανά διάθεση/ συναίσθημα που εντοπίζεται.	127
Πίνακας 32: Για την περίπτωση της ομοφυλίας, κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία περιεχομένου και ανά περίοδο δημοσίευσης.	132
Πίνακας 33: Για την περίπτωση του διαλόγου, κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία περιεχομένου και ανά περίοδο δημοσίευσης.	133
Πίνακας 34: Για την περίπτωση του κοινωνικού αυτοματισμού, κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία περιεχομένου και ανά περίοδο δημοσίευσης.	134
Πίνακας 35: Για την περίπτωση της πολιτικής συμμετοχής, κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία περιεχομένου και ανά περίοδο δημοσίευσης.....	135
Πίνακας 36: Για την περίπτωση της κοινωνικής δράσης, κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία περιεχομένου και ανά περίοδο δημοσίευσης.....	136
Πίνακας 37: Κατανομή αναρτήσεων ανά εντοπισμό οποιουδήποτε παράγοντα κοινωνικής δράσης – έχουν εξαιρεθεί τα ευχετήρια μηνύματα.	138
Πίνακας 38: Έλεγχος ΣΥΕs.....	153
Πίνακας 39: Έλεγχος ΣΥΕs.....	157

Κατάλογος γραφημάτων

Γράφημα 1: Ποσοστιαία κατανομή δημοσιεύσεων ανά φύλο δημιουργού, μεταξύ όσων αναρτήσεων έγιναν από λογαριασμούς προφίλ.....	79
Γράφημα 2: Ποσοστιαία κατανομή δημοσιεύσεων ανά φύλο δημιουργού, μεταξύ όσων αναρτήσεων έγιναν από λογαριασμούς προφίλ όπου δηλώνεται/ διαπιστώνεται το φύλο των χρηστών.	82
Γράφημα 3: Ποσοστιαία κατανομή δημιουργών αναρτήσεων ανά γεωγραφική περιοχή, εξαιρουμένων των περιπτώσεων όπου η τελευταία δεν αναφέρεται ή δηλώνονται περισσότερες από μία περιοχές.	84
Γράφημα 4: Ποσοστιαία κατανομή χρηστών εντός και εκτός Ελλάδας, εξαιρουμένων των περιπτώσεων όπου η γεωγραφική περιοχή δεν αναφέρεται.	85
Γράφημα 5: Αναπαράσταση του πλήθους των αναρτήσεων από διαχειριστές ανά μήνα μελέτης.....	88
Γράφημα 6: Αναπαράσταση του πλήθους των αναρτήσεων από χρήστες ανά μήνα μελέτης.....	89
Γράφημα 7: Ποσοστιαία κατανομή χρηστών ανά ομαδοποιημένο πλήθος αναρτήσεων που έκαναν.....	94
Γράφημα 8: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες θετικών αξιολογήσεων που έλαβαν.	98
Γράφημα 9: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες σχολίων που έλαβαν.	99
Γράφημα 10: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες κοινοποιήσεων που είχαν.....	100
Γράφημα 11: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες κοινοποιήσεων που είχαν, εξαιρουμένων των περιπτώσεων όπου δεν υπήρχε δυνατότητα κοινοποίησης.	101
Γράφημα 12: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία δημιουργού και ανά ομαδοποιημένο αριθμό «μου αρέσει!» που έλαβαν.....	104

Γράφημα 13: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία δημιουργού και ανά ομάδες σχολίων που έλαβαν.....	105
Γράφημα 14: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία δημιουργού και ανά ομαδοποιημένο αριθμό κοινοποιήσεων που είχαν.....	106
Γράφημα 15: Μέση τιμή «μου αρέσει!» ανά κατηγορία αναρτώντα και ανά μήνα δημιουργίας των δημοσιεύσεων.....	111
Γράφημα 16: Μέση τιμή σχολίων ανά κατηγορία αναρτώντα και ανά μήνα δημιουργίας των δημοσιεύσεων.....	112
Γράφημα 17: Μέση τιμή κοινοποιήσεων ανά κατηγορία αναρτώντα και ανά μήνα δημιουργίας των δημοσιεύσεων.....	113
Γράφημα 18: Μέση τιμή συνολικής αλληλεπίδρασης ανά κατηγορία αναρτώντα και ανά μήνα δημιουργίας των δημοσιεύσεων.....	114
Γράφημα 19: Μέση τιμή συνολικής αλληλεπίδρασης που έλαβαν οι αναρτήσεις των διαχειριστών ανά τον χρόνο δημιουργίας τους.....	115
Γράφημα 20: Μέση τιμή «μου αρέσει!» και σχολίων που έλαβαν οι αναρτήσεις των χρηστών ανά τον χρόνο δημιουργίας τους.....	116
Γράφημα 21: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά είδος δημοσίευσης.....	117
Γράφημα 22: Ποσοστιαία κατανομή δημοσιεύσεων ανά διάθεση/ συναίσθημα που φέρουν.....	118
Γράφημα 23: Κατανομή αναρτήσεων που αφορούν ζητήματα της ΕΡΤ, για το διάστημα μελέτης 34 μηνών, ανά διάθεση/ συναίσθημα.....	127
Γράφημα 24: Κατανομή αναρτήσεων που αφορούν ζητήματα πολιτικής (αριστερά) και κοινωνικά θέματα (δεξιά), για το διάστημα μελέτης 34 μηνών, ανά διάθεση/ συναίσθημα.....	128
Γράφημα 25: Κατανομή αναρτήσεων ανά υπό εξέταση φαινόμενο, εξαιρουμένων των ευχετήριων μηνυμάτων.....	137

Γράφημα 26: Αναλυτικά για την περίπτωση της κοινωνικής δράσης, κατανομή αναρτήσεων ανά αριθμό εντοπιζόμενων επιμέρους παραγόντων - συνιστωσών της. .	138
Γράφημα 27: Μέση τιμή συνολικής αλληλεπίδρασης ανά κατηγορία αναρτώντα και ανά περίοδο δημιουργίας δημοσιεύσεων.....	151
Γράφημα 28: Μέση τιμή «μου αρέσει!» και σχολίων που έλαβαν οι αναρτήσεις των χρηστών ανά περίοδο δημοσίευσής τους.	152
Γράφημα 29: Κατανομή των περισσότερο σχολιασμένων αναρτήσεων στο χρονικό διάστημα μελέτης (34 μήνες).....	155
Γράφημα 30: Μέση τιμή σχολίων ανά βασικό θέμα ανάρτησης.....	156

1. Εισαγωγική ενότητα

Στόχος της προκειμένης είναι η μελέτη της σελίδας ERTSocial στο Facebook¹, προκειμένου να διερευνηθεί εάν αποτελεί πεδίο διαλόγου και συμμετοχής, ιδίως μετά την διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ τον Ιούνιο 2013 – επιλογή η οποία έγινε περίπου έναν μήνα μετά την εν λόγω κυβερνητική απόφαση.

Το προσωπικό ενδιαφέρον, η επικαιρότητα του θέματος, που συνεπάγεται και την πρωτοτυπία του, ήταν ανάμεσα στα κριτήρια επιλογής του – παράλληλα με τη δυνατότητα εύρεσης και ανάλυσης ερευνητικού υλικού, αλλά και την επιδιωκόμενη συνεισφορά στην ερευνητική ανησυχία για τον ρόλο των συλλογικών ψηφιακών μέσων² στην ανάπτυξη του διαλόγου, στην προώθηση της συμμετοχής και στη διευκόλυνση της κοινωνικής δράσης.

Στο πλαίσιο της παρούσας, τα γεγονότα σε σχέση με τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ και τη διάδοχη κατάσταση του αυτο-οργανωμένου εγχειρήματος ΕΡΤ Open θεωρούνται γνωστά και μόνο τα βασικότερα από αυτά ενδέχεται να αναφέρονται, όπου κρίνεται απαραίτητο.

Ενδεικτικά, τα γεγονότα σχετικά με την ΕΡΤ, τα οποία οδήγησαν στην επιλογή της σελίδας του πρώην δημόσιου ραδιοτηλεοπτικού φορέα της χώρας στο FB ως περίπτωση μελέτης για την πολιτική συμμετοχή και την κοινωνική δράση (και μέσω του Διαδικτύου, θα μπορούσαν να συνοψιστούν στα εξής: η ίδια η κυβερνητική απόφαση να διακοπεί η λειτουργία της ΕΡΤ Α.Ε. (ανακοινώθηκε και εκτελέστηκε στις 11 Ιουνίου 2013), οι πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν το αμέσως επόμενο διάστημα και η πεντάμηνη «*λειτουργική κατάληψη*» του Ραδιομεγάρου στην Αγία Παρασκευή (έως την εκκένωση του κτιρίου από τα ΜΑΤ στις 7 Νοεμβρίου 2013) – κατάληψη που

---

¹ Στο εξής θα αναφέρεται με τη συντομογραφία FB.

² Στο εξής θα αναφέρονται με τη συντομογραφία ΣΨΜ.

περιλαμβάνει, αφενός, τη συνέχιση εκπομπής προγράμματος³ από τους πρώην εργαζόμενους της ΕΡΤ Α.Ε. (εξακολουθεί έως σήμερα, διαδικτυακά και με τη χρήση περιφερειακών σταθμών και άλλων εγκαταστάσεων) και, αφετέρου, την καθημερινή συγκέντρωση διαμαρτυρόμενων πολιτών στο προαύλιο του Ραδιομεγάρου, με τη συμμετοχή τους σε πολιτιστικές και άλλες παράλληλες εκδηλώσεις οι οποίες συνέβαιναν στον ίδιο χώρο σχεδόν σε όλη τη διάρκεια του περσινού καλοκαιριού.

Στις σελίδες που ακολουθούν, στο Μέρος I, στην Ενότητα 2, αναπτύσσεται το θεωρητικό πλαίσιο το οποίο μελετήθηκε για τις ανάγκες της υφιστάμενης έρευνας: παρουσιάζονται βιβλιογραφικές αναφορές και προσδιορίζονται βασικές έννοιες και ορισμοί. Στην Ενότητα 3, εξηγούνται οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε να διερευνηθεί η συγκεκριμένη σελίδα ως υπό περιστάσεις αντιπροσωπευτική της πολιτικής και κοινωνικής δυναμικής που δύναται να αναπτυχθεί στα ΣΨΜ.

Ακολούθως, στο Μέρος II, περιγράφεται αναλυτικά ο σχεδιασμός και η διαδικασία της έρευνας: διατυπώνονται ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις, τίθενται επιμέρους στόχοι, περιγράφονται δειγματοληψίες που εφαρμόστηκαν, τρόποι και μέσα συλλογής δεδομένων και εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν κατά τα τρία σκέλη της έρευνας: ποσοτική έρευνα, ποσοτική ανάλυση περιεχομένου και ποιοτική έρευνα (συνεντεύξεις).

Στο Μέρος III, περιγράφεται η διαδικασία επεξεργασίας και ανάλυσης όλων των δεδομένων προερχόμενων από την έρευνα, διερευνώνται ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις, και συνοψίζονται τα αποτελέσματα της έρευνας υπό τη μορφή συζήτησής τους. Τέλος, αναφέρονται οι βασικοί περιορισμοί της έρευνας και συνοψίζονται τα βασικά συμπεράσματά της, παραθέτοντας τα ερωτήματα ή τα νέα ζητήματα προς συζήτηση που μένουν ανοιχτά.

---

³ Όπως αυτή υποβοηθήθηκε από διαδικτυακά μέσα ενημέρωσης και μέσω της αναμετάδοσης του προγράμματος των πρώην εργαζομένων στην ΕΡΤ Α.Ε. από δεκάδες ιστοσελίδες και χρήστες του Διαδικτύου.

Μέρος Ι: Θεωρητικό πλαίσιο

2. Βασικές έννοιες και ορισμοί

2.1 Το φαινόμενο της ομοφυλίας

«*Η ομοιότητα γεννά τη σύνδεση*»⁴: στη βασική αρχή της ομοφυλίας⁵ («homophily»), όπως αυτή διατυπώθηκε από τους McPherson κ.α. (2001, σ. 415), συνήθως επιστρέφει η σύγχρονη επιστημονική κοινότητα προκειμένου να ορίσει το φαινόμενο το οποίο – ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα – διερευνάται και εντοπίζεται ως καθοριστικός παράγοντας για την ένωση των ανθρώπων με δεσμούς κάθε είδους.

Με τη σειρά τους, οι McPherson κ.α. (2001, σ. 417) ανακαλούν την «*κλασική παραπομπή*» της βιβλιογραφίας της κοινωνιολογίας στη μελέτη των Lazarsfeld και Merton (1954), όπου χαρακτηριστικά χρησιμοποιείται η παροιμιακή φράση «*τα πουλιά της ίδιας ράτσας πετούν στο ίδιο σμήνος*»⁶.

---

⁴ «*Similarity breeds connection*».

⁵ Στα ελληνικά, η λέξη κυριολεκτικά σημαίνει «*ταυτότητα ή ομοιότητα φυλής, γένους*», συνεκδοχικά «*ομάδα φυλών ή εθνών, που έχουν κοινή καταγωγή και συγγενεύουν μεταξύ τους*» και, κατ' επέκταση, «*τάξη ομοειδών πραγμάτων*» (Μπαμπινιώτης 1998) – ετυμολογικό πεδίο: όμοφυλ-ία (Μπαμπινιώτης 2010). Συνώνυμη λέξη είναι η «ομογένεια» (Μπαμπινιώτης 2011). Συνεπώς, αν και σε δεδομένο πλαίσιο συζήτησης δύναται να συνδέεται νοηματικά με τη φιλία όμοιων υποκειμένων, ετυμολογικά και σημασιολογικά σχετίζεται με την ομοιότητα σε χαρακτηριστικά.

⁶ Κατά κυριολεξία μετάφραση της αγγλικής έκφρασης «*birds of a feather flock together*». Στα ελληνικά, μπορεί να αποδοθεί νοηματικά καλύτερα ως «*όμοιος τον όμοιο πάντα γυρεύει*», εκ του πλατωνικού «*ὡς ὅμοιον ὁμοίῳ ἄει πελάζει*» (Συκουτρής 1934). Μάλιστα, οι McPherson κ.α. (2001, σ. 416) κάνουν ειδική αναφορά στο Συμπόσιο του Πλάτωνα και στα Ηθικά Νικομάχεια του Αριστοτέλη, αλλά χωρίς να αποδίδουν στις ιδέες τους τη μεταγενέστερη τεκμηρίωση της κοινωνικής επιστήμης.

Παράλληλα, η αγγλική παροιμία χρησιμοποιείται για να δηλώσει στην καθομιλουμένη την ομαδοποίηση και τη συναναστροφή ατόμων με κοινά χαρακτηριστικά, προτιμήσεις ή

Πρόκειται για την «*αρχή σύμφωνα με την οποία η επαφή μεταξύ όμοιων ατόμων συμβαίνει σε υψηλότερο ποσοστό συγκριτικά με εκείνη ανάμεσα σε ανόμοια υποκείμενα*» (McPherson κ.α. 2001, σ. 416). Η σύνδεση δύο ή περισσότερων ενδιαφερόμενων μερών εμφανίζεται, λοιπόν, να δημιουργείται και να συντηρείται σε συνάρτηση με τα προς ορισμό κοινά χαρακτηριστικά τους (Bisgin κ.α. 2011 • De Choudhury κ.α. 2010).

Οι «συνδέσεις» αυτές οι οποίες διέπονται από ομοφυλία μπορεί να είναι διαφορετικής φύσεως, ισχύος και κλίμακας: από τους στενότερους ανθρώπινους δεσμούς, όπως ο γάμος, έως οριοθετημένες σχέσεις, όπως η επαγγελματική συνεργασία • από περιστασιακές επαφές, όπως οι κοινωνικές συνενυρέσεις, έως ισχυρές σχέσεις εμπιστοσύνης, όπως η φιλία • αλλά και από δομημένα δίκτυα σε πλαίσιο που ξεπερνά το ατομικό, όπως οι συνεργασίες μεταξύ οργανισμών, έως άλλα όπου το ιδιωτικό και το δημόσιο των επαφών συνυπάρχουν και εναλλάσσονται, όπως συμβαίνει στα ΣΨΜ (De Choudhury 2011 • De Choudhury κ.α. 2010 • McPherson κ.α. 2001).

Στη βιβλιογραφία, η ομοφυλία διακρίνεται σε δύο είδη: την «ομοφυλία βάσης» («baseline homophily») και την «ενδογενή ομοφυλία» («inbreeding homophily»)⁷. Χωρίς η μία

συμπεριφορές (Urban Dictionary 1999 - 2014). Είναι χαρακτηριστικό ότι στην πληροφορική, το ακρωνύμιο BOF («Birds Of a Feather») σημαίνει τον σχηματισμό ανεπίσημης ομάδας, με σκοπό τη συζήτηση ενός συγκεκριμένου θέματος, στο περιθώριο ενός συνεδρίου (FOLDOC 2014), ενώ η Τακτική Δύναμη Μηχανικών Διαδικτύου («Internet Engineering Task Force») χρησιμοποιεί την έκφραση για να δηλώσει συναντήσεις μελών ειδικού ενδιαφέροντος (IETF Tools 2014).

⁷ Για κανέναν από τους συγκεκριμένους αγγλικούς όρους δεν εντοπίζεται επικρατέστερη απόδοση στην ελληνική βιβλιογραφία. Οι προκείμενες αποδόσεις στα ελληνικά προτείνονται λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία των λέξεων αλλά και το νόημά τους στο δεδομένο πλαίσιο.

Συγκεκριμένα, κατά Μπαμπινιώτη (2011, σ. 227), «βάση» σημαίνει, μεταξύ άλλων, «*αφετηρία, δεδομένο, προϋπόθεση, σημείο εκκινήσεως*» αλλά και, μεταφορικά, «*σημείο αναφοράς*» – «*βασικός*» σημαίνει, μεταξύ άλλων, «*κύριος, πρωταρχικός, θεμελιώδης*». Επομένως, για τον όρο «baseline homophily», προτείνεται η απόδοση «ομοφυλία βάσης», καθώς στο παρόν πλαίσιο οι επικρατούσες δυνατότητες κοινωνικής επαφής φαίνεται να αποτελούν την αφετηρία, το σημείο αναφοράς, για τον προσδιορισμό της ομοφυλίας.

περίπτωση να αποκλείει την άλλη, η ειδοποιός διαφορά των δύο είναι ότι, ενώ η πρώτη σχετίζεται με τις εκάστοτε υφιστάμενες και επικρατούσες ευκαιρίες είτε στον γενικό πληθυσμό είτε σε επιμέρους κοινωνικές ομάδες, η δεύτερη δύναται να είναι ρητά καθοδηγούμενη από προσωπικές προτιμήσεις ή επιλογές οι οποίες υπερβαίνουν τις κυρίαρχες δυνατότητες. Η εθνική καταγωγή και η θρησκεία αποτελούν συνήθη σχετικά σημεία αναφοράς: εάν κανείς ζει σε μια κοινωνία όπου επικρατούσα ομάδα είναι οι ομοεθνείς του, τότε είναι περισσότερο πιθανό να συναναστρέφεται με άτομα της ίδιας εθνικότητας – και πρόκειται για ομοφυλία βάσης. Από την άλλη πλευρά, για παράδειγμα, εάν η κυρίαρχη θρησκεία στην οποία πιστεύουν οι επαφές ενός υποκειμένου διαφοροποιείται σημαντικά σε σχέση με την κυρίαρχη θρησκεία στην κοινωνία ή την ομάδα αναφοράς, τότε κανείς μπορεί να μιλήσει για ενδογενή ομοφυλία (Borgatti 2008 • Curranini 2013 • Holzhauser κ.α. 2012 • Marsili κ.α. 2004 • McPherson κ.α. 2001).

Ως προς τους τύπους της ομοφυλίας οι οποίοι συνδέονται στενά με τα προς ορισμό χαρακτηριστικά, σύμφωνα με τα οποία μελετάται το φαινόμενο, οι McPherson κ.α. (2001) υιοθετούν τον διαχωρισμό των Lazarsfeld και Merton (1954) σε «ομοφυλία ως προς το στάτους⁸» («status homophily») και σε «ομοφυλία αξιών» («value homophily»): η πρώτη *«περιλαμβάνει τις μείζονες κοινωνικο-δημογραφικές διαστάσεις διαστρωμάτωσης της κοινωνίας – δηλαδή, έμφυτα χαρακτηριστικά όπως είναι η φυλή, η εθνικότητα, το φύλο ή η ηλικία, και επίκτητα χαρακτηριστικά όπως η θρησκεία, η εκπαίδευση, η εργασία ή τα πρότυπα συμπεριφοράς»* –, ενώ η δεύτερη αναφέρεται στη

Παράλληλα, ο όρος «inbreeding homophily» αποδίδεται ως «ενδογενής ομοφυλία» με βάση τα νοηματικά – «εσώτερα» (Μπαμπινιώτης 2011, σ.σ. 397, 457) αίτια του φαινομένου τα οποία, αφενός, μπορεί να συνδέονται με την προσωπική επιλογή και, αφετέρου, δεν καθορίζονται από εξωγενείς παράγοντες όπως είναι τα κυρίως ή κατά πλειονότητα ισχύοντα σε μια κοινωνία ή κοινωνική ομάδα. Επιλογές μετάφρασης της αγγλικής λέξης «inbreeding» ως «ενδογαμική» ή «ομόμικτη/ ομομικτική» κρίνεται ότι περιχαρακώνουν νοηματικά την απόδοση ή ίσως αποτελούν πλεονασμό αντίστοιχα, προσδιορίζοντας την «ομοφυλία».

⁸ Η λέξη «στάτους», που σημαίνει «κατάσταση στην οποία βρίσκεται κάποιος ή κάτι», θεωρείται δόκιμη στα νέα ελληνικά (Μπαμπινιώτης 1998, σ. 1666).

«μεγάλη ποικιλία της εσωτερικής κατάστασης του ατόμου που διαμορφώνει και κατευθύνει τη δυναμική συμπεριφορά του», όπως οι ίδιοι γράφουν (McPherson κ.α. 2001, σ. 419).

Η εθνική ή/ και τοπική καταγωγή είναι, επίσης, αντιπροσωπευτική περίπτωση ομοφυλίας ως προς το στάτους, όπως και ο τόπος διαμονής (McPherson κ.α. 2001, σ.σ. 420 - 428) – άλλωστε, *«ο χώρος είναι ίσως η πιο βασική πηγή ομοφυλίας: είναι πιο πιθανό να έρθουμε σε επαφή με ανθρώπους που βρίσκονται σε κοντινή γεωγραφική περιοχή με τη δική μας από ότι με άτομα με τα οποία μας χωρίζει απόσταση⁹», και αυτό διότι «χρειάζεται κανείς να καταβάλει περισσότερη ενέργεια για να συνδεθεί με εκείνους που είναι μακριά συγκριτικά με όσους είναι ούτως ή άλλως διαθέσιμοι» (McPherson κ.α. 2001, σ. 429).*

---

⁹ Θεωρώντας πια δεδομένα και ευρύτατα αντιληπτή την κατάργηση του χωροχρόνου στο Διαδίκτυο, αξίζει κανείς να λάβει υπόψη του μελέτες οι οποίες, ήδη από την αρχή της προηγούμενης δεκαετίας, αναδείκνυαν ότι οι νέες τεχνολογίες, τη στιγμή που εξαλείφουν τους γεωγραφικούς περιορισμούς, ενδεχομένως καλλιεργούν την ομοφυλία προερχόμενη από άλλους παράγοντες (Hampton & Wellman 2000 • McPherson κ.α. 2001, σ. 430).

Οι Hampton και Wellman (2000, σ. 206) εύστοχα επισημαίνουν πως ό,τι μελετάται ή/ και διαπιστώνεται ότι συμβαίνει στον ψηφιακό κόσμο (στον οποίο αναφέρονται με την έκφραση *«δυναμικές κοινότητες»*) δεν θα πρέπει να λογίζεται ως *«αλληλεπίδραση περιοριζόμενη εκεί, αλλά θα πρέπει να μελετάται πώς αυτές οι αλληλεπιδράσεις εντάσσονται στο σύνολο των κοινωνικών δεσμών που συνθέτουν τις πολλαπλές κοινότητες στις οποίες οι περισσότεροι από εμάς συμμετέχουμε»*. Η επέκταση της ψηφιακής δραστηριότητας του ατόμου στον φυσικό κόσμο αποτελεί πεδίο μελέτης έως σήμερα • αλλά, ταυτόχρονα, το ερώτημα αξίζει πια να τεθεί και αντιστρόφως – κατά πόσο, δηλαδή, ο φυσικός κόσμος προεκτείνεται στο Διαδίκτυο, εάν υπό συνθήκες δεν αποτελεί θεμέλιο του ψηφιακού οικοδομήματος. Τα ΣΨΜ μπορούν να είναι το βασικό πεδίο ενδιαφέροντος για αυτή την προβληματική: για παράδειγμα, όταν το FB καλεί τους χρήστες του να συμπληρώσουν στο προφίλ τους απαντήσεις σε ερωτήσεις όπως *«πού πήγατε σχολείο;»* ή *«τι σπουδάσατε στο τάδε πανεπιστήμιο;»*, σε ποιο βαθμό επαναφέρει παράγοντες ομοφυλίας από τους οποίους το Διαδίκτυο είχε κατ' αρχάς φύσει απαλλαγεί;

Ως προς την ομοφυλία αξιών¹⁰ (η οποία συμπεριλαμβάνει ιδέες, απόψεις και στάσεις), η πολιτική τοποθέτηση και πεπειθήσεις αποτελούν στοιχειώδες παράδειγμα, τουλάχιστον για τους ενήλικες. Βέβαια, ίσως παραμένει προς διερεύνηση, κατά περίπτωση, εάν τελικά ισχύει πως *«η ομοιότητα η οποία βασίζεται σε ό,τι οι άνθρωποι πιστεύουν συνεπάγεται ότι τα άτομα που σκέφτονται παρόμοια τείνουν στη μεταξύ τους συναναστροφή ανεξάρτητα από τις διαφορές τους στο κοινωνικό στάτους τους»* (Bisgin κ.α. 2011, σ. 214) ή εάν η ομοιότητα των απόψεων συσχετίζεται με άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων (McPherson κ.α. 2001, σ. 429) – δημιουργώντας μια κυκλικότητα στην αιτιακή σχέση μεταξύ χαρακτηριστικών και ομοφυλίας.

Στην εν λόγω κυκλικότητα αναφέρεται, κατά κάποιον τρόπο, ο Kadushin (2012, σ. 10), όταν γράφει ότι *«οι κοινωνικές επιστήμες βλέπουν το πρότυπο της σύνδεσης των ανθρώπων τόσο ως αιτία όσο και ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης συμπεριφοράς: συναναστρέφομαι με άτομα με τα οποία μοιράζομαι τις ίδιες ιδέες, αλλά – με τη δύναμη της συναναστροφής – οι ιδέες μου μοιάζουν όλο και περισσότερο με τις δικές τους»*. Μάλιστα, ο ίδιος χαρακτηρίζει την εγγύτητα και την ομοφυλία ως τους δύο κύριους παράγοντες που συμβάλλουν στη σύνδεση των υποκειμένων¹¹, η διαδικασία της οποίας αποτελεί την αποκαλούμενη «δικτύωση» («networking») – η τελευταία δεν είναι ταυτόσημη με το «δίκτυο» («network»)¹², αλλά δυνητικά παρέχει στο άτομο την πρόσβαση σε πολύτιμους πόρους (Kadushin 2012, σ.σ. 5 - 21), από τα κρίσιμα συστατικά στοιχεία του κοινωνικού κεφαλαίου (Lin 2001, σ.σ. 29 - 54).

Στην περίπτωση των ΣΨΜ, «πολύτιμοι πόροι» είναι οι παραγόμενες και διανεμόμενες πληροφορίες – τόσο οι ίδιες όσο και η συσσώρευση ή, αντίθετα, η διάχυσή τους δύναται

---

¹⁰ Στην περίπτωση της, είναι εύκολο να αναγνωρίσει και να δικαιώσει κανείς την περιεκτική διατύπωση αρχής ότι *«η ομοιότητα γεννά τη σύνδεση»*, όπως και οι ίδιοι οι McPherson κ.α. αναγνωρίζουν (2001, σ. 428).

¹¹ Αποτέλεσμα της σύνδεσης είναι η εκατέρωθεν επιρροή (Kadushin 2012, σ. 8).

¹² Το (κοινωνικό) δίκτυο είναι *«ένα σύνολο σχέσεων. Πιο δόκιμα, ένα δίκτυο περιέχει ένα σύνολο αντικειμένων (σε μαθηματικούς όρους, τους λεγόμενους κόμβους) και μια χαρτογράφηση ή περιγραφή των σχέσεων μεταξύ των αντικειμένων ή των κόμβων»* (Kadushin 2012, σ. 14).

να επηρεάζονται από την ομοφυλία (Choudhury κ.α. 2010). Το ζητούμενο, για να εξετάσει κανείς την ύπαρξή της, είναι να προσδιορίσει το εκάστοτε χαρακτηριστικό ως προς το οποίο αυτή μελετάται.

2.2 Ο διάλογος στο FB

«Τα σχόλια στις διαδικτυακές ειδησεογραφικές ιστοσελίδες θα μπορούσαν να είναι η σύγχρονη αναπαράσταση των καφενείων του 18^{ου} αιώνα που ίδρυσαν τη δημόσια σφαίρα» γράφουν οι Ruiz κ.α. (2011, σ. 463) – και ήδη από την επιτελική σύνοψη της ερευνητικής μελέτης τους καταδεικνύουν την αναφορά τους στον Habermas. Οι ίδιοι αναγνωρίζουν ότι οι επιχειρήσεις Τύπου θέλησαν να παραμείνουν οι «θεματοφύλακες» της πληροφορίας αλλά αξιοποιώντας τις δυνατότητες «συμμετοχικής δημοσιογραφίας» («participatory journalism»), δηλαδή *«μετατρέποντας το κοινό τους σε ενεργούς συνεισφορείς περιεχομένου στις ιστοσελίδες τους»* (Ruiz κ.α. 2011, σ. 464).

«Εάν τα αστικά καφενεία ήταν το σενάριο των δημοκρατικών συζητήσεων τον 19^ο αιώνα και οι εφημερίδες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμεσολάβηση της κοινής γνώμης τον 20^ο αιώνα, ήρθε η ώρα κανείς να εκτιμήσει κατά πόσο οι διαδικτυακές εφημερίδες συντελούν σε ένα νέο μετασχηματισμό της δημόσιας σφαίρας και γίνονται τα ψηφιακά καφενεία της Δημόσιας Σφαίρας 2.0» γράφουν (Ruiz κ.α. 2011, σ. 464): προς τούτο, στην έρευνά τους, αξιολογούν τον διάλογο («dialogue») μεταξύ των χρηστών, όπως αυτός αναπτύσσεται στις ψηφιακές εκδόσεις πέντε πολιτικών εφημερίδων¹³, σύμφωνα με τις αρχές του Habermas για τη δημοκρατική δημόσια συζήτηση (Habermas 1983 • Habermas 1981a • Habermas 1981b).

---

¹³ Στις εφημερίδες The Guardian, Le Monde, The New York Times, El País και La Repubblica. Το δείγμα τους αριθμεί περισσότερα από 15.000 σχόλια χρηστών. Οι ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι δημιουργούνται, αφενός, *«κοινότητες αντιλογίας»* με ετερόκλητες απόψεις να αναπτύσσονται σε αξιόλογες συζητήσεις και, αφετέρου, *«ομοιογενείς κοινότητες»* όπου η έκφραση συναισθημάτων για την τρέχουσα επικαιρότητα κυριαρχεί σαφώς της διαλεκτικής επικοινωνίας.

Πάντως, στην περίπτωση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και των υπηρεσιών μικρο-ιστολογίου (όπως είναι το FB και το Twitter αντίστοιχα), οι όροι προσδιορισμού και κρίσης του διαλόγου ίσως αξίζει να φέρουν μια σχετικότητα. Εάν κανείς αποφασίσει να ορίσει και να ερευνήσει τον διάλογο με όρους *«εσωτερικής σχέσης μεταξύ πράξης και ορθολογικότητας»* και με το κατά Habermas κανονιστικό πλαίσιο του *«προσανατολισμένου προς τη συνεννόηση πράττειν»* (Σκουλάς 2013, σ. 63), τότε ίσως καταλήξει σε μια απογοητευτική διαπίστωση, όπως ο ίδιος ο Γερμανός διανοητής τη διατύπωσε σε συνέντευξή του στους Financial Times έναν χρόνο πριν από τη δημοσίευση της μελέτης των Ruiz κ.α.: *«Μόνο εάν μοιάζαμε περισσότερο σε αυτούς τους μορφωμένους, ενημερωμένους, κριτικά σκεπτόμενους συνδαιτυμόνες των καφενείων (σ.σ.: του 18^{ου} αιώνα), τότε η δημοκρατία μπορεί να είχε μια ευκαιρία τον 21^ο αιώνα»* (Jeffries 2010)¹⁴.

Κριτήρια μαιευτικής μεθόδου ή άλλα τα οποία εστιάζουν στην παιδευτική αξία της διαδικασίας του διαλόγου χρειάζεται να «νοθευθούν». Για παράδειγμα, στην περίπτωση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης απαιτείται αποδοχή χαρακτηριστικών τα οποία θα ήταν απορριπτέα από την ομάδα διαλόγου του Bohm (1996, σ. 7): *«Η συζήτηση είναι σχεδόν σαν ένα παιχνίδι “πινγκ πονγκ”, όπου ιδέες πηγαινοέρχονται και σκοπός του παιχνιδιού είναι κανείς να κερδίσει ή να πάρει πόντους υπέρ του. Πιθανώς κανείς θα υιοθετήσει ιδέες άλλων για να υποβοηθήσει τις δικές του – ίσως συμφωνήσει με κάποιους και διαφωνήσει με κάποιους άλλους –, αλλά το βασικό είναι να κερδίσει το παιχνίδι. Κάτι τέτοιο είναι πολύ σύνηθες στην περίπτωση της συζήτησης».*

Η Tannen (2007, σ. 103) επισημαίνει ότι το κρίσιμο δεν είναι *«η εναλλαγή των ομιλούντων η οποία αποτελεί κύριο ενδιαφέρον στην ανάλυση συνομιλίας, αλλά η πολυφωνική φύση κάθε λέξης σε οποιαδήποτε φράση (...) ακόμη και η ακρόαση και*

---

¹⁴ Η συνέντευξη δημοσιεύθηκε τέσσερις μήνες μετά τη δημιουργία ενός λογαριασμού με όνομα χρήστη Jürgen Habermas στο Twitter: ο εν λόγω χρήστης δημοσίευε δημόσια μηνύματα («tweet»), με καθημερινές εκφράσεις, αλλά και ρήσεις του Habermas – *«κάποια μηνύματα ήταν αυθεντικός Habermas»* (Jeffries 2010) –, πράγμα που, αφενός, προκάλεσε φρενίτιδα ενθουσιασμού σε μερίδα χρηστών του Διαδικτύου και, αφετέρου, κατέληξε με το Twitter να κλείνει τον λογαριασμό.

κατανόηση είναι διαλογικές πράξεις, διότι απαιτούν ενεργή ερμηνεία, και όχι παθητική λήψη, του μηνύματος».

Και όμως, τόσο αυτός ο «*διάλογος per se*», όπως η Tannen τον χαρακτηρίζει, όσο και οι ποικίλες στιχομυθίες υπεράσπισης της γνώμης συνυπολογίζονται, όταν κανείς ερευνά κατ' αρχάς τον εντοπισμό διαλόγου στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ιδίως στο FB. Αυτό συμβαίνει όχι επειδή το μέσο αποκλείει την αφοσίωση στη διαδικασία της διαλεκτικής με σκοπό τη συναίνεση σε μια από κοινού αποκτηθείσα γνώση ή επίλυση προβλήματος, αλλά διότι τα προαναφερθέντα ενισχύονται από υφιστάμενες δυνατότητες του μέσου και από χαρακτηριστικά χρήσης του τα οποία αξίζει να ληφθούν υπόψη.

Πρώτον, το FB είναι μέσο γενικής χρήσης, και όχι συγκεκριμένου ή ειδικού ενδιαφέροντος: κίνητρα κοινωνικοποίησης, ανάγκες για προσωπική επικοινωνία, επιθυμία για διασκέδαση και ενημερωτικοί σκοποί ικανοποιούνται εντός της ίδιας πλατφόρμας – πολλές φορές ταυτόχρονα, αφήνουν στιγμής κανείς βρεθεί εκεί. «*Η συζήτηση αποτελεί σημείο - κλειδί των ΣΨΜ, όπως το Twitter και το FB. Ωστόσο, να βρει κανείς ενδιαφέρουσες συνομιλίες για να διαβάσει συχνά αποδεικνύεται πρόκληση, λόγω της υπερπληροφόρησης και της διαφορετικότητας στις προτιμήσεις των χρηστών*» γράφουν οι Chen κ.α. (2011, σ. 217), οι οποίοι ερευνούν «*πώς ο σκοπός χρήσης του μέσου¹⁵ επηρεάζει την προτίμηση των χρηστών για διαφορετικά είδη συνομιλίας*» – παραθέτουν, μάλιστα, ένα στοιχείο: «*οι ενεργοί χρήστες του FB μπορεί να λαμβάνουν, στη ροή ενημερώσεων στο προφίλ τους, περισσότερες από 100 συζητήσεις την ημέρα*».

Δεύτερον, η επικοινωνία είναι εγγενώς ασύγχρονη¹⁶. Αυτό συνεπάγεται τουλάχιστον δύο νέα δεδομένα για τη φύση του διαλόγου: Αφενός, οι κρίσιμες διαλογικές πράξεις της

---

¹⁵ Χρησιμοποιούν, τελικά, το Twitter στην έρευνά τους ως περίπτωση μελέτης.

¹⁶ Φυσικά, υπάρχει η δυνατότητα σύγχρονης επικοινωνίας, αλλά δεν είναι αυτή που αποτελεί την ποιοτικά ειδοποιό διαφορά στον διάλογο στο FB. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και στην κατεξοχήν δυνατότητα σύγχρονης επικοινωνίας, που παρέχει το μέσο και η οποία είναι η ιδιωτική στιγμιαία συνομιλία («chat»), η πλατφόρμα καθιστά σαφές στους υπόλοιπους χρήστες πότε κανείς είναι πράγματι ενεργός: μια πράσινη ένδειξη δηλώνει ότι ο χρήστης U αυτή τη στιγμή

«ακρόασης και της κατανόησης, της ενεργής ερμηνείας», στις οποίες αναφέρεται η Tannen (2007, σ. 103) μπορούν να συμβούν σε έτερο χρόνο – καθώς και τα αποτελέσματά τους (δηλαδή, η συνέχιση εποικοδομητικού διαλόγου) δεν κρίνονται απαραίτητα σε συνάρτηση με τον χρόνο, όπως συμβαίνει στην προφορική (δια ζώσης) επικοινωνία.

Αφετέρου, πρακτικές οι οποίες θα αποτελούσαν ισχυρές ενδείξεις έλλειψης ανοχής (Mukherjee κ.α. 2013) και, ως εκ τούτου, θα υποδαύλιζαν τον διάλογο στον φυσικό κόσμο, είναι καθημερινές, γενικευμένες και αποδεκτές στο FB: για παράδειγμα, η (αιφνίδια) αποχώρηση από τη συνομιλία δεν δηλώνει απαραίτητα την παραίτηση ως αυτοσκοπό, μπορεί να σημαίνει (εξωγενή ανάγκη για) αποσύνδεση του χρήστη από το FB. Η αλλαγή θέματος¹⁷ – η οποία μπορεί να συμβεί είτε εντός της ήδη υπάρχουσας συζήτησης¹⁸ είτε με τη δημιουργία νέας ανάρτησης ως έναρξη καινούριας (ενδεχομένως

(ή πολύ πρόσφατα) συνομιλεί με κάποιον ή κάποιους άλλους. Σε αντίθετη περίπτωση, ο χρήστης U, ενώ έχει ενεργοποιημένη τη δυνατότητα στιγμιαίας συνομιλίας, δεν συνομιλεί με κανέναν – το οποίο μπορεί να σημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι εδώ και ώρα ασχολείται με κάτι άλλο είτε εντός είτε εκτός FB ή ότι δεν βρίσκεται μπροστά στην οθόνη του υπολογιστή του ή του κινητού τηλεφώνου του.

¹⁷ Για την αλλαγή θέματος, αλλά και για την ασύγχρονη επικοινωνία ως ουσιώδη διαφοροποίηση του διαλόγου, γράφουν οι Abbott κ.α. (2011, σ. 3) στη μελέτη τους για τις συζητήσεις όπως αυτές αναπτύσσονται στο 4forums.com.

¹⁸ Μια σαφής διαφορά της αλλαγής θέματος στο FB συγκριτικά με εκείνη στον διάλογο προφορικής επικοινωνίας είναι ότι η ανάπτυξη μιας κουβέντας παρενθετικής στην πρωταρχική συζήτηση δεν αναιρεί τη (δυναμική) συμμετοχή των χρηστών στην πρωτεύουσα και στη δευτερεύουσα συνομιλία ταυτόχρονα.

Για παράδειγμα, έστω ότι ο χρήστης U έχει δημοσιεύσει μια ανάρτηση, η οποία έχει δεχθεί συναφή με το θέμα της σχόλια από τους χρήστες X και Y. Κάποιος από τους έως στιγμής εμπλεκόμενους ή άλλος αποφασίζει να δημοσιεύσει ένα σχόλιο τοποθετούμενος για ένα δευτερεύον, και ενδεχομένως όχι άμεσα σχετικό, ζήτημα, και δέχεται επ' αυτού σχόλια χρηστών. Τότε, αρχίζει να αναπτύσσεται μια δευτερεύουσα συνομιλία η οποία θα εξελιχθεί, μάλιστα, σε παρενθετική εάν ακολουθήσουν νέα σχόλια ως προς το πρωτεύον θέμα αναφοράς. Το κρίσιμο είναι ότι, κάθε στιγμή, οποιοσδήποτε χρήστης Z μπορεί να τοποθετηθεί για οποιοδήποτε ζήτημα.

παράλληλης με την προηγούμενη) συζήτησης –, δεν υποδεικνύει πάντοτε με ασφάλεια ότι ο εκάστοτε συνομιλητής «δεν ήταν σε θέση να υποστηρίξει λογικά την άποψή του και για αυτό προσπαθεί να μειώσει τους άλλους θέτοντας άσχετα θέματα προς συζήτηση» (Mukherjee κ.α. 2013, σ. 1685).

Τρίτον, όπως είναι πια γενική παραδοχή αλλά και ερευνητικό αντικείμενο, οι «καλοί συνομιλητές» στο FB έχουν συχνά να αντιμετωπίσουν κάποιο «τρολ» («troll»)¹⁹ – πρόκειται για χρήστες οι οποίοι μεταβάλλουν ή υιοθετούν μια ταυτότητα ή συμπεριφορά, με σκοπό να προκαλέσουν μια εσκεμμένα διαφορετική τροπή της συζήτησης ή να ενεργήσουν ως προβοκάτορες ή να εμπαίζουν είτε άλλους χρήστες είτε την ίδια την πλατφόρμα (Karppi 2013)²⁰. Σε αυτή την περίπτωση, η συμμετοχή στον διάλογο ταυτίζεται ακριβώς με την αποδόμησή του.

Επομένως, η αλλαγή θέματος εντός της ίδιας συζήτησης δεν σηματοδοτεί αναγκαστικά τη στιγμιαία ή διαρκή παύση του διαλόγου σχετικά με το κύριο θέμα αναφοράς – κάποια στιγμή, οι χρήστες δεν «επανέρχονται στο θέμα» τους, αλλά αναπτύσσουν παράλληλους, ίσως και ταυτόχρονους, διαλόγους στους οποίους μετέχουν τα ίδια ή άλλα υποκείμενα ή υποσύνολό τους ανά περίπτωση.

¹⁹ Η διαμάχη εάν η λέξη μπορεί να θεωρηθεί δόκιμος νεολογισμός στα νέα ελληνικά ως δάνειο είναι όμοια με εκείνη στην περίπτωση της απόδοσης του όρου «google» ως «γκουγκλάρω» ή «γκουγκλίζω» (Σαραντάκος 2013 • Σαραντάκος 2009). Εάν στη δεύτερη περίπτωση κανείς δεν δεχθεί την κυριαρχία του όρου στη χρήση και προτείνει ότι δόκιμη και παραγωγική είναι μόνο η περιφραστική απόδοση «αναζητώ κάτι στη διαδικτυακή μηχανή αναζήτησης Google», τότε και στην περίπτωση του όρου «troll» μπορεί να προτείνει την περιφραστική σημασιολογική απόδοση «ο χρήστης του Διαδικτύου που λειτουργεί αποπροσανατολιστικά».

²⁰ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα χρηστών του FB οι οποίοι δηλώνουν ως αληθινά ονοματεπώνυμα όπως «Καν Ένας» ή «Όποιος Δήποτε» κ.α., ως πράξη χλευασμού της πολιτικής της επωνυμίας στο FB – στάση η οποία έχει, όμως, αντίκτυπο και σε άλλους χρήστες δια της αλληλεπίδρασης (Karppi 2013). Μάλιστα, υποσύνολο της περιγραφόμενης δραστηριότητας είναι η σκόπιμη πρόκληση αναστάτωσης σε σελίδες μνήμης θανόντων («R.I.P. trolling») – αυτό το εξειδικευμένο ενδιαφέρον των χρηστών - «τρολ» για τις σελίδες υπέρ «αναπαύσεως εν ειρήνη» μελετά η Phillips (2011). Θύματα της δραστηριότητας ενός «τρολ» έπεσαν και οι χρήστες του Twitter, στο προαναφερθέν παράδειγμα υιοθέτησης της ταυτότητας του Jürgen Habermas.

Τούτων λεχθέντων, τα ΣΨΜ αποτελούν κατ' αρχάς διαύλους ανατροφοδότησης και διαμοιρασμού της πληροφορίας (Henderson & Bowley 2010): Ως τέτοιος που είναι και το FB, ο διάλογος εκεί δύναται να συμπεριλαμβάνει τη λεγόμενη «ψιλοκουβέντα» («small talk»)²¹, τη συζήτηση («discussion»)²² και την αντιλογία («debate»)²³. Προϋπόθεση για να λογιστεί οτιδήποτε από τα εν λόγω ως διάλογος είναι οι συμμετέχοντες να απευθύνονται σε κάποιον ή κάποιους άλλους χρήστες: Οι Grant κ.α. (2010, σ. 599), στην έρευνά τους για τη χρήση του Twitter από πολιτικούς, κάνουν λόγο για «στιγμές διαλόγου» τις οποίες ορίζουν ως «τουλάχιστον ένα μήνυμα ανά κατεύθυνση» (από και προς κάθε χρήστη, μεταξύ δύο). Οι Chen κ.α. (2011) και οι Hasegawa κ.α. (2013, σ. 965) μελετούν, επίσης στο Twitter, τον διάλογο και τον ορίζουν ως μια σειρά διασυνδεδεμένων αποκρίσεων και ανταπαντήσεων – οι τελευταίοι τις περιορίζουν μεταξύ δύο χρηστών²⁴.

Επομένως, στο παρόν πλαίσιο αναφοράς, ως διάλογος εννοείται κάθε ανάρτηση στο FB μαζί με τα σχόλιά της, εφόσον εντοπίζεται τουλάχιστον ένας χρήστης να απευθύνεται, ρητά ή άρρητα, σε κάποιον άλλο και να λαμβάνει, ρητά ή άρρητα, απάντηση.

---

²¹ «Αυτό που κάνουν οι άγνωστοι όταν συναντιούνται, αλλά γενικότερα μπορεί να θεωρηθεί και κάθε κουβέντα κατά την οποία έμφαση δίνεται σε διαπροσωπικούς στόχους και όχι στην εκτέλεση κάποιου έργου, πράγμα που μπορεί να είναι και ανύπαρκτο» – ωστόσο, «δύναται να οικοδομήσει τη σχέση αλληλεγγύης μεταξύ χρηστών» στο Διαδίκτυο (Bickmore & Cassell 2000, σ. 4).

²² Παράθεση, συλλογή, συσσώρευση απόψεων, διαδικασία που μπορεί να βοηθήσει στην αντίληψη της στάσης που επικρατεί απέναντι σε ιδέες ή θέματα και από την οποία μπορεί να προκύψει μια ταχεία επισκόπηση των υφιστάμενων θέσεων (Murakami & Raymond 2010, σ. 869).

²³ Ανάρτηση με την οποία κάποιος χρήστης «διατυπώνει την άποψή του για ένα συγκεκριμένο θέμα και άλλοι χρήστες εκθέτουν τη γνώμη τους, εκφράζοντας τις παρατηρήσεις τους υπό μορφή σχολιασμού και δηλώνοντας άμεσα ή έμμεσα την υποστήριξη ή την αντίθεσή τους – είτε προς την αρχική τοποθέτηση είτε προς τις παρατηρήσεις άλλων χρηστών» (Murakami & Raymond 2010, σ. 569).

²⁴ Και σημειώνουν ότι «το 98,2% των διαλόγων αποτελείται από έως δέκα μηνύματα, αν και ο πιο μακροπερίοδος διάλογος αποτελείται από 1.745 μηνύματα και διαρκεί περισσότερες από έξι εβδομάδες» (Hasegawa κ.α. 2013, σ. 966).

Παράλληλα, τίθενται τα εξής ποιοτικά κριτήρια για τον διάλογο (Mukherjee κ.α. 2013, σ. 1680): η δημοσιότητα – όλοι συμμετέχουν σε μια διαδικασία διαφανή, τουλάχιστον υπό την έννοια της ορατότητας, και γνωρίζουν με ποιους συνομιλούν²⁵ • ο αλληλοσεβασμός και η ακεραιότητα – ο λόγος κάθε συμμετέχοντα είναι ηθικά αποδεκτός²⁶, ανεξάρτητα από το ενδεχόμενο να εκφράζει διαφωνία ή συμφωνία • η αμοιβαιότητα – η συμμετοχή στη συνομιλία γίνεται με ίσους όρους²⁷ από τα πρωτεύοντα ενδιαφερόμενα μέρη (Papacharissi 2010, σ.σ. 121 – 123). Τα συγκεκριμένα κριτήρια υψώνουν, μεταξύ άλλων, ένα «τείχος προστασίας» από την επιρροή κάθε χρήστη - «τρολ», τουλάχιστον στον βαθμό που η δράση του τελευταίου είναι αντιληπτή ή ανιχνεύσιμη.

2.2 Το φαινόμενο του κοινωνικού αυτοματισμού

«Το ερώτημα σε ποιο βαθμό ασκούμε συνειδητό έλεγχο στις κρίσεις, στις αποφάσεις και στη συμπεριφορά μας είναι ένα από τα βασικότερα και πιο σημαντικά της ανθρώπινης ύπαρξης» – ο Bargh και η Chartrand (1999, σ. 463) επαναφέρουν την παρατήρηση των Posner και Sydnier²⁸.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, δημιουργούν, πολύ έγκαιρα, ένα σχήμα κύκλου στην ερευνητική μελέτη τους, διότι έχουν μόλις προηγηθεί δύο σημαντικά στοιχεία. Το πρώτο είναι η δική

---

²⁵ Το συγκεκριμένο είναι σχεδόν αυτονόητο σε κάθε δημόσια σελίδα στο FB και εννοείται υπό τους όρους των ΣΨΜ.

²⁶ Σε σελίδες στο FB, ενδέχεται να επηρεάζεται από τον ασκούμενο διαχειριστικό έλεγχο.

²⁷ Για παράδειγμα, ο αριθμός των μηνυμάτων ενός χρήστη U προς έναν χρήστη Z δεν μπορεί να είναι δυσανάλογα μεγάλος σε σχέση με τις αποκρίσεις του Z προς τον U. Κάτι τέτοιο σημαίνει, μεταξύ άλλων, μονομερές ενδιαφέρον, έλλειψη κατανόησης ή αποδοχής και, κατ' επέκταση, ακυρώνει τον εντοπισμό διαλόγου (Mukherjee κ.α. 2013, σ. 1680 • Papacharissi 2010, σ.σ. 121 – 123).

²⁸ Αναφορά στην εισήγηση των Posner και Sydnier, το 1975, υπό τον τίτλο «Attention and cognitive control» (Bargh & Chartrand 1999, σ. 463).

τους επιστημονική τοποθέτηση²⁹: *«το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινής ζωής του ατόμου δεν καθορίζεται από συνειδητά εμπρόθετες και σκόπιμες επιλογές του, αλλά από νοητικές διεργασίες που κινητοποιούνται από χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος και οι οποίες λειτουργούν εκτός του πεδίου της συνειδητής επίγνωσης και καθοδήγησης»* (Bargh & Chartrand 1999, σ. 462). Το δεύτερο είναι η ανασκόπηση της επιστημονικής έριδας ολόκληρου του 20^{ου} αιώνα: από την φρουδική κυριαρχία της τρισυπόστατης ψυχής και τον συμπεριφορισμό ως αντίπαλο δέος, στην ανταπάντηση του ουμανιστικού ρεύματος και της θεωρίας του Rogers για τον Εαυτό.

Έως σήμερα, η επιστημονική κοινότητα συμφωνεί στην περιγραφή του κοινωνικού αυτοματισμού («social automaticity») ως φαινόμενο αντίθετο της κρίσης, της πράξης ή της συμπεριφοράς του υποκειμένου ως αποτέλεσμα πλήρως συνειδητής διαδικασίας: δηλαδή, όσον αφορά στον ορισμό του κοινωνικού αυτοματισμού, η σύγκλιση των απόψεων έγκειται στην αποδοχή της άρνησης ότι η γνώση, η πρόθεση, ο έλεγχος υποβάλλουν το άτομο κατά τη δράση του. Αφής στιγμής εντοπίσει και αποδεχτεί κανείς τον αυτοματισμό στην κοινωνική συμπεριφορά του υποκειμένου, το ερώτημα το οποίο γεννάται είναι ποια είναι η περιοχή ελέγχου των κινήσεών του, εάν όχι η συνειδητή ενέργεια • και ως προς αυτό εντοπίζεται η έλλειψη της συναίνεσης σε μια κοινή κατάφαση.

Ερευνητές και θεωρητικοί που μελετούν το ασυνείδητο των πράξεων διχάζονται ως προς την προσέγγιση του φαινομένου ανάμεσα στα χαρακτηριστικά και στη διαδικασία³⁰ (Moors & De Houwer 2006). Οι Bargh και Chartrand (1999, σ. 466) διαπιστώνουν ότι *«πολλές, εάν όχι οι περισσότερες, αλληλεπιδράσεις μας με το περιβάλλον, υπό την έννοια της κρίσης, των αποφάσεων και της συμπεριφοράς, καθορίζονται όχι μόνο από τις διατιθέμενες πληροφορίες στο περιβάλλον αυτό, αλλά*

---

²⁹ Αντιληπτή ήδη από τον τίτλο της αναφοράς τους, «The unbearable automaticity of being» («Ο αβάσταχτος αυτοματισμός του είναι»).

³⁰ Οι μηχανιστικές προσεγγίσεις, δηλαδή εκείνες οι οποίες ορίζουν το φαινόμενο ως προς τη διαδικασία, κάνουν λόγο για «αυτοματοποίηση» («automatization»), παρέχοντας ερμηνείες επίσης διαφορετικές σε σημεία (Moors & De Houwer 2006, σ.σ. 19 - 22).

ιδίως από τη σχέση που έχει το τελευταίο με τον εκάστοτε στόχο μας». Ο Gladwell (2005) γράφει για τη δύναμη της «*διαισθητικής*» απόκρισης (τις «*στιγμιαίες αποφάσεις*»³¹, όπως τις ονομάζει), και ο Wilson (2002) εισηγείται και υμνεί το «προσαρμοστικό ασυνείδητο» («*adaptive unconscious*»)³². Οι προσεγγίσεις αυτές, ωστόσο, αφορούν κυρίως τις διεργασίες του αυτοματισμού και αποτελούν πεδίο έρευνας και τεκμηρίωσης της κοινωνικής ψυχολογίας.

Στο επίπεδο του ενδιαφέροντος στον τομέα της επικοινωνίας³³, κανείς θα μπορούσε να αρκεστεί στο αποτέλεσμα της πράξης, όπως αυτό απορρέει από το μήνυμα το οποίο εκπέμπεται, το πλαίσιο αναφοράς του και τον βαθμό που αυτό ενδέχεται να επηρεάζει δέκτες και εμπλεκόμενους.

Στην περίπτωση αυτή, ο παραλληλισμός της ανθρώπινης σκέψης με τη λειτουργία των μηχανικών συσκευών αποτελεί επαρκές εναρκτήριο σημείο αναφοράς: «*Ακριβώς όπως οι μηχανικές συσκευές μάς απελευθερώνουν από την υποχρέωση να παριστάμεθα και να παρεμβαίνουμε ούτως ώστε να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα, έτσι και οι αυτόματες διανοητικές διαδικασίες περιορίζουν τη συνειδητή ικανότητα προσοχής σε εργασίες σε βαθμό που (σ.σ.: η νοητική προσπάθεια) δεν είναι πια απαραίτητη*» αναφέρουν οι Bargh και Chartrand (1999, σ. 464) – και στη συνέχεια επικαλούνται τον ορισμό του Whitehead: «*πρέπει να καλλιεργήσουμε τη συνήθεια να σκεφτόμαστε π ακριβώς κάνουμε. Το ακριβώς αντίθετο είναι η περίπτωση του αυτοματισμού*». Μάλιστα, οι ίδιοι, στην προκείμενη μελέτη, θεωρούν τη συχνότητα και τη συνοχή στη χρήση επαναλαμβανόμενων διεργασιών υπό τις ίδιες περιστάσεις ως τα «*απαραίτητα και επαρκή συστατικά του αυτοματισμού*» (Bargh & Chartrand 1999, σ. 469).

---

³¹ Αυθόρμητες και ακαριαίες εντυπώσεις ή συμπεράσματα, σύμφωνα με τα οποία λαμβάνεται τάχιστα μια απόφαση (Gladwell 2005).

³² «*Η μη συνειδητή σκέψη ως εξελικτική προσαρμογή, η ικανότητα να υπολογίζουμε το μέγεθος των συμβάντων στο περιβάλλον μας, να τα αποσαφηνίζουμε, να τα ερμηνεύουμε και να εκδηλώνουμε τη συμπεριφορά μας γρήγορα και μη συνειδητά*» (Wilson 2002, σ. 23).

³³ Επικοινωνία σε κάθε περίπτωση: ένας προς έναν, ένας προς πολλούς ή πολλοί προς πολλούς, όπως συμβαίνει στον Ιστό 2.0.

Το κρίσιμο πρόβλημα, το οποίο παραμένει, είναι ακριβώς αυτό που διατυπώνει ο Wilson (2002, σ. 17): *«δεν μπορούμε να διαπιστώσουμε με άμεση παρατήρηση τη συνειδητή κατάσταση για κανέναν άλλο παρά για τον εαυτό μας»* – βέβαια, ακόμη και η αυτοαναφορική, προσωπική, αξιολόγηση ίσως είναι αμφισβητούμενη, στον βαθμό που κανείς δυσκολεύεται να αναγνωρίσει ή να αποδεχτεί ότι πράττει μη συνειδητά, όταν όντως το κάνει (Bargh & Chartrand 1999). Επομένως, το ζήτημα είναι πώς κανείς ανιχνεύει τον αυτοματισμό σε φυσικά πρόσωπα ή ομάδες, ιδίως τη στιγμή που δεν ταυτίζεται μαζί τους ή δεν αποτελεί μέρος τους.

Στον δημόσιο διάλογο, ισχυρή και βιβλιογραφικά τεκμηριωμένη ένδειξη αποτελεί η έκφραση της κοινωνικής αντίληψης ως αναπαραγωγή προκαταλήψεων³⁴ και στερεοτύπων. Τα τελευταία προσδιορίζονται ως εύκολα ανιχνεύσιμα χαρακτηριστικά μιας κοινωνικής ομάδας που χρησιμοποιούνται ρητορικά από άλλες κοινωνικές ομάδες οι οποίες (θεωρούν ότι) δεν τα φέρουν, με ενδόμυχο σκοπό την αποκατάσταση της αυτοεκτίμησης του Εμείς δια της δυσφήμισης του Άλλου (Bargh & Chartrand 1999, σ.σ. 466, 470 • Kristeva 1988).

Οι Lambert κ.α. (2003, σ.σ. 278, 279, 283) ονομάζουν τα στερεότυπα «κυρίαρχες αντιδράσεις» («dominant responses»), τα ορίζουν ως *«εμπεδωμένες συνειρμικές σκέψεις που αφορούν μια συγκεκριμένη κοινωνική κατηγορία και περιλαμβάνουν τις γνωστικές ή συναισθηματικές εκτιμήσεις των ανθρώπων για αυτή»*. Μάλιστα, οι ίδιοι μελετούν πώς ο δημόσιος χώρος ενισχύει την αναπαραγωγή των στερεοτύπων συγκριτικά με το ιδιωτικό περιβάλλον, αντίθετα από αυτό που κανείς διαισθητικά θα περίμενε³⁵ • και καταλήγουν ότι η εκδήλωσή τους έρχεται ως αποτέλεσμα *«συνηθισμένων αντιδράσεων*

---

³⁴ Κρίση ή στάση που διατυπώνεται ή τηρείται a priori και η οποία δύναται, επίσης, να βασίζεται σε στερεότυπα – συνήθως φορτίζει αρνητικά το πρόσωπο, την ομάδα ή την κατάσταση αναφοράς (Πύλη για την ελληνική γλώσσα 2014).

³⁵ Με τα πειράματά τους, ερευνούν τη ρατσιστική συμπεριφορά στον δημόσιο και στον ιδιωτικό χώρο και την πιθανή συσχέτισή της με την κοινωνική φοβία. Οι ίδιοι αναφέρουν: *«Ειρωνικά, το μοτίβο αυτό (σ.σ.: της ρατσιστικής συμπεριφοράς) παρατηρήθηκε μεταξύ των συμμετεχόντων που πάσχουν από κοινωνική φοβία και οι οποίοι, εξ' ορισμού, ανησυχούν περισσότερο μήπως πουν ή κάνουν κάτι λάθος δημοσίως»* (Lambert κ.α. 2003, σ. 282).

που προϋπάρχουν και οι οποίες γίνονται ακόμη ισχυρότερες στο δημόσιο περιβάλλον, τροφοδοτούμενες από την αναδυόμενη επίδραση της αυξημένης διέγερσης ή του άγχους».

Οι Dasgupta και Greenwald (2001), αλλά και οι Blair κ.α. (2001), κάνουν λόγο για αυτόματες μορφές προκατάληψης και «σιωπηρά στερεότυπα» που αποτελούν, αφενός, μια αναπόφευκτη συνήθεια και, αφετέρου, αντιλήψεις του υποκειμένου για μια κοινωνική κατηγορία – μόλις το άτομο βρεθεί αντιμέτωπο με την εκάστοτε ομάδα αναφοράς, οι προϋπάρχουσες αυτές αντιλήψεις ενεργοποιούνται πέρα από τον έλεγχό του. Παράλληλα, οι Lowery κ.α. (2001) γράφουν για την κοινωνική επιρροή του αυτοματισμού, όπως αυτός εκφράζεται μέσα από στερεότυπα και προκαταλήψεις, και αναφέρουν την παρατήρηση της Devine³⁶: *«τα στερεότυπα ενεργοποιούνται αυτόματα άπαξ και κανείς εκτεθεί στην κοινωνική ομάδα αναφοράς ή σε κάποια συμβολικά ισότιμη, ανεξάρτητα από τη συνειδητή πρόθεσή του και τις απόψεις του – ωστόσο, η εκδήλωση/ διατύπωσή τους μερικές φορές δύναται να είναι αποτέλεσμα συνειδητού ελέγχου».*

Στον βαθμό που το πλαίσιο αναφοράς αλλά και η κυρίαρχη σημασία των όρων κατά τη χρήση τους διαμορφώνουν το νόημα των ενεργειών και των φαινομένων, σημειώνεται ότι ο εξεταζόμενος όρος εισήχθη στον δημόσιο διάλογο στην Ελλάδα το 1997 – όπως επισημαίνεται στον Τύπο (ενδεικτικά, Κυρζόπουλος 2011 • Μερακλής 1997): αποδίδεται στον τότε κυβερνητικό εκπρόσωπο Δημήτρη Ρέππα³⁷ ο οποίος φέρεται να τον χρησιμοποίησε αναφερόμενος σε κοινωνικές αντιδράσεις εναντίον αγροτικών κινητοποιήσεων της εποχής. Περίπου δώδεκα χρόνια αργότερα, η εφημερίδα Ελευθεροτυπία δημοσιεύει άρθρο υπό τον τίτλο «Το λεξικό της μεταπολίτευσης» – στο λήμμα «κοινωνικός αυτοματισμός» αναφέρεται: *«εισήχθη από το ΠΑΣΟΚ (Δ. Ρέππας) για να επεξηγήσει και να παρακινήσει φαινόμενα εμφύλιας αντίδρασης κοινωνικών ομάδων*

---

³⁶ Στη μελέτη του 1989 υπό τον τίτλο «Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components».

³⁷ Επί πρώτης διακυβέρνησης Κώστα Σημίτη.

απέναντι σε άλλες. Έκτοτε, τον επικαλούνται, ως λύση ή απειλή, όλες οι στριμωγμένες εξουσίες» (Ζέρβας 1999).

Επομένως, για τον εντοπισμό του κοινωνικού αυτοματισμού, η έννοια του εξεταζόμενου όρου δύναται να προσδιοριστεί (και έτσι μπορεί να εννοείται στο εξής στο παρόν πλαίσιο αναφοράς) ως εξής: η εμπρόθετη ή ασυνείδητη έκφραση γνώμης ή εκδήλωση συμπεριφοράς ατόμων ή κοινωνικών ομάδων προς άλλες, η οποία δεν καθορίζεται ή/ και βασίζεται στις εκάστοτε διατιθέμενες πληροφορίες – αντίθετα, συνοψίζεται ή/ και περιορίζεται στη συχνή και συνεκτική αναπαραγωγή επαναλαμβανόμενων στερεοτύπων υπό δεδομένες συνθήκες.

2.4 Η πολιτική συμμετοχή

Εναρκτήριο σημείο της εισήγησης του Carpentier (2013) είναι ακριβώς το ευρύ φάσμα αναφοράς ή/ και εφαρμογής της ιδέας της συμμετοχής: από την τέχνη έως την υγεία και από τα μέσα έως τη δημοκρατία – η οποία, ούτως ή άλλως και εξ ορισμού, συμπεριλαμβάνει ως εγγενή προϋπόθεση τη συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων.

Ιδίως στην περίπτωση των μέσων και συγκεκριμένα όσον αφορά στις Τεχνολογίες της Επικοινωνίας και της Πληροφορίας, ο ίδιος ο Carpentier (2013, σ.σ. 5 - 6) συμβάλλει στη συζήτηση περί ορισμού της συμμετοχής διακρίνοντάς τη σε συμμετοχή στα ίδια τα μέσα και σε συμμετοχή μέσω των τελευταίων³⁸: Η πρώτη έκφασή της αναφέρεται στα δομικά χαρακτηριστικά των μέσων, στην παραγωγή και στη διακίνηση του περιεχομένου και τελικά στην επιτρεπτή δυνατότητα των πολιτών να ασκούν έμπρακτα

---

³⁸ Ακολουθώντας, όπως ο ίδιος αναφέρει (Carpentier 2013, σ. 5), το παράδειγμα των Wasco και Mosco περί εκδημοκρατισμού στα μέσα ή διά των μέσων.

το δικαίωμά τους να επικοινωνούν³⁹ – όπως κατεξοχήν εγγυώνται τα προϊόντα και οι υπηρεσίες του Ιστού 2.0.

Ως προς το δεύτερο σκέλος του διαχωρισμού, δηλαδή τη συμμετοχή μέσω των μέσων, ο Carpentier (2003, σ. 6) σημειώνει ότι πρόκειται για *«τις δυνατότητες διαμεσολαβημένης συμμετοχής στη δημόσια συζήτηση, και για την εκπροσώπηση του εαυτού του υποκειμένου σε ποικίλους δημόσιους χώρους – πράγμα που χαρακτηρίζει το κοινωνικό. Το πεδίο των μέσων λειτουργεί ως τόπος όπου οι πολίτες μπορούν να βρουν βήμα έκφρασης των απόψεων και των εμπειριών τους και να αλληλεπιδράσουν με άλλους»*⁴⁰.

Αναφερόμενος συγκεκριμένα στην πολιτική συμμετοχή («political participation»), ο Bastien (2013, σ.σ. 2 - 3) την ορίζει ως τη *«δράση όπως διαμορφώνεται από τους πολίτες με σκοπό να επηρεάσουν τους κυβερνώντες, ιδίως εκφράζοντας την υποστήριξή τους ή την αντίθεσή τους σε ιδέες, κόμματα και πολιτικούς παράγοντες»*. Μάλιστα, ειδικά για την πολιτική συμμετοχή στο Διαδίκτυο, ο ίδιος επικαλείται τον ορισμό του Hoffman (Bastien 2013, σ. 4): *«δραστηριότητα με έντονα πληροφοριακά στοιχεία που χρησιμοποιεί τα μέσα νέων τεχνολογιών και η οποία προτίθεται να επηρεάσει, άμεσα ή έμμεσα, τους χαράσσοντες πολιτική, τους υποψηφίους και τους δημόσιους λειτουργούς»*. Και ως παραδείγματα τέτοιας διαδικτυακής «δραστηριότητας» αναφέρει, μεταξύ άλλων, την υποστήριξη ενός κόμματος, τη χρηματοδότηση ή άλλη εθελοντική προσφορά σε μια πολιτική καμπάνια, την προσαρμογή μιας ιστοσελίδας με τρόπο ώστε

---

³⁹ Όχι μόνο ως δέκτες μηνυμάτων, αλλά και ως πομποί. Πρόκειται για επί της ουσίας αναφορά στις υφιστάμενες δυνατότητες αμφίδρομης επικοινωνίας, όπως αυτή δύναται να επιτυγχάνεται από πολλούς προς πολλούς στα ΣΨΜ: το υποκείμενο μπορεί να λειτουργεί είτε ως παραλήπτης του επικοινωνιακού μηνύματος είτε ως αποστολέας είτε ως πομπός και δέκτης ταυτόχρονα, όπως συμβαίνει τη στιγμή του διαμοιρασμού της λαμβανόμενης πληροφορίας.

⁴⁰ Βέβαια, η συμμετοχή μέσω των μέσων δεν είναι μονοσήμαντη: Ακριβώς λόγω της διαμεσολάβησης, που παρουσιάζεται ως ειδοποιός διαφορά, η συμμετοχή στον δημόσιο βίο διά των μέσων προϋποθέτει τη συμμετοχή στα ίδια τα μέσα.

να αποτελέσει όχημα πολιτικής πληροφόρησης, τον υπερθεματισμό υπέρ ή κατά πολιτικών προσώπων και υποψηφίων μέσω των ΣΨΜ.

Το ερώτημα που γεννάται είναι εάν ο προσδιορισμός της πολιτικής συμμετοχής στα ΣΨΜ με όρους αποκλειστικά ή κυρίως θεσμικούς είναι επαρκής και ικανός για μια επί της ουσίας προσέγγιση της προβληματικής • ή εάν, αντιθέτως, οδηγεί την έρευνα και τα συνακόλουθα συμπεράσματα σε μια αντιμετώπιση της αναφαινόμενης διαδικτυακής πολιτικής συμμετοχής ως «*κατασκευάσμα εργαστηριακών συνθηκών*» (Monpoyer – Smith 2013, σ. 2): Αυτό σημαίνει ότι εάν κανείς ορίσει την πολιτική συμμετοχή στο Διαδίκτυο με όρους οι οποίοι ταυτίζονται με τις εκλογικές διαδικασίες και τους φορείς ή τα πρόσωπα αντιπροσώπευσης, τότε ίσως χρειαστεί να απαντήσει εάν η πολιτική συμμετοχή εντοπίζεται ή όχι στο Διαδίκτυο με βάση «*τα κληρονομημένα κριτήρια της χαμπερμασιανής ορθολογιστικής προσέγγισης (ισότητα, ειλικρίνεια, σεβασμός, επιχειρηματολογία)*» (Monpoyer – Smith 2013, σ. 2) – αναδεικνύοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, μια περιχαρακωμένη πολιτική συμμετοχή (εάν όχι εξαρχής περιορισμένη).

Από τη μία πλευρά, η Welp (2013) ερευνά τη χρήση των ψηφιακών μέσων, σε χώρες της Λατινικής Αμερικής, για πολιτική συμμετοχή την οποία προσδιορίζει ως κινητοποίηση με σκοπό την επιρροή του πολιτικού συστήματος μέσω προσπαθειών που μπορεί, για παράδειγμα, να στοχεύουν στην υπεράσπιση ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το αίτημα της ανάκλησης κάποιας νομοθεσίας ή, αντίθετα, στην προώθηση ενός νέου νόμου στη μάχη για την καταπολέμηση της διαφθοράς ή σε εκστρατείες εναντίον πρακτικών που απειλούν το περιβάλλον. Μάλιστα, επισημαίνει ότι η άσκηση επιρροής στο πολιτικό σύστημα εμπεριέχει και αποτιμάται βάσει τριών συγκεκριμένων παραγόντων: των εκάστοτε στόχων, της ακολουθούμενης στρατηγικής και, τελικά, του αποτελέσματος.

Από την άλλη πλευρά, ο Dahlgren (2005) γράφει για την έννοια της «*πολιτειακής κουλτούρας*» που καθορίζει την πολιτική αλληλεπίδραση στο Διαδίκτυο: για την τροφοδότησή της, ο ίδιος θεωρεί τη συνομιλία μεταξύ των πολιτών - χρηστών ως καταλυτικό παράγοντα • και διευκρινίζει ότι η διαδικτυακή συζήτηση «*μπορεί είτε να παίρνει τη μορφή της χαμπερμασιανής διαβούλευσης είτε όχι, αλλά το πιο σημαντικό είναι η δυναμική της αμοιβαιότητας*» (Dahlgren 2005, σ. 159), όπως αυτή εκδηλώνεται,

μεταξύ άλλων, δια της συνεργασίας, της διάχυσης της γνώσης, τον διαμοιρασμό της πληροφορίας και των εμπειριών.

Στην μελέτη του, ο Anstead (2013) εξετάζει την πολιτική συμμετοχή ερευνώντας τη δραστηριότητα των χρηστών στο Twitter όπως αυτή πυροδοτείται, επηρεάζεται ή βρίσκεται σε επικοινωνία με την καλυπτόμενη θεματολογία στον Τύπο και σε ηλεκτρονικά μέσα. Μέρος της έρευνάς του είναι η δραστηριότητα των χρηστών στο Twitter στις 22 Οκτωβρίου 2009, όταν το BBC έλαβε και έκανε πράξη την αμφιλεγόμενη απόφαση να φιλοξενήσει τον Nick Griffin, αρχηγό του ακροδεξιού Βρετανικού Εθνικού Κόμματος, στο πρόγραμμα «Question Time»⁴¹ (Anstead 2013 • Anstead & O' Loughlin 2011).

Με μονάδα ανάλυσης τα μηνύματα 140 χαρακτήρων («tweet») που δημοσίευαν οι χρήστες και με δείγμα περίπου 70.000 μηνυμάτων, ο ίδιος εστιάζει (Anstead 2013) στη διάκριση μεταξύ των μηνυμάτων σχολιασμού ως προς τα όσα μεταδίδονταν κατά τη διάρκεια του προγράμματος και των μηνυμάτων πληροφόρησης σχετικά με τον Nick Griffin ως αποτέλεσμα έρευνας των ίδιων των χρηστών, ανεξάρτητα από τις μεταδιδόμενες πληροφορίες μέσω BBC. Ο Anstead (2013, σ. 2) παρατηρεί, επίσης, «*τα χαμηλά επίπεδα αλληλεπίδρασης μεταξύ των χρηστών, ως συμπέρασμα ωφέλιμο για τους πολιτικούς επιστήμονες*», καθώς και το γεγονός ότι οι αναφορές στο τηλεοπτικό πρόγραμμα ήταν, σε μεγάλο βαθμό, δευτερεύουσες, ανάμεσα σε πληροφορίες σχετικές με την καθημερινότητα των χρηστών.

Ουσιαστικά, πρόκειται για ένα από τα παραδείγματα της σύγχρονης βιβλιογραφίας η οποία αντιπαρατίθεται στην άποψη ότι η πολιτική συμμετοχή στο Διαδίκτυο δύναται να κριθεί υπό τους παραδοσιακούς όρους της κοινωνικής επιστήμης (Welp 2013). Ο Gustafsson (2012, σ. 1115) αναδεικνύει τη σχετικότητα στη θεώρηση της πολιτικής συμμετοχής, υπό την έννοια ότι μπορεί να είναι αμφισβητούμενο τι συνιστά (διαμεσολαβημένη) πολιτική πράξη: «*η σχέση ανάμεσα στις παλαιές θεωρίες*

---

⁴¹ Ενόψει εθνικών εκλογών στη Βρετανία τον Μάιο 2010. Εν τω μεταξύ, ο Griffin είχε εκλεγεί ευρωβουλευτής στις ευρωεκλογές τον Μάιο 2009 – δεν επανεξελέγη στις πρόσφατες ευρωεκλογές τον Μάιο 2014.

συναλλαγής των μέσων με την πολιτική, από τη μία πλευρά, και η αντιληπτή ανάγκη για την ανάπτυξη νέων θεωριών που θα εξηγούν τη λειτουργία των ψηφιακών μέσων, από την άλλη, καθιστούν δύσκολο να εδραιωθεί η έρευνα για την πολιτική χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης υπό τους όρους μιας στέρεης θεωρίας των μέσων».

Για παράδειγμα, χαρακτηριστική είναι η διάκριση που κάνει η Vesnic-Alujevic (2011) στην έρευνά της για την πολιτική συμμετοχή στο FB, με τη συμμετοχή 361 νέων Ευρωπαίων, άνω των 18 ετών, από 16 κράτη - μέλη (Vesnic-Alujevic 2011, σ.σ. 467 - 468): διαχωρίζει την πολιτική συμμετοχή στον φυσικό κόσμο από εκείνη στο Διαδίκτυο. Συγκεκριμένα, προκειμένου να μετρηθεί η πρώτη, οι συμμετέχοντες καλούνται να απαντήσουν πόσο συχνά: έχουν ψηφίσει σε ευρωεκλογές, έχουν ψηφίσει σε εθνικές εκλογές, έχουν συμμετάσχει σε δημόσιες συγκεντρώσεις, έχουν δωρίσει χρήματα (για τους σκοπούς πολιτικής εκστρατείας, για παράδειγμα) και έχουν εργαστεί εθελοντικά για κάποιο πολιτικό κόμμα.

Ωστόσο, για τη μέτρηση της διαδικτυακής πολιτικής συμμετοχής οι ερωτώμενοι απαντούν πόσο συχνά: αναζητούν πολιτική πληροφόρηση, διαβάζουν χιουμοριστικό περιεχόμενο σχετικό με πολιτικά θέματα, παρακολουθούν πολιτικά βίντεο, προωθούν πολιτικές πληροφορίες σε άλλους, διαβάζουν ή συμμετέχουν σε πολιτικές συζητήσεις, αναζητούν πληροφορίες σε πολιτικές σελίδες στο FB, αναρτούν πολιτικό περιεχόμενο στο δικό τους προφίλ στο FB και δηλώνουν ότι «μου αρέσει!» ή σχολιάζουν μηνύματα άλλων σε σελίδες πολιτικών κομμάτων στο FB. Μάλιστα, η Vesnic-Alujevic (2011, σ. 469) εντοπίζει θετική σχέση μεταξύ πολιτικής συμμετοχής στον φυσικό κόσμο και στο Διαδίκτυο, αλλά καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η πολιτική συμμετοχή μέσω FB είναι σχετικά συχνή όταν πρόκειται για τη συμμετοχή σε συζητήσεις ή για την ανάρτηση, προώθηση, αναζήτηση πληροφοριών.

Ο Afouxenidis (2014, σ.σ. 2 - 3), ο οποίος κάνει την έρευνά του στην Ελλάδα της κρίσης⁴², μελετώντας την πολιτική συμμετοχή στα ΣΨΜ επίσης τη διακρίνει από εκείνη στον φυσικό κόσμο. Και καταλήγει σε τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά της διαδικτυακής πολιτικής συμμετοχής: τη δημοσίευση πολιτικών μηνυμάτων στο

---

⁴² Συμμετέχουν 159 (έως και επί τετραετίας) αδιόριστοι, πλην εκλεγμένοι, λέκτορες.

Διαδίκτυο και τα ΣΨΜ, τη συμμετοχή σε λίστες ηλεκτρονικού ταχυδρομείου αλλά και σε ιστοτόπους δημόσιων συζητήσεων, και τις συχνές επισκέψεις σε ιστοσελίδες κοινωνικών κινημάτων.

Στον βαθμό που στον πυρήνα των ΣΨΜ βρίσκεται η ψηφιακή κοινωνικοποίηση δια του διαμοιρασμού⁴³, σχεδόν εξ ορισμού είναι εύλογο η πολιτική συμμετοχή συχνά να ταυτίζεται με τη συζήτηση (Halpern & Gibbs 2012), να περιλαμβάνει «κουτσομπολιό, μετάδοση γεγονότων και πολύ έκφραση γνώμης» (Howard & Parks 2012, σ. 361), αλληλεπίδραση, ανταλλαγή απόψεων αλλά και συναισθημάτων (Conroy κ.α. 2012).

Όπως γράφει ο Graham (2013, σ.σ. 2 - 3), επικαλούμενος και τους Coleman και Blumler, «η διαβούλευση ως βαθύς, σκοτεινός, ορθολογικά οριοθετούμενος στοχασμός είναι περισσότερο κατάλληλη για έναν πανεπιστημιακό χώρο συνέντευξης ακαδημαϊκών από ότι για το γραφείο, έναν δημοτικό χώρο ή μια πλατεία. Η πολιτική κουβέντα της καθημερινής ζωής δεν σχετίζεται μόνο με την ορθολογικότητα των επιχειρημάτων, αλλά και με τη συνομιλία απλών πολιτών οι οποίοι απευθύνονται ο ένας στον άλλο με τρόπους που βγάζουν νόημα για τους ίδιους».

Από αυτή τη θέση, ο ίδιος μελετά την έκφραση συναισθήματος σε διαδικτυακές πολιτικές συζητήσεις (συγκεκριμένα, ανιχνεύοντας τρία στοιχεία: το χιούμορ, τα συναισθηματικά σχόλια και τις ευχαριστίες). «Είναι δύσκολο να φανταστείτε ανθρώπους να εμπλέκονται σε πολιτική κουβέντα, άνευ συναισθημάτων που τους προκαλούν» σημειώνει ο Graham (2013, σ. 4, 5), και επισημαίνει ειδικά για τον ρόλο του χιούμορ⁴⁴: «Σπάει τον πάγο και γεμίζει την αμήχανη σιωπή. Διευκολύνει την κριτική και την ειλικρίνεια, χωρίς απειλές και φιλονικίες. Και μπορεί να λειτουργήσει ως “κοινωνικό συγκολλητικό”, καλλιεργώντας μια καλή ατμόσφαιρα μεταξύ των συμμετεχόντων».

---

⁴³ Ειδικά για τις σελίδες ή τις ομάδες στο FB, υπενθυμίζεται ότι ο επονομαζόμενος «τοίχος» («wall») δεν είναι παρά «κοινός κοινωνικός χώρος, όπου τα μέλη αναρτούν μηνύματα» (Conroy κ.α. 2012, σ. 1536).

⁴⁴ Εμπειρικά και διαισθητικά, κανείς θα έλεγε ότι μάλλον επικρατεί στα ΣΨΜ.

Επομένως, στον προαναφερθέντα ορισμό της διαδικτυακής πολιτικής κατά Bastien (2013, σ.σ. 2 - 3)⁴⁵, πλάι στην επιδιωκόμενη άσκηση επιρροής στους χαράσσοντες πολιτική, κανείς μπορεί να προσθέσει ρητά την τοποθέτηση επί της ασκούμενης πολιτικής υπό τους όρους της έκφρασης στα ΣΨΜ και του διαλόγου όπως αυτός έχει ήδη οριστεί. Έτσι θα εννοείται η πολιτική συμμετοχή στο εξής, στο πλαίσιο της παρούσας.

2.5 Διαδίκτυο και κοινωνική δράση⁴⁶

Ο Shirky (2008, σ.σ. 143 - 187) κάνει λόγο για «συλλογική δράση» («collective action») και την ορίζει ως το πράττειν μιας ομάδας η οποία λειτουργεί σαν σύνολο, διαδικασία που υπερβαίνει τη συνεργατική παραγωγή, σημαίνει την ανάγκη για μεγάλης κλίμακας συντονισμό, αλλά επαυξάνεται και διαφοροποιείται όσο επιταχύνεται η επικοινωνία, η υποβοηθούμενη από τη χρήση εργαλείων που υιοθετούν τα εμπλεκόμενα άτομα. Οι κάθε είδους προσπάθειες συλλογικής δράσης συχνά ταυτίζονται σημασιολογικά με τα κοινωνικά κινήματα, τα οποία θεωρούνται ως δίκτυα εξωθεσμικών παραγόντων που διακρίνονται, τελικά, για τη συγκρότηση συλλογικής ταυτότητας και για την κινητοποίησή τους βάσει διαμοιραζόμενων πόρων και δυνάμεων (Diani 2000 • Πάνος 2003).

Ωστόσο, ο Bennett (2003) αναφέρεται στον «συλλογικό ατομικισμό» («collective individualism») που διευκολύνει την ατομική επιλογή εντός των κοινωνικών δικτύων και του οποίου τα εμφατικά στοιχεία δεν έγκεινται σε πλαίσιο ιδεολογικών όρων αλλά

---

⁴⁵ «Δραστηριότητα με έντονα πληροφοριακά στοιχεία που χρησιμοποιεί τα μέσα νέων τεχνολογιών και η οποία προτίθεται να επηρεάσει, άμεσα ή έμμεσα, τους χαράσσοντες πολιτική, τους υποψηφίους και τους δημόσιους λειτουργούς».

⁴⁶ Μέρος της συγκεκριμένης ενότητας (από «κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990» έως το τέλος) αποτελεί απόσπασμα προγενέστερης γραπτής αναφοράς της υπογράφουσας, στο πλαίσιο του προκείμενου μεταπτυχιακού προγράμματος (βλ. Κική 2012). Το εν λόγω απόσπασμα έχει επιμεληθεί εκ νέου, ενώ σε σημεία υπάρχουν αλλαγές στη σύνθεσή του.

ευρύτερων αισθημάτων, όπως η απειλή ή η δικαιοσύνη. Παράλληλα, ο Castells (2007) γράφει για τις δεδομένες στον Ιστό 2.0 δυνατότητες και πρακτικές «μαζικής αυτό-επικοινωνίας» («mass self-communication») την οποία αντιμετωπίζει ως θεμέλιο για την οικοδόμηση της αυτονομίας του υποκειμένου, όπου, ούτως ή άλλως, εστιάζει η σύγχρονη κουλτούρα.

Για τους λόγους αυτούς, εξίσου δόκιμη στο παρόν πλαίσιο θεωρείται η αναφορά σε «κοινωνική δράση» («social action»), όρος που δεν αποκλείει – αντιθέτως, μάλιστα – τη συλλογική ενέργεια, αλλά ταυτόχρονα απεμπλέκει την όποια δραστηριότητα από την προϋπόθεση της οργανωμένης ομάδας και ίσως αφήνει περισσότερο ζωτικό χώρο στην υπό συνθήκες και κατά βούληση δραστηριότητα του υποκειμένου ή των συνιστωσών μιας συλλογικότητας (Sociology Guide 2014). Όπως καταδεικνύει η βιβλιογραφική μελέτη, επιχειρώντας κανείς να προσδιορίσει την κοινωνική δράση, θα μπορούσε να την εκτιμήσει ως συνισταμένη τεσσάρων συγκοινωνούντων παραγόντων.

Πρώτον, το κλασικό έργο του Thoreau (1849) ορίζει την «πολιτική ανυπακοή» («civil disobedience») ως τη λειτουργία των ατόμων αντίθετα με θεσμοθετημένους κανόνες και νόμους, προκειμένου να μην υποστηρίξουν κυβερνήσεις τις οποίες οι ίδιοι οι δρώντες θεωρούν ως φορείς αδικίας, αλλά να δηλώσουν έμπρακτα την εναντίωσή τους με τις ιδέες ή τις προωθούμενες από αυτές πρακτικές (Redd 2003 - 2014).

Το άλμα στον χωροχρόνο και στις κοινωνικές συνθήκες (από τη διχαστική δουλεία το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα στις ΗΠΑ, στο αποκορύφωμα της καταγεγραμμένης αστυνομικής βίας στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα στην Ελλάδα) είναι ενσυνείδητο: Οι Milioni και Panos (2011, σ. 234 - 235) εξετάζουν τις «ταραχές» που συγκλόνισαν την Αθήνα τον Δεκέμβριο του 2008⁴⁷ • αναφέρονται στους Cohen και Arato και στην «επιστροφή των καταπιεσμένων – ή, καλύτερα, την επιστροφή των

---

⁴⁷ Από το βράδυ του Σαββάτου 6 Δεκεμβρίου 2008, όταν ο 15χρονος μαθητής Αλέξανδρος Γρηγορόπουλος δολοφονήθηκε στα Εξάρχεια από τον Επαμεινώνδα Κορκονέα, ειδικό φρουρό της Ελληνικής Αστυνομίας, και έπειτα.

αποκλεισμένων⁴⁸», και προσεγγίζουν τα γεγονότα ως «εκδήλωση πολιτικής ανυπακοής, δηλαδή εξωθεσμικής και παράνομης συλλογικής πολιτικής δράσης» που επικαλείται με άμεσο τρόπο «ζητήματα δημοκρατικής νομιμότητας, ερχόμενη σε ρήξη με φιλελεύθερες προσεγγίσεις προσανατολιζόμενες στον περιορισμό δικαιωμάτων⁴⁹».

Δεύτερον, η πολιτική ανυπακοή δύναται να συνδέεται άμεσα με την «κοινωνική αντίσταση» («social resistance»), είτε επειδή η τελευταία περιλαμβάνει μέσα ή ενέργειες που εμπίπτουν στην πρώτη είτε διότι οι δυο τους μπορεί να ταυτίζονται. Συγκεκριμένα, η κοινωνική αντίσταση μπορεί να συνοψιστεί ως «*απάντηση σε κάθε μορφής εξουσία η οποία γίνεται γνωστή διά του αποτυπώματός της στην κοινωνική δομή*» (Ewick & Silbey 2003, σ. 1330) – συνεπάγεται τη σχέση εξουσίας μεταξύ τουλάχιστον δύο πλευρών, όπου: η μία βρίσκεται σε θέση ισχύος και (θεωρείται ότι) προβαίνει σε στάσεις ή πρακτικές που επιφέρουν αδικία • η άλλη εγείρει αξιώσεις για αποκατάσταση της δικαιοσύνης και διακρίνεται για την επίγνωσή της ότι, αφενός, αποτελεί τη λιγότερο ισχυρή δύναμη και, αφετέρου, ότι υπάρχει (ή μπορεί να δημιουργηθεί) η ευκαιρία να παρέμβει στη ροή ή στην τάξη των πραγμάτων με τέτοιο τρόπο ώστε να ανατρέψει μια κατάσταση δυσχερή για την ίδια, πιθανώς μετατρέποντάς τη σε πλεονεκτική (Ewick & Silbey 2003, σ.σ. 1336 - 1337).

Η κοινωνική αντίσταση καταδεικνύεται, όμως, μέσα από τις ίδιες της εκδηλώσεις της: επαναστάσεις, απεργίες, διαδηλώσεις και καταλήψεις⁵⁰, μποϊκοτάζ, ταξικοί αγώνες είναι μερικές από αυτές – ίσως οι πιο οργανωμένες και χαρακτηριστικές, υπό την έννοια ότι

---

⁴⁸ Έφηβοι, μετανάστες και ριζοσπαστικοί πολιτικοί παράγοντες, προερχόμενοι από τον αναρχικό χώρο και αυτόν της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, αποτελούν, μεταξύ άλλων, τρεις διακριτές και βασικές κατηγορίες δρώντων στην περίπτωση αναφοράς.

⁴⁹ Αν και, όπως σημειώνεται (Milionis & Panos, 2011, σ. 235), στην περίπτωση των γεγονότων του Δεκεμβρίου 2008, η απαίτηση για νομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις συνυπήρξε με την κυρίως ζητούμενη ριζική κοινωνική αλλαγή διά της γενικευμένης ριζοσπαστικοποίησης της κοινωνίας.

⁵⁰ Η κατάληψη δημόσιων αστικών χώρων δηλώνει την αντίσταση στον «έλεγχο του χώρου που συμβολίζει τον έλεγχο στις ζωές των ανθρώπων» (Castells 2012, σ. 11).

αυτές έχουν ιστορικά σημάνει τη ρήξη, έχουν προκαλέσει κοινωνικές αλλαγές και ως εκ τούτου έχουν καταγραφεί στην Ιστορία, θεωρούμενες ως συνώνυμες της κοινωνικής αντίστασης (Bennett 2003 • Ewick & Silbey 2003, σ. 1329). Ίσως για αυτόν τον λόγο, η τελευταία είθισται να φέρει, ως αυτονόητη συνυποδήλωση, την προϋπόθεση της μαζικότητας.

Ωστόσο, οι Ewick και Silbey (2003) βασίζουν μεθοδολογικά τη μελέτη τους στην αφήγηση προσωπικών ιστοριών, ακριβώς για να αναδείξουν τη δυνατότητα και τις ενέργειες αντίστασης σε ατομικό ή μικρής εμβέλειας κοινωνικό επίπεδο: ως τέτοιες, καταγράφουν την αυτοκαθοριζόμενη αλλαγή της ταυτότητας του υποκειμένου (ένα παιχνίδι ρόλων που διαμορφώνει τον τρόπο αντιμετώπισης ενός ατόμου από άλλα), τη διατάραξη της ισχύουσας ιεραρχίας (πιθανώς ως παράκαμψη της προς διαφοροποίηση της κανονικά υφιστάμενης διαστρωμάτωσης), τη σκόπιμη κωλυσιεργία (ως απόπειρα μετατροπής του χρόνου σε σύμμαχο) και τη διεκδίκηση του χώρου (συνήθως καταλαμβάνοντάς τον).

Παράλληλα και συμπληρωματικά, η μελέτη του Wilson (2006) αντιμετωπίζει ως θεμέλιο λίθο της αντίστασης τη σχέση μεταξύ περιθωριοποιημένων και κυρίαρχων ομάδων⁵¹, και προβάλλει την εκδοχή της συμβολικής αντίστασης – μπορεί να περιλαμβάνει από τη διάχυση μηνυμάτων έως το σημαίνον του ενδυματολογικού κώδικα ή του μουσικού ρεύματος και η οποία δύναται να σημειώνεται σε επίπεδο τόσο ατομικό όσο και κοινωνικό, εφόσον το υποκείμενο εκφράζεται ή δραστηριοποιείται στο πλαίσιο της εκάστοτε υποκουλτούρας.

Τρίτον, η κοινωνική αντίσταση συχνά είναι έκφραση της «κοινωνικής άμυνας» («social defence»), η οποία ορίζεται ως *«η μη βίαιη αντίσταση μιας κοινότητας σε κάποια επίθεση, ως εναλλακτική της στρατιωτικής άμυνας. Βασίζεται στην εκτεταμένη διαμαρτυρία, την πειθώ, την άρνηση συνεργασίας και την παρέμβαση με σκοπό την αντίθεση στη στρατιωτική επίθεση ή στην πολιτική καταπίεση»*, ενώ μπορεί να

---

⁵¹ Η κατάσταση της μιας και η κατάσταση της άλλης μπορεί να είναι συγκοινωνούσες, υπό την έννοια ότι η περιθωριοποίηση του ενός ενδέχεται να προκαλείται ή να παγιώνεται ακριβώς λόγω της κυριαρχίας του άλλου.

συμπεριλαμβάνει ενέργειες πολιτικής ανυπακοής, κοινωνικής αντίστασης ή «*τη δημιουργία εναλλακτικών θεσμών*» (Martin 1993, σ. 4)⁵²: ο Martin δεν απορρίπτει τον ορισμό που επικαλούνται πολλοί ακτιβιστές για την κοινωνική άμυνα, δηλαδή την ευρύτερη θεώρησή της ως ειρηνική αντίσταση σε οποιαδήποτε μορφής επίθεση ή καταπίεση, όπου δύνανται να συμπεριλαμβάνονται η κυβερνητική «*επιβολή ανελεύθερων μέτρων σε έναν λαό ή σε μια ομάδα πολιτών*»⁵³, η άμυνα μιας κοινωνικής κατηγορίας έναντι στην ασκούμενη βία από μια άλλη ή η προάσπιση ζωτικών κοινωνικών χαρακτηριστικών, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, η αυτονομία, η συμμετοχή.

Αντίθετα, αποδέχεται την οπτική αυτή, αλλά υπογραμμίζει ότι πρόκειται για διαίρεση του γενικού ορισμού της κοινωνικής άμυνας ως εναλλακτική της στρατιωτικής. Ο λόγος είναι διττός: αφενός, χρειάζεται να τονιστεί η απόρριψη της βίας⁵⁴ και, αφετέρου, να σημειωθεί ότι ο σκοπός της δράσης είναι κοινωνικός, δηλαδή αφορά στην προάσπιση δικαιωμάτων μιας κοινότητας ατόμων και όχι στην υπεράσπιση εθνικών συμφερόντων (Martin 1993, σ.σ. 4 - 7) – επισήμανση ιδιαίτερα σημαντική για τη ζωή στο «παγκόσμιο χωριό».

Τέλος, για να επιτευχθεί η αντίσταση, η ανυπακοή, η άμυνα, κρίσιμης σημασίας θεωρείται η «αλληλεγγύη» («solidarity»), δηλαδή η αλληλοβοήθεια, η συμπαράσταση, η

---

⁵² Επικαλείται τους 198 διακριτούς τύπους μη βίαιης δράσης κατά τον Sharp ως μεθόδους κοινωνικής άμυνας. Ενδεικτικά, σε επίπεδο συμβολικό συμπεριλαμβάνονται οι επίσημες δηλώσεις, οι επιστολές, τα ενημερωτικά φυλλάδια, η υιοθέτηση συμβόλων • η άρνηση συνεργασίας αφορά σε ειρηνικές πράξεις πολιτικής ανυπακοής, καθυστερήσεις ή επίκληση ψευδο-ανικανότητας εκτέλεσης ενός έργου • τρόποι παρέμβασης ως εναλλακτική των θεσμών είναι η ίδρυση και καθιέρωση φορέων για την υγεία, την εκπαίδευση, τις συγκοινωνίες κ.ο.κ. (Martin 1993, σ. 7).

⁵³ Η σημασία της λέξης «καταπίεση» (Πύλη για την ελληνική γλώσσα 2014).

⁵⁴ Μπορεί να περιέχεται στην πολιτική ανυπακοή (Milioni & Panos 2011, σ. 235).

αμοιβαία υποστήριξη μεταξύ ατόμων⁵⁵ (Prainsack & Buyx 2011, σ.σ. 6 - 19) – αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για την «ανάπτυξη δεσμών μεταξύ των δρώντων και διασφαλίζει τη διατήρηση της δράσης, ακόμη και όταν δεν υπάρχουν συγκεκριμένες κινήσεις να λαμβάνουν χώρα» (Diani 2000, σ. 387) • διαμορφώνεται μέσω της συνταύτισης των ατόμων ή των ομάδων μεταξύ τους, με άλλες ή με ανακλύπτουσες καταστάσεις (Dahlberg 2007, σ. 838) • και συνιστά κοινωνικό δεσμό που ενισχύει την «αυτοεικόνα» της ομάδας και την αντίληψή της περί δικαιοσύνης (Δεληγιώργη 1997).

Η κοινωνική δράση αντιμετωπίζεται στο εξής, στο πλαίσιο της παρούσας, ως συνισταμένη των τεσσάρων αυτών παραγόντων⁵⁶. Είναι σημαντικό, όμως, να διευκρινιστεί ότι η εν λόγω δεν μελετάται στο Διαδίκτυο ως αποκομμένη ή άλλη από την κοινωνική δράση στον φυσικό κόσμο. Αντιθέτως, εξετάζεται ως άρρηκτα συνδεδεμένη, με την αντίληψη ότι ο «κυβερνοχώρος» ανήκει στο παρελθόν⁵⁷ και ότι η «διαμεσολαβημένη δημόσια επικοινωνία»⁵⁸ (δύναται να) διευκολύνει και (να) ενισχύει τη δραστηριότητα των ατόμων εκτός Διαδικτύου (Kavada 2006 • Slane 2007) – στον βαθμό που το τελευταίο μεταβάλλει τόσο τη ροή όσο και την ταχύτητα διάχυσης της πληροφορίας, η διασφάλιση της οποίας βρίσκεται στον πυρήνα της οργάνωσης κοινωνικής δράσης.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 η εξάπλωση του Διαδικτύου συνέβη παράλληλα με τη διαφαινόμενη κρίση της δημοκρατίας και τις διαμαρτυρίες εναντίον της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης⁵⁹. Έκτοτε, τα κοινωνικά κινήματα και το

---

⁵⁵ Η «αγωνιστική αλληλεγγύη» μεταξύ ατόμων ή ομάδων μπορεί να σημαίνει και να εκφράζεται με την άρνηση υποστήριξης άλλων ατόμων ή ομάδων (Prainsack & Buyx 2011, σ. 19) – η συσπείρωση του ενός διά του αποκλεισμού του άλλου.

⁵⁶ Πολιτική ανυπακοή, κοινωνική αντίσταση, κοινωνική άμυνα, αλληλεγγύη.

⁵⁷ Με την επικουρία και των ΣΨΜ, ο ψηφιακός και ο φυσικός κόσμος δεν είναι πια δύο ξέχωρες «πραγματικότητες» (Shirky 2008, σ. 194).

⁵⁸ Βλ. Diani 2000, σ.σ. 389 - 390.

⁵⁹ Η αρχή έγινε το 1998 με το κίνημα των Zapatista στο Μεξικό, οι οποίοι βρήκαν στο Διαδίκτυο βήμα προς όλο τον πλανήτη. Ένα χρόνο αργότερα, οι διαμαρτυρίες εναντίον του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου και της Υπουργικής Διάσκεψης στο Σιάτλ το 1999 σηματοδοτούσαν το

Διαδίκτυο διαμοιράζονται κάποια κοινά στοιχεία – σύγκλιση που καταδεικνύει το Διαδίκτυο ως «αρχηγείο» των κινημάτων και υποδεικνύει τα κινήματα ως υμνητή του Διαδικτύου.

Για παράδειγμα, η δομή των κινημάτων συνήθως διαμορφώνεται από τη συνένωση ατόμων σε μια κοινή δράση η οποία τελικά αποτελεί τη συλλογική ταυτότητά τους, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τις ομάδες επικοινωνίας στο Διαδίκτυο. Η κοινωνική δράση βασίζεται σε αποκεντρωμένα δίκτυα⁶⁰ τα οποία απαρνούνται την ιεραρχία και την οποιασδήποτε μορφής ηγεσία, όπως οι διαδικτυακές κοινότητες διακρίνονται για την οριζόντια διάταξή τους και την ισότιμη αλληλεπίδραση μεταξύ των χρηστών τους. Άλλωστε, όσο περιορισμένοι είναι οι οικονομικοί πόροι των φορέων κοινωνικής δράσης, τόσο ανέξοδο εργαλείο οργάνωσης είναι το Διαδίκτυο το οποίο, με αμεσότητα και ταχύτητα, εκμηδενίζει αποστάσεις και διαφυλάττει την αλληλεπίδραση μεταξύ όλων (Donk, Loader, Nixon & Rucht 2004 • Katz & Rice 2002).

Ενδεικτικά, από το κίνημα των Zapatista έως την «Αραβική Άνοιξη», από τις διαδηλώσεις εναντίον του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου το 1999 έως τις διαμαρτυρίες στην Ισλανδία το 2008, και από τους «Indignados» έως το αδελφό κίνημα «Occupy Wall Street», το Διαδίκτυο διευκόλυνε *«τη διέλευση πολιτικού περιεχομένου στα οικογενειακά και φιλικά δίκτυα – και αυτό προϋποθέτει μια εναλλακτική δομή στη διανομή της πληροφορίας»* (Howard & Hussain 2010, σ. 19).

Αυτό σημαίνει, μεταξύ άλλων, δύο πράγματα: το ένα είναι ότι μεταβάλλεται ή εμπλουτίζεται η «διαδικασία»⁶¹ της λεγόμενης «κοινωνικής δικτύωσης», με την ψηφιακή

νέο κινηματικό πρότυπο: με τη δημιουργία του δικτύου Indymedia, το μήνυμα του οποίου, το 2001, συνόψιζε τη φιλοσοφία του: *«Μη μισείτε τα media, γίνετε τα media»* (Castells 2012, σ. 121).

⁶⁰ Παραδείγματα *«ακηδεμόνευτης αντίστασης»* (Kavada 2006).

⁶¹ «Η διαδικασία είναι το μήνυμα» («The process is the message») είχε γραφτεί σε σελίδα στο FB στο πλαίσιο του κινήματος «Occupy» στις ΗΠΑ (Castells 2012, σ. 203) παραφράζοντας τη θεωρία του McLuhan (1965) ότι «το μέσο είναι το μήνυμα».

να παραμένει (υπό περιστάσεις καίριο) υποσύνολό της⁶² και να αποτελεί μέσο – και όχι αίτιο⁶³ – κοινωνικής δράσης.

Το άλλο είναι ότι οι πολίτες του «*έθνους περιεχομένου*», για το οποίο γράφει ο Blossom (2009)⁶⁴, είναι εν δυνάμει απανταχού δρώντες, έστω και αν διακατέχονται από διαφορετικά κίνητρα και ετερόκλητους στόχους (Bennett 2003): Κατά τη διάρκεια της επονομαζόμενης «Αραβικής Άνοιξης», στην πρώτη μαζική διαδήλωση στην πλατεία Ταχρίρ στο Κάιρο, στις 25 Ιανουαρίου 2011, χιλιάδες άνθρωποι φώναζαν ότι «η Τυνησία είναι η λύση», σκοπίμως παραφράζοντας το μήνυμα προηγούμενων ετών («το Ισλάμ είναι η λύση»). Τον Μάιο του 2011, οι «Indignados» κατασκηνώναν σε κεντρικές πλατείες της Ισπανίας, κηρύττοντας ότι «η Ισλανδία είναι η λύση» (με τη διπλή αναφορά που αυτό συνεπάγεται). Στις 17 Σεπτεμβρίου 2011, όταν οι Νεοϋρκέζοι καταλάμβαναν τη Γουόλ Στριτ, ονόμασαν την πρώτη κατασκήνωση «Πλατεία Ταχρίρ», στο πνεύμα των «Indignados» στη Βαρκελώνη (Castells 2012, σ.σ. 20-21, 159).

Και υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις, βιβλιογραφικές⁶⁵ και εμπειρικές, ότι εάν το συγκεκριμένο έργο του Castells κυκλοφορούσε σήμερα, ενδέχεται να περιείχε καταγεγραμμένες τις «συνομιλίες» της «ανοιχτής», μετά τη διακοπή της, ΕΡΤ με τους

---

⁶² «Απενεργοποιώντας την τεχνολογία, δεν απενεργοποιείται και το κοινωνικό δίκτυο, διότι αυτό είναι οι άνθρωποι» (Olorunnisola & Marin 2012, σ. 11)

⁶³ «Η αναζήτηση της αξιοπρέπειας εν μέσω του πόνου της ταπείνωσης – επαναλαμβανόμενα θέματα στα περισσότερα κινήματα» σημειώνει ο Castells (2012, σ. 3), συνοψίζοντας καίρια την κινητήρια δύναμη κάθε κοινωνικής διεκδίκησης και σημειώνοντας ότι κάθε μορφή ακτιβισμού ή κοινωνικού κινήματος στην Ιστορία έχει προκύψει ως αντίσταση στη στρεβλή λειτουργία των θεσμών ή στην καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Castells 2012, σ. 12).

⁶⁴ «Τα πιστοποιητικά γεννήσεώς τους δεν έχουν αλλάξει. Τα διαβατήριά τους δεν έχουν αλλάξει. Αλλά είναι έτοιμοι να αλλάξουν τον τρόπο που βλέπουν τον εαυτό τους και συμμετέχουν σε μια κοινωνία» (Blossom 2009, σ. 2).

⁶⁵ Τρεις είναι οι βασικές διαδικασίες «διακρατικοποίησης» της κοινωνικής δράσης, όπως γράφουν οι Della Porta και Tarrow (2005, σ.σ. 2-7): η διάχυση ιδεών, πρακτικών και πλαισίωσης της δράσης από χώρα σε χώρα, η εγχώρια έκβαση μιας διαμάχης προερχόμενης από εξωτερικό περιβάλλον και, αντιθέτως, η εξωτερική παρέμβαση σε εγχώρια προβλήματα.

κατασκηνωτές στο πάρκο Γκεζί της Κωνσταντινούπολης τον Ιούνιο του 2013 ή με τους διαμαρτυρόμενους εναντίον της διακοπής λειτουργίας της RTVV⁶⁶ στους δρόμους της Βαλένθιας τον Νοέμβριο του 2013.

2.6 Η δημοτικότητα των αναρτήσεων στο FB

Ως δείκτες απόδοσης του περιεχομένου κάθε σελίδας, το ίδιο το FB χρησιμοποιεί δύο βασικές μετρικές ως σημείο αναφοράς για την κάθε, ξεχωριστή δημοσίευση: την «απήχησή» της («reach»)⁶⁷ και την «αλληλεπίδραση» («engagement»)⁶⁸ που οι χρήστες είχαν με την εκάστοτε ανάρτηση. Η δεύτερη ορίζεται ως «ο αριθμός των χρηστών οι οποίοι πάτησαν “κλικ” σε οποιοδήποτε σημείο της ανάρτησης» – περιλαμβάνεται, αφενός, ο αριθμός των ατόμων που ακολούθησαν οποιονδήποτε υφιστάμενο υπερσύνδεσμο⁶⁹ και, αφετέρου, ο αριθμός των ατόμων που εκτέλεσαν την ενέργεια «μου αρέσει!» («like»), «κοινοποίησαν» («share») ή/ και «σχολίασαν» («comment») τη δημοσίευση (Facebook Help 2014b • Facebook 2014c)⁷⁰.

Η αλληλεπίδραση είναι, λοιπόν, «η μοναδική μετρήσιμη ένδειξη του ενδιαφέροντος των χρηστών» για το προσφερόμενο περιεχόμενο, όπως αναφέρει ο Ernoult (2013) ο οποίος παράλληλα προτείνει στους διαχειριστές σελίδων να μην εξετάζουν την αλληλεπίδραση

---

⁶⁶ Ràdio Televisió Valenciana – η περιφερειακή ραδιοτηλεόραση της Βαλένθιας.

⁶⁷ Πόσοι θαυμαστές ή/ και μη θαυμαστές της σελίδας «είδαν» την εκάστοτε ανάρτηση. Τα αριθμητικά στοιχεία διατίθενται από το FB μόνο στους διαχειριστές κάθε σελίδας (Facebook Help 2014a).

⁶⁸ Ο αγγλικός όρος «engagement» αποδίδεται στην ελληνική έκδοση του Facebook ως «αλληλεπίδραση» – άλλωστε η πραγματική εμπλοκή του χρήστη με τις δημοσιεύσεις του Facebook ταυτίζεται με τις δυνατότητες αλληλεπίδρασής του με το διακινούμενο περιεχόμενο.

⁶⁹ Αριθμητικό δεδομένο το οποίο παρέχεται από το FB μόνο στους διαχειριστές κάθε σελίδας.

⁷⁰ Τα εν λόγω δεδομένα δύναται να είναι ορατά σε κάθε χρήστη, εφόσον οι διαχειριστές της σελίδας δεν έχουν αποκρύψει ενέργειες ή/ και εφόσον το επιτρέπουν οι προσωπικές ρυθμίσεις κάθε αλληλεπιδρώντα χρήστη.

κάθε δημοσίευσης σε απόλυτα μεγέθη, αλλά σε συνάρτηση με την απήχηση της εκάστοτε ανάρτησης ως εξής:

$$\frac{\text{αλληλεπίδραση}}{\text{απήχηση}} \times 100^{71}$$

Η «ενεργητική αλληλεπίδραση» (Ernoulst 2013), όπως προκύπτει από τις τρεις επιμέρους δυνατότητες («μου αρέσει», κοινοποίηση, σχολιασμός) δύναται να αποτελέσει τη βάση του υπολογισμού της «δημοτικότητας» («popularity») των αναρτήσεων, δεδομένου ότι η τελευταία μπορεί να οριστεί ως «η μέτρηση του αριθμού των απόψεων που εκφράστηκαν για ένα δεδομένο περιεχόμενο» (Leitão κ.α. 2012, σ. 487).

Αντικείμενο της μελέτης των Leitão κ.α. (2012) είναι ο προσδιορισμός της συνάφειας των χρηστών - μελών με ομάδες του FB στις οποίες ανήκουν – και αντιστρόφως. Οι ίδιοι θεωρούν, όμως, ότι η συνάφεια του περιεχομένου σε ομάδες στο FB εκφράζεται, για τους χρήστες, από τη δημοτικότητά του, για τη μέτρηση της οποίας εισηγούνται και εφαρμόζουν την εξής συνάρτηση (Leitão κ.α. 2012, σ. 487):

$$R_c = \left(\frac{N_c}{A_c} \times W_c\right) + \left(\frac{N_s}{A_s} \times W_s\right) + \left(\frac{N_l}{A_l} \times W_l\right), \text{ όπου:}$$

- R_c : η «σχετική δημοτικότητα» («relative popularity») του εκάστοτε υπό εξέταση περιεχομένου (ανάρτηση).
- N_c : το άθροισμα των σχολίων των χρηστών για ένα δεδομένο περιεχόμενο (ανάρτηση).
- A_c : η μέση τιμή σχολιασμού (άθροισμα υφιστάμενων σχολίων, διαιρεμένο με τον συνολικό αριθμό αναρτήσεων).
- N_s : το άθροισμα των κοινοποιήσεων των χρηστών για ένα δεδομένο περιεχόμενο (ανάρτηση).

---

⁷¹ Πρόκειται για τον «ρυθμό αλληλεπίδρασης» με κάθε δημοσίευση, δηλαδή το ποσοστό των ατόμων που «είδαν» και αλληλεπίδρασαν με μια ανάρτηση (Facebook Help 2014d) – στοιχείο το οποίο, επίσης, παρέχεται από το FB μόνο στους διαχειριστές της σελίδας.

- A_s : η μέση τιμή κοινοποίησης περιεχομένου (άθροισμα υφιστάμενων κοινοποιήσεων, διαιρεμένο με τον συνολικό αριθμό αναρτήσεων).
- N_i : το άθροισμα των «μου αρέσει» εκ μέρους των χρηστών για ένα δεδομένο περιεχόμενο (ανάρτηση).
- A_i : η μέση τιμή «μου αρέσει» εκ μέρους των χρηστών (άθροισμα υφιστάμενων θετικών αξιολογήσεων, διαιρεμένο με τον συνολικό αριθμό αναρτήσεων).
- W_c, W_s, W_i , οι – κατ’ επιλογή – συντελεστές βαρύτητας για κάθε ενέργεια αναφοράς (σχόλια, κοινοποιήσεις και «μου αρέσει» αντίστοιχα), το άθροισμα των οποίων ισούται με 1.

Ανάλογες σύγχρονες μελέτες φαίνεται ότι, ανάμεσα στις δυνατότητες αλληλεπίδρασης με το περιεχόμενο, επιλέγουν τα σχόλια των χρηστών στα οποία βασίζονται ή δίνουν – σχεδόν αποκλειστική – έμφαση. Ενδεικτικό παράδειγμα μπορεί να αποτελέσει η μελέτη των May κ.α. (2014), οι οποίοι ερευνούν το περιεχόμενο ειδησεογραφικού ενδιαφέροντος που οι χρήστες διαμοιράζονται στα συλλογικά ψηφιακά μέσα και το αναλύουν ως προς τη δημοτικότητά του: συλλέγουν δεδομένα από το Twitter, διάφορα ιστολόγια και από το FB – στην τελευταία περίπτωση, επιλέγουν να συλλέξουν μόνο σχόλια των χρηστών γύρω από ένα συγκεκριμένο γεγονός (την κυκλοφορία του iPhone5).

Οι Sun και Ng (2011) επιδιώκουν να μετρήσουν τη δημοτικότητα του διακινούμενου περιεχομένου σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης, θεωρώντας ότι «οι πιο δημοφιλείς αναρτήσεις ασκούν μεγαλύτερη επιρροή και πρέπει να χαίρουν περισσότερης προσοχής» (Sun & Ng 2011, σ. 379). Μάλιστα, κρίνουν ότι τα σχόλια ή/ και η συχνότητα σχολιασμού, αλλά και η «διάρκεια ζωής» μιας δημοσίευσης, είναι οι κύριοι παράγοντες για τον ορισμό της δημοτικότητας των αναρτήσεων. *«Μπορούμε να βρούμε τη διάρκεια ζωής μιας δημοσίευσης μόνο όταν γνωρίζουμε τον χρόνο γέννησης και θανάτου της. Η στιγμή γέννησης μιας ανάρτησης είναι ακριβώς όταν αυτή δημιουργείται. Αλλά είναι δύσκολο να βρούμε τη στιγμή που μια ανάρτηση πεθαίνει, καθώς ποτέ δεν μπορούμε να*

είμαστε σίγουροι ότι αυτή η ανάρτηση δεν πρόκειται να λάβει άλλα σχόλια⁷²» γράφουν οι ίδιοι (Sun & Ng 2011, σ. 380).

Ακολουθώντας, εισηγούνται ότι η «διάρκεια ζωής» μιας ανάρτησης είναι μεταβλητή εξαρτημένη από ένα προς ορισμό χρονικό διάστημα λήξης της δημοσίευσης και ότι μπορεί να υπολογιστεί σε συνάρτηση με το εν λόγω διάστημα και άλλους παράγοντες (Sun & Ng 2011, σ. 381). Κατόπιν αυτού, προτείνουν τέσσερα μοντέλα μέτρησης της δημοτικότητας κάθε ανάρτησης, δύο εκ των οποίων ενδείκνυται για υπολογισμό σε πραγματικό χρόνο⁷³ και δύο άλλα προσφέρονται για εκ των υστέρων μέτρηση – εφόσον ο κύκλος ζωής της εκάστοτε δημοσίευσης έχει κλείσει. Τα τελευταία είναι:

- Ο συνολικός αριθμός σχολίων N , τα οποία μια ανάρτηση έχει λάβει κατά την τετελεσμένη και ορισμένη «διάρκεια ζωής» της.
- Η μέση συχνότητα σχολιασμού, υπολογιζόμενη ως εξής:

$$\lambda = \frac{N}{T}, \text{ όπου:}$$

- N , ο συνολικός αριθμός των υφιστάμενων σχολίων
- T , η τετελεσμένη και ήδη ορισμένη «διάρκεια ζωής» της ανάρτησης

Πάντως, στην ακόμη πιο πρόσφατη έρευνά τους, οι Wang κ.α. (2013)⁷⁴, ουσιαστικά ορίζουν τη «διάρκεια ζωής» των δημοσιεύσεων στο FB σε τρεις ημέρες, εφόσον μετρούν, μεταξύ άλλων, «τον αριθμό των σχολίων και των “μου αρέσει” κάθε υπό εξέταση ανάρτησης εντός τριών ημερών από τη δημιουργία της» (Wang κ.α. 2013, σ. 32). Συγκεκριμένα, αντικείμενο της έρευνας και της μελέτης τους είναι η ανάλυση του «προερχόμενου από τους χρήστες περιεχομένου» («user-generated content») στο FB ως προς το φύλο των δημιουργών, το θέμα του περιεχομένου και την «ανταπόκριση του

⁷² «Οι αναρτήσεις θεωρούνται “πεθαμένες”, όταν δεν λαμβάνουν πια σχόλια» (Sun & Ng 2011, σ. 379).

⁷³ Όσο ακόμη η ανάρτηση δεν έχει «πεθάνει».

⁷⁴ Έργο στο οποίο συμμετείχε και η Moira Burke, μέλος της ομάδας «Data Science» του FB (@grammarnerd 2014 • Burke 2014 • Facebook Data Science 2014).

κοινού» – η τελευταία θεωρείται ενδεικτική της εμβέλειας των διαφόρων θεμάτων και ορίζεται ως «εξαρτημένη μεταβλητή της οποίας η τιμή προσδιορίζεται από τον αριθμό των σχολίων⁷⁵ που μια ενημέρωση κατάστασης⁷⁶ έλαβε μέσα σε τρεις ημέρες από την ανάρτησή της» (Wang κ.α. 2013, σ. 31, 33).

Σημειωτέον ότι τα ευρήματα της έρευνάς τους είναι, σε γενικές γραμμές, παρόμοια ως προς τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των δημοσιευμένων/ διακινούμενων θεμάτων στο FB, ακόμη και όταν οι θετικές αξιολογήσεις των χρηστών ορίζονται ως εξαρτημένη μεταβλητή (αντί για τα σχόλια), αλλά διαπιστώνονται κάποιες εξαιρέσεις: *«Τα αρνητικά φορτισμένα θέματα, όπως τα ιατρικά, συνδέονται με λιγότερα “μου αρέσει”. Αφηρημένα θέματα, όπως ο έρωτας και ο χριστιανισμός, λαμβάνουν περισσότερα “μου αρέσει” αλλά λιγότερα σχόλια, πιθανώς επειδή το κοινό τους δεν ξέρει πώς να απαντήσει, αλλά εξακολουθεί να θέλει να δείξει την υποστήριξή του»* (Wang κ.α. 2013, σ. 34).

Βάσει της βιβλιογραφικής έρευνας, η οποία αναπτύχθηκε, στην παρούσα η δημοτικότητα των αναρτήσεων θα προσδιορίζεται σε συνάρτηση με τα σχόλια που αυτές έχουν λάβει και εφόσον έχουν ολοκληρώσει τη διάρκεια ζωής τους, η οποία ορίζεται στις τρεις ημέρες.

---

⁷⁵ Οι ίδιοι αναφέρονται, μάλιστα, στην «κυκλικότητα» του συστήματος στο FB και σημειώνουν: «Οι αναρτήσεις οι οποίες έχουν περισσότερες προβολές (σ.σ.: τις «βλέπουν» περισσότεροι χρήστες), λαμβάνουν περισσότερα σχόλια. Πρόκειται για μια κυκλική σχέση η οποία έχει να κάνει με την αλγοριθμική κατάταξη του περιεχομένου στην ιστοσελίδα, έτσι ώστε και οι αναρτήσεις οι οποίες λαμβάνουν σχόλια είναι πιθανότερο να προβληθούν σε περισσότερους ανθρώπους, έχοντας ως αποτέλεσμα ακόμη περισσότερα σχόλια» (Wang κ.α. 2013, σ. 33).

⁷⁶ Η συγκεκριμένη έρευνα περιορίζεται στις ενημερώσεις κατάστασης, ένας από τους τρεις βασικούς τύπους δημοσιεύσεων στο FB.

3. Η επιλογή της σελίδας ERTSocial

«Δεν είναι η ΕΡΤ. Είναι η δημοκρατία, ηλίθιε». Από τις 11 Ιουνίου 2013 και για πολλές επόμενες μέρες αυτό το μήνυμα διακινούνταν στα ΣΨΜ και στο Διαδίκτυο ευρύτερα, συνήθως ενταγμένο μέσα σε μια εικόνα, η οποία δεν ήταν πάντα η ίδια, αλλά κυκλοφορούσε σε διάφορες παραλλαγές της.

Η διακοπή της λειτουργίας της ΕΡΤ αποτελεί ζήτημα πολιτικό, όχι επειδή οι χρήστες του Διαδικτύου έθεσαν το «μαύρο» απέναντι στη δημοκρατία, αλλά γιατί ήταν καταρχάς μια απόφαση πολιτική, και συγκεκριμένα κυβερνητική, οδήγησε στη μεταβολή του τότε κυβερνητικού σχηματισμού της χώρας (κατ' επέκταση, σε κυβερνητικό ανασχηματισμό), και φυσικά συνδέθηκε με άλλες αμφιλεγόμενες πολιτικές αποφάσεις και εκφάνσεις του κυβερνητικού έργου – οι οποίες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τις επικρατούσες οικονομικο-κοινωνικές συνθήκες. Συνεπώς, αδιαμφισβήτητα αποτελεί πεδίο διερεύνησης της πολιτικής συμμετοχής (Το Χαμένο Σήμα της Δημοκρατίας 2014 • Υπόθεση ΕΡΤ: Έναν χρόνο μετά 2014).

Παράλληλα, από την ώρα που διεκόπη η εκπομπή του ραδιοτηλεοπτικού σήματος της ΕΡΤ Α.Ε., αυτο-οργανώθηκε στην πράξη ένα εγχείρημα που λίγες μέρες αργότερα ονομάστηκε ERT Open και αποτέλεσε το πρώτο παράδειγμα (μη αναγνωρισμένου νομικά) αυτοδιαχειριζόμενου μέσου ενημέρωσης πανελλαδικής εμβέλειας. Στις πρακτικές του εγχειρήματος περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, η «*λειτουργική κατάληψη*», όπως ονομάστηκε από πρώην εργαζόμενους της ΕΡΤ Α.Ε., του Ραδιομεγάρου στην Αγία Παρασκευή (η οποία διήρκεσε πέντε μήνες), η άρνηση συμμόρφωσης με την κυβερνητική απόφαση, δια της εξακολούθησης μετάδοσης προγράμματος μέσω ραδιοτηλεοπτικών και διαδικτυακών διαύλων (περιφερειακοί σταθμοί, ertopen.com κλπ) – η οποία συνεχίζεται έως σήμερα. Αυτά, μεταξύ άλλων, συνιστούν πράξεις πολιτικής ανυπακοής και κοινωνικής αντίστασης, όπως οι έννοιες έχουν ήδη οριστεί.

Παράλληλα, οι χρήστες του Διαδικτύου και δεκάδες διαδικτυακά μέσα ενημέρωσης, λειτούργησαν ακαριαία συμβάλλοντας στη μετάδοση του «απαγορευμένου»

προγράμματος μέσω δικών τους ιστοσελίδων και διαύλων – γεγονός που συνιστά κοινωνική άμυνα και πράξη αλληλεγγύης, επίσης όπως οι έννοιες έχουν ήδη οριστεί (Μεσογειών 432. Ιστορίες από το Ραδιομέγαρο της ΕΡΤ 2014).

Άλλωστε, τα ΣΨΜ αποτέλεσαν τον μόνο διάυλο επικοινωνίας των πρώην εργαζομένων της ΕΡΤ με τους χρήστες του Διαδικτύου, από τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ Α.Ε. έως τη δημιουργία του ertopen.com λίγες μέρες αργότερα.

Μεταξύ των ΣΨΜ στα οποία διατηρούσε λογαριασμούς η ΕΡΤ και, μετά τη διακοπή της, ήταν στα χέρια του εγχειρήματος (FB, Twitter και You Tube) επιλέχθηκε για τους σκοπούς της προκείμενης έρευνας η σελίδα ERTSocial στο FB, κυρίως με τα εξής κριτήρια:

- Ταυτότητα περίπτωσης: η σελίδα έχει συγκεκριμένη ταυτότητα, προϋπάρχουσα της διακοπής λειτουργίας της ΕΡΤ.
- Γραμματική του μέσου: ο περιορισμός των 140 χαρακτήρων στα προς δημοσίευση μηνύματα στο Twitter κρίθηκε ότι θα περιοριζε τη μελέτη συζητήσεων, αντίθετα με το FB που δύναται να την υποβοηθά.
- Σχεδιασμός υλικού: στη σελίδα ERTSocial στο FB είναι δυνατή η ανάκτηση δεδομένων σε ύστερο χρόνο και ανά μήνα αναφοράς, πράγμα που – κατόπιν δοκιμών – αποδείχθηκε αβέβαιο στο Twitter.
- Πρόσβαση σε ανθρώπους: Η γενικά ακολουθούμενη πολιτική της επωνυμίας στο FB παρέχει τη δυνατότητα εύρεσης ατόμων, όπως και τη σχετικά ευκολότερη επικοινωνία μαζί τους με σκοπό να τους απευθυνθεί αίτημα για συμμετοχή τους στην έρευνα, όπως και έγινε – η δυνατότητα δεν διασφαλίζεται κατά τον ίδιο τρόπο σε Twitter και YouTube (το οποίο παράλληλα εξ ορισμού δίνει σχεδόν αποκλειστική έμφαση στη διάχυση οπτικοακουστικών μηνυμάτων).

Μέρος II: Ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις, σχεδιασμός και διεξαγωγή της έρευνας

4. Ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις

4.1 Διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων και υποθέσεων

Προβληματική της προκείμενης έρευνας αποτελεί η σελίδα ERTSocial στο FB ως πεδίο διαλόγου, πολιτικής συμμετοχής και κοινωνικής δράσης. Μάλιστα, το ενδιαφέρον εστιάζεται στη διαισθητική αντίληψη ότι τα εν λόγω επηρεάστηκαν από την κυβερνητική απόφαση, η οποία ανακοινώθηκε και εκτελέστηκε στις 11 Ιουνίου 2013, να διακοπεί η εκπομπή ραδιοηλεκτρονικού σήματος της ΕΡΤ – αλλά και από την έκτοτε λειτουργία της τελευταίας ως ΕΡΤ Open, εγχείρημα το οποίο αποτέλεσε αμέσως τη διάδοχη κατάσταση.

Προκειμένου να καταστεί δυνατή η προσέγγιση του συγκεκριμένου προβλήματος, τίθενται οι εξής ερευνητικοί στόχοι:

- Να διερευνηθεί η δραστηριότητα που έχει αναπτυχθεί στη σελίδα ERTSocial, από τη δημιουργία της (Μάιος 2011) έως και τον Φεβρουάριο 2014.
- Να περιγραφούν τα ενδιαφερόμενα και ενεργά συμμετέχοντα μέρη.
- Να περιγραφεί το περιεχόμενο το οποίο δημοσιεύεται στη σελίδα ERTSocial και διακινείται μέσω αυτής.
- Να διερευνηθεί το ενδιαφέρον των συμμετεχόντων στη σελίδα για το περιεχόμενό της.
- Να εξηγηθούν πιθανές μεταβολές σε οτιδήποτε από τα παραπάνω.
- Να γίνουν κατανοητοί οι λόγοι για τους οποίους σημειώνονται, εάν αυτό συμβαίνει, οι μεταβολές αυτές.
- Να διερευνηθεί κατά πόσο η δραστηριότητα στη σελίδα ERTSocial συνδέεται με τη δράση στον φυσικό κόσμο.

Το παρόν έργο επιχειρεί, λοιπόν, να αποτελέσει μια βασική έρευνα η οποία θα συμβάλλει, κατά το δυνατό, στην ευρύτερη ερευνητική προβληματική όσον αφορά στα ΣΨΜ ως σφαίρα διαλόγου και πολιτικο-κοινωνικής συμμετοχής.

Προς τούτο, διατυπώνονται τα εξής συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα (ΕΕ) και υποθέσεις έρευνας (ΥΕ)⁷⁷:

- ΕΕ1: Ποια είναι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των δημιουργών αναρτήσεων στη σελίδα ΕRTSocial;
- ΕΕ2: Πώς μεταβάλλεται η συχνότητα αναρτήσεων ανά τον χρόνο;
- ΕΕ3: Πόσο ενεργοί είναι οι χρήστες της σελίδας σε επίπεδο δημοσίευσης αναρτήσεων;
- ΕΕ4: Κατά πόσο οι χρήστες αλληλεπιδρούν με τις δημοσιεύσεις στη σελίδα;
- ΕΕ5: Με ποιες αναρτήσεις κυρίως αλληλεπιδρούν οι χρήστες: διαχειριστών ή άλλων χρηστών;
- ΕΕ6: Πώς μεταβάλλεται η αλληλεπίδραση των χρηστών με τις δημοσιεύσεις στη σελίδα ανά τον χρόνο και ανάλογα με την κατηγορία του δημιουργού τους;
- ΕΕ7: Για ποιον σκοπό γίνονται οι αναρτήσεις στη σελίδα ΕRTSocial;
- ΕΕ8: Τι διάθεση/ συναίσθημα φέρουν οι δημοσιεύσεις στη σελίδα;
- ΕΕ9: Ποια είναι η θεματολογία των αναρτήσεων;
- ΕΕ10: Ποια είναι η διάθεση/ συναίσθημα των δημιουργών αναρτήσεων απέναντι στα θέματα αναφοράς τους;

---

⁷⁷ Στο εξής, τα ερευνητικά ερωτήματα και οι υποθέσεις έρευνας αναφέρονται ως ΕΕ και ΥΕ αντίστοιχα.

- ΥΕ₁: Στη σελίδα ERTSocial εντοπίζεται το φαινόμενο της ομοφυλίας.
- ΥΕ₂: Στη σελίδα της ΕΡΤ στο FB αναπτύσσεται διάλογος.
- ΥΕ₃: Το φαινόμενο του κοινωνικού αυτοματισμού είναι υπαρκτό στη σελίδα ERTSocial.
- ΥΕ₄: Η σελίδα αποτελεί πεδίο πολιτικής συμμετοχής.
- ΥΕ₅: Η σελίδα ERTSocial αποτελεί χώρο κοινωνικής δράσης.
- ΥΕ₆: Η διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ πυροδότησε τη συμμετοχή των χρηστών στη σελίδα.

4.2 ΕΕ και ΥΕ: σύνδεση με το θεωρητικό πλαίσιο

Με τη βιβλιογραφικά τεκμηριωμένη και εμπειρικά διαπιστωμένη παραδοχή ότι ο ψηφιακός και ο φυσικός κόσμος έχουν πάψει να είναι δύο παράλληλα σύμπαντα, αλλά αποτελούν συγκοινωνούντα περιβάλλοντα, με μια κοινά διαμοιραζόμενη (δημόσια) ζωή, κύριος στόχος της συγκεκριμένης έρευνας είναι να διερευνηθεί εάν η σελίδα ERTSocial στο FB αποτελεί πεδίο διαλόγου και συμμετοχής, ιδίως μετά⁷⁸ τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ.

Επομένως, διατυπώνονται οι ΥΕ ότι η σελίδα ERTSocial αποτελεί πεδίο διαλόγου και πολιτικής συμμετοχής (ΥΕ₂ και ΥΕ₄ αντίστοιχα) και αυτές ελέγχονται με βάση τους ανάλογους βιβλιογραφικούς ορισμούς που έχουν ήδη δοθεί και αναπτυχθεί. Δεδομένης της βιβλιογραφικής έρευνας και μελέτης για τον ρόλο που διαδραματίζουν τα εργαλεία του Ιστού 2.0 στην οργάνωση και στην εξάπλωση της κοινωνικής δράσης, για τους τρόπους με τους οποίους η πολιτική συμμετοχή μπορεί να οδηγεί ή/ και να εκφράζεται διά της δράσης, αλλά και βάσει της τελευταίας όπως αυτή καταγράφηκε στον φυσικό κόσμο στην περίπτωση διακοπής λειτουργίας της ΕΡΤ, διατυπώνεται η υπόθεση έρευνας ότι η ERTSocial αποτελεί χώρο κοινωνικής δράσης (ΥΕ₅). Ακολούθως, η προκειμένη ΥΕ ελέγχεται με γνώμονα τη βιβλιογραφικά ορισμένη κοινωνική δράση ως

---

⁷⁸ Χρονικά, αλλά και υπό την επιρροή της διακοπής εκπομπής σήματος.

κοινή συνισταμένη της πολιτικής ανυπακοής, της κοινωνικής αντίστασης, της κοινωνικής άμυνας και της αλληλεγγύης. Μάλιστα, εφόσον είναι θεωρητικά σαφές ότι η κοινωνική δράση συχνά προκύπτει ως απάντηση στη θεσμικά ασκούμενη πολιτική, στο παρόν πλαίσιο κρίνεται ότι η κυβερνητική απόφαση για τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ Α.Ε. μπορεί να αποτελεί αφορμή ή αιτία δράσης – για τον λόγο αυτό, διατυπώνεται και ελέγχεται η ΥΕ₆ ότι η διακοπή λειτουργίας της πυροδότησε τη συμμετοχή των χρηστών στη σελίδα ERTSocial.

Όπως προκύπτει από τη θεωρητική πλαισίωση του προκείμενου έργου, όλες οι εν λόγω συνιστώσες της ευρύτερης ερευνητικής προβληματικής δύνανται να επηρεάζονται τόσο από το φαινόμενο της ομοφυλίας όσο και από το φαινόμενο του κοινωνικού αυτοματισμού – με τον ορισμό των οποίων διατυπώνονται και ελέγχονται οι ΥΕ ότι στη σελίδα της ΕΡΤ στο FB εντοπίζεται ομοφυλία (ΥΕ₁) και κοινωνικός αυτοματισμός (ΥΕ₃). Ιδίως για την ΥΕ₁, σημειώνεται ότι ελέγχεται ως προς την ομοιότητα των απόψεων οι οποίες εκφράζονται στις συζητήσεις στη σελίδα ERTSocial – και, κατ' επέκταση, κανείς θα έλεγε ότι ελέγχεται η «ομοφυλία αξιών».

Όταν όλα τα παραπάνω οριοθετούνται στο Διαδίκτυο, είναι δεδομένο ότι πρόκειται για φύσει διαμεσολαβημένα φαινόμενα τα οποία, στην περίπτωση του FB, μπορούν να εκφραστούν είτε διά της δημοσίευσης περιεχομένου είτε διά της αλληλεπίδρασης⁷⁹ με τις αναρτήσεις – με τις ενέργειες αλληλεπίδρασης να αποτελούν, μάλιστα, τους μόνους δείκτες δημοτικότητας του διακινούμενου περιεχομένου, όπως έχει ήδη αναπτυχθεί θεωρητικά. Ακολούθως, διατυπώνονται ΕΕ τα οποία αφορούν, αφενός, τα στοιχεία δημοσίευσης και αλληλεπίδρασης με το υφιστάμενο περιεχόμενο (ΕΕ₂, ΕΕ₃, ΕΕ₄, ΕΕ₅, ΕΕ₆, ΕΕ₇, ΕΕ₈, ΕΕ₉, ΕΕ₁₀)⁸⁰ και, αφετέρου, τους ίδιους τους δρώντες παράγοντες (διαχειριστές και χρήστες της σελίδας), δηλαδή τους δημιουργούς περιεχομένου και αλληλεπιδρώντες (ΕΕ₁).

⁷⁹ Συνεπάγεται την αναδημοσίευση.

⁸⁰ Σημειωτέον ότι η έκφραση συναισθήματος (ΕΕ₈ και ΕΕ₁₀) αποτελεί πεδίο ενδιαφέροντος της έρευνας για την πολιτική συμμετοχή στο Διαδίκτυο, όπως προκύπτει από τη βιβλιογραφική μελέτη (στη συνέχεια, βλ. και Ενότητα 6.2).

5. Σχεδιασμός και διεξαγωγή έρευνας⁸¹

5.1 Μέθοδοι και διάρκεια έρευνας

Η παρούσα έρευνα, της οποίας η συνολική διάρκεια είναι δέκα μήνες (Ιούλιος 2013 έως και Μάιος 2014) γίνεται με την επιλογή συνδυασμού μεθόδων. Συγκεκριμένα, μετά την επισκόπηση του ερευνητικού υλικού και σχετικές δοκιμαστικές εφαρμογές οι οποίες πραγματοποιούνται κατά το πρώτο ήμισυ του Ιουλίου 2013, αποφασίζεται ότι χρειάζεται να εφαρμοστούν οι εξής μέθοδοι έρευνας, με τους αντίστοιχους επιμέρους στόχους:

- Ποσοτική έρευνα ως προς: α) την κατηγορία των δημιουργών αναρτήσεων (διαχειριστές/ χρήστες, φυσικά πρόσωπα/ άλλες σελίδες ή ομάδες), β) το φύλο των χρηστών οι οποίοι δημοσιεύουν περιεχόμενο στη σελίδα μελέτης, γ) τον γεωγραφικό προσδιορισμό των χρηστών οι οποίοι κάνουν αναρτήσεις στη σελίδα, δ) τη χρονική κατανομή των αναρτήσεων, προερχόμενων από κάθε πηγή, ε) τα υφιστάμενα στοιχεία αλληλεπίδρασης («μου αρέσει!», σχόλια, κοινοποιήσεις) με τις δημοσιεύσεις στη σελίδα. Σκοπός της ποσοτικής έρευνας είναι να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα ΕΕ₁ έως ΕΕ₆ και να ελεγχθεί η ΥΕ₆ (βλ. Ενότητα 4). Η διεξαγωγή της ξεκινά στις 20 Ιουλίου 2013 και τερματίζεται στις 2 Απριλίου 2014.
- Ποσοτική ανάλυση περιεχομένου, ως προς: α) την κατηγορία του δημοσιευμένου περιεχομένου (για παράδειγμα, ενημερωτικό υλικό ή άλλο), β) τη θεματολογία των αναρτήσεων στη σελίδα, γ) τη διάθεση/ συναίσθημα που αυτές φέρουν, δ) τον εντοπισμό του φαινομένου της ομοφυλίας, ε) την ανάπτυξη διαλόγου στη σελίδα, στ) την ύπαρξη κοινωνικού αυτοματισμού, ζ) τον εντοπισμό πολιτικής συμμετοχής, η) τον εντοπισμό κοινωνικής δράσης μέσω της ERTSocial. Σκοπός της ποσοτικής ανάλυσης περιεχομένου είναι να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα ΕΕ₇ έως

---

⁸¹ Για τον συνολικό σχεδιασμό της έρευνας, βλ. Babbie 2011 • Dawson 2002 • Guerin & Dohr 2014. Ειδικά για τον σχεδιασμό της ποιοτικής έρευνας, βλ. Mack κ.α. 2005. Και ειδικά για την ανάλυση περιεχομένου στο Διαδίκτυο, βλ. Herring 2010.

ΕΕ₁₀ και να ερευνηθούν οι ΥΕ₁ έως ΥΕ₅ (βλ. Ενότητα 4). Η ποσοτική ανάλυση περιεχομένου γίνεται με επιλογή υποσυνόλου του αρχικού δείγματος – το προκείμενο διαμορφώνεται με βάση αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας. Η ανάλυση περιεχομένου γίνεται, συνεπώς, τον Μάιο 2014.

- Ποιοτική έρευνα, ως προς: α) τη διαχείριση της σελίδας ERTSocial, β) τη συμμετοχή σε αυτή εκ μέρους των χρηστών – με σκοπό την (πληρέστερη) διερεύνηση των ΥΕ₁ έως ΥΕ₆ (βλ. Ενότητα 4). Ο σχεδιασμός και η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας επηρεάζεται ή/ και εξαρτάται από αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας – επομένως, η πρώτη ξεκινά λίγο πριν από την ολοκλήρωση της δεύτερης. Συγκεκριμένα, διεξάγεται από τις 25 Μαρτίου 2014 έως τις 30 Απριλίου 2014.

5.2 Ποσοτική έρευνα

Το διάστημα μελέτης της δραστηριότητας στην ERTSocial ορίζεται από τον Μάιο 2011, όποτε δημιουργήθηκε η σελίδα, έως και τον Φεβρουάριο 2014 (34 μήνες). Για τη συλλογή δεδομένων προς ποσοτική έρευνα, απαιτείται η εύρεση, η ανάκτηση, η αποθήκευση και η αποδελτίωση των αναρτήσεων οι οποίες έχουν γίνει στη σελίδα κατά το διάστημα αναφοράς.

Όπως σε κάθε σελίδα στο FB, έτσι και στην ERTSocial, οι αναρτήσεις διακρίνονται σε αυτές των διαχειριστών («δημοσιεύσεις από τη σελίδα») και σε εκείνες των χρηστών («δημοσιεύσεις από άλλους»). Με σκοπό τη συλλογή του υπό εξέταση υλικού, για κάθε κατηγορία αναρτήσεων ανακτάται το δημοσιευμένο περιεχόμενο ανά μήνα αναφοράς και αποθηκεύεται σε διαφορετικά αρχεία μορφής html – η περιγραφόμενη διαδικασία γίνεται πάντοτε σε ύστερο χρόνο, σε σχέση με εκείνον της δημοσίευσης των εκάστοτε αναρτήσεων.

Ακολουθώς, το υλικό αποδελτιώνεται, αρχικά με τη χρήση Excel. Συγκεκριμένα, τηρούνται δύο βιβλία εργασίας Excel, ένα για κάθε κατηγορία δημιουργού αναρτήσεων. Κάθε βιβλίο αποτελείται από φύλλα εργασίας, καθένα από τα οποία αντιστοιχεί στον εκάστοτε μήνα αναφοράς των δημοσιεύσεων. Και κάθε ανάρτηση, η οποία είναι η

μονάδα ανάλυσης, αποδελτιώνεται ως προς ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά της – τα εξής: αρχική φράση δημοσίευσης, ημερομηνία ανάρτησης, ημερομηνία ανάκτησης, ηλικία ανάρτησης (διαφορά ημερών ανάμεσα στη δημοσίευση και στην ανάκτησή της), ηλεκτρονική διεύθυνση, αριθμός θετικών αξιολογήσεων («μου αρέσει!»), αριθμός σχολίων, αριθμός κοινοποιήσεων, γεωγραφική περιοχή αναρτώντα τη στιγμή της δημοσίευσης⁸². Μοναδική διαφορά, μεταξύ διαχειριστών και χρηστών, στα στοιχεία τα οποία αποδελτιώνονται είναι ότι για την περίπτωση των αναρτήσεων από χρήστες τηρείται, επίσης, το εκάστοτε όνομα χρήστη με υπερσύνδεσμο προς το προφίλ του στο FB.

Αν και αρχική πρόθεση είναι η απογραφική καταγραφή του πληθυσμού των αναρτήσεων στο διάστημα μελέτης, κάτι τέτοιο δεν μπορεί να καταστεί δυνατό λόγω τεχνικού περιορισμού από τον οποίο επηρεάζεται η δειγματοληψία: Οι χρήστες του FB, επισκεπτόμενοι μια σελίδα και ανατρέχοντας στο εκάστοτε έτος ή/ και μήνα ενδιαφέροντος, αρχικά έχουν πρόσβαση σε μια συνοπτική λίστα δημοσιευμένων αναρτήσεων οι οποίες ονομάζονται από το μέσο «οι πιο σημαντικές»⁸³. Στο τέλος της συγκεκριμένης, το FB δίνει τη δυνατότητα στον χρήστη «εμφάνισης όλων των ανακοινώσεων»: εάν εκείνος κάνει την επιλογή, σταδιακά του παρέχονται οι υπόλοιπες δημοσιεύσεις του μήνα αναφοράς – δυνητικά, και εξακολουθώντας τη «μετακίνηση του ποντικιού προς τα κάτω επ' άπειρον» κατά το πρότυπο σελιδοποίησης που χρησιμοποιεί

---

⁸² Όπου διατίθεται, εφόσον οι δημιουργοί αναρτήσεων έχουν ενεργοποιημένη την αντίστοιχη δυνατότητα στο FB.

⁸³ Όπως είναι αναμενόμενο, το FB δεν αποκαλύπτει ρητά τα κριτήρια και τους αλγόριθμους που εφαρμόζονται ώστε να γίνει η περιγραφόμενη επιλογή. Ωστόσο, με βάση την εμπειρική διαπίστωση, τη μελέτη της βιβλιογραφίας (βλ. και Ενότητα 2.6) αλλά και τις πληροφορίες που έχουν (αφεθεί να) διαρρεύσουν για τον πολυσυζητημένο αλγόριθμο EdgeRank στο παρελθόν, κανείς μπορεί να δεχθεί με ασφάλεια ότι, κατά το FB, «οι πιο σημαντικές» δημοσιεύσεις είναι εκείνες οι οποίες έχουν συγκεντρώσει τις περισσότερες ενέργειες αλληλεπίδρασης («μου αρέσει!», σχόλια, κοινοποιήσεις), ενδεχομένως και σε συνάρτηση με την απήχησή τους (Kasteler 2013 • McGee 2013 • What is EdgeRank 2014).

το FB, όπως και πολλά άλλα ΣΨΜ (Smith 2013 • Design Your Way 2014), ο χρήστης μπορεί να αποκτήσει πρόσβαση σε όλες τις δημοσιεύσεις του μήνα αναφοράς.

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, η διαδικασία επιτυγχάνεται και συγκεντρώνονται όλες οι δημοσιευμένες αναρτήσεις χρηστών, με εξαίρεση τρεις μήνες (Ιούνιος 2013, Ιούλιος 2013, Αύγουστος 2013). Τους μήνες αυτούς, όπως και για όλους τους μήνες ενδιαφέροντος στην περίπτωση των αναρτήσεων από διαχειριστές, λόγω του όγκου των δεδομένων και των συνακόλουθων τεχνικών προβλημάτων, είναι αδύνατο να ανακτηθούν οι πλήρεις αναλυτικές λίστες δημοσιευμένων αναρτήσεων. Συνεπώς, η δειγματοληψία γίνεται με βάση τη διαθεσιμότητα ως εξής:

- Για την περίπτωση των αναρτήσεων από διαχειριστές: για όλο το διάστημα μελέτης, δείγμα της έρευνας αποτελούν οι δημοσιεύσεις οι οποίες παρέχονται στις συνοπτικές λίστες των «πιο σημαντικών ανακοινώσεων» ανά μήνα.
- Για την περίπτωση των αναρτήσεων από χρήστες: για τον μήνα Ιούνιο 2011 δεν υπάρχει διαθέσιμο ερευνητικό υλικό, για τους μήνες Ιούνιο 2013, Ιούλιο 2013, Αύγουστο 2013 δείγμα αποτελούν οι δημοσιεύσεις που παρέχονται στις αναλυτικές λίστες δημοσιευμένων αναρτήσεων στις οποίες εντοπίζονται, όμως, ελλείψεις. Για όλους τους υπόλοιπους μήνες του διαστήματος μελέτης, το δείγμα αποτελείται από όλες τις δημοσιεύσεις που έχουν γίνει από χρήστες στη σελίδα.

Προς επίρρωση όσων προαναφέρονται και προκειμένου να βρεθεί ο πραγματικός πληθυσμός των αναρτήσεων που έχουν γίνει στη σελίδα ΕRTSocial κατά το διάστημα μελέτης, γίνεται παρενθετική έρευνα μέσω του Graph API Explorer (Graph API v2.0 2014a), το οποίο παρέχεται από το FB για όσους ασχολούνται με την ανάπτυξη εφαρμογών (Facebook Developers 2014). Βέβαια, στο πλαίσιο της παρούσας, δεν υπάρχουν οι τεχνικές δυνατότητες προκειμένου να αξιοποιηθεί ο προσφερόμενος κώδικας και να ανακτηθεί ο συνολικός πληθυσμός αναρτήσεων για κάθε κατηγορία δημιουργού. Ωστόσο, κατόπιν σχετικής μελέτης και με τις κατάλληλες, πολλαπλές

αναζητήσεις (Graph API v2.0 2014b), καταμετρώνται ημιαυτόματα⁸⁴ ο πληθυσμός των δημοσιεύσεων στη σελίδα. Ακολούθως, ο πληθυσμός και το μέγεθος δείγματος της έρευνας παρουσιάζεται αναλυτικά στους Πίνακες 1 έως 5.

Πληθυσμός (N) αναρτήσεων		
Κατηγορία δημιουργού	Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)
Διαχειριστές	47.392	72,3
Άλλοι χρήστες	18.163	27,7
Σύνολο	65.555	100,0

Πίνακας 1: Ο συνολικός πληθυσμός αναρτήσεων που έγιναν στη σελίδα ERTSocial στο FB, από τον Μάιο 2011 έως και τον Φεβρουάριο 2014 (Graph API Explorer 2014a).

Δείγμα (n) αναρτήσεων		
Κατηγορία δημιουργού	Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)
Διαχειριστές	1.798	19,5
Άλλοι χρήστες	7.408	80,5
Σύνολο	9.206	100,0

Πίνακας 2: Ο πληθυσμός των αποδελτιωμένων αναρτήσεων ως (διατιθέμενο) δείγμα για την προκειμένη έρευνα.

⁸⁴ Δυνατότητα εύρεσης - καταμέτρησης, σε διαδικασία επαναλαμβανόμενη από τον χρήστη ανά περίπου 250 αναρτήσεις.

Χρόνος ανάρτησης	n	N ⁸⁵	n/N (%)
Μάιος 2011	40	40	100
Ιούνιος 2011	15	17	88,2
Ιούλιος 2011	40	1.160	3,4
Αύγουστος 2011	36	1.147	3,1
Σεπτέμβριος 2011	31	1.278	2,4
Οκτώβριος 2011	36	959	3,8
Νοέμβριος 2011	41	1.312	3,1
Δεκέμβριος 2011	41	648	6,3
Ιανουάριος 2012	40	1.293	3,1
Φεβρουάριος 2012	42	2.133	2
Μάρτιος 2012	63	2.446	2,6
Απρίλιος 2012	51	1.749	2,9
Μάιος 2012	49	1.826	2,7
Ιούνιος 2012	86	2.004	4,3
Ιούλιος 2012	70	2.209	3,2
Αύγουστος 2012	104	1.992	5,2
Σεπτέμβριος 2012	97	2.182	4,4
Οκτώβριος 2012	97	1.583	6,1
Νοέμβριος 2012	53	728	7,3
Δεκέμβριος 2012	60	1.069	5,6
Ιανουάριος 2013	47	1.145	4,1
Φεβρουάριος 2013	45	626	7,2
Μάρτιος 2013	50	1.029	4,9
Απρίλιος 2013	52	1.257	4,1
Μάιος 2013	47	853	5,5
Ιούνιος 2013	114	1.815	6,3
Ιούλιος 2013	51	1.643	3,1
Αύγουστος 2013	43	1.397	3,1
Σεπτέμβριος 2013	41	1.671	2,5
Οκτώβριος 2013	44	1.715	2,6
Νοέμβριος 2013	42	1.650	2,5
Δεκέμβριος 2013	46	1.496	3,1
Ιανουάριος 2014	43	1.743	2,5
Φεβρουάριος 2014	41	1.577	2,6
Σύνολο	1.798	47.392	3,9

Πίνακας 3: Ανά μήνα, το δείγμα (n), ο πληθυσμός (N) και ο λόγος δειγματοληψίας στην περίπτωση των αναρτήσεων των διαχειριστών.

⁸⁵ Βλ. Graph API Explorer 2014.

Χρόνος ανάρτησης	n	N ⁸⁶	n/N (%)
Μάιος 2011	11	-	-
Ιούνιος 2011	-	-	-
Ιούλιος 2011	8	-	-
Αύγουστος 2011	16	16	100
Σεπτέμβριος 2011	162	162	100
Οκτώβριος 2011	216	216	100
Νοέμβριος 2011	62	62	100
Δεκέμβριος 2011	47	47	100
Ιανουάριος 2012	110	110	100
Φεβρουάριος 2012	98	98	100
Μάρτιος 2012	61	61	100
Απρίλιος 2012	108	108	100
Μάιος 2012	434	434	100
Ιούνιος 2012	216	216	100
Ιούλιος 2012	100	100	100
Αύγουστος 2012	156	156	100
Σεπτέμβριος 2012	56	56	100
Οκτώβριος 2012	173	173	100
Νοέμβριος 2012	86	86	100
Δεκέμβριος 2012	97	97	100
Ιανουάριος 2013	97	97	100
Φεβρουάριος 2013	199	199	100
Μάρτιος 2013	169	169	100
Απρίλιος 2013	234	234	100
Μάιος 2013	139	139	100
Ιούνιος 2013	705	11.041	6,4
Ιούλιος 2013	645	1047	61,6
Αύγουστος 2013	412	429	96,0
Σεπτέμβριος 2013	509	509	100
Οκτώβριος 2013	532	532	100
Νοέμβριος 2013	539	539	100
Δεκέμβριος 2013	296	296	100
Ιανουάριος 2014	396	396	100
Φεβρουάριος 2014	319	319	100
Σύνολο	7.408	18.144	40,8

Πίνακας 4: Ανά μήνα, το δείγμα (n), ο πληθυσμός (N) και ο λόγος δειγματοληψίας στην περίπτωση των αναρτήσεων των χρηστών.

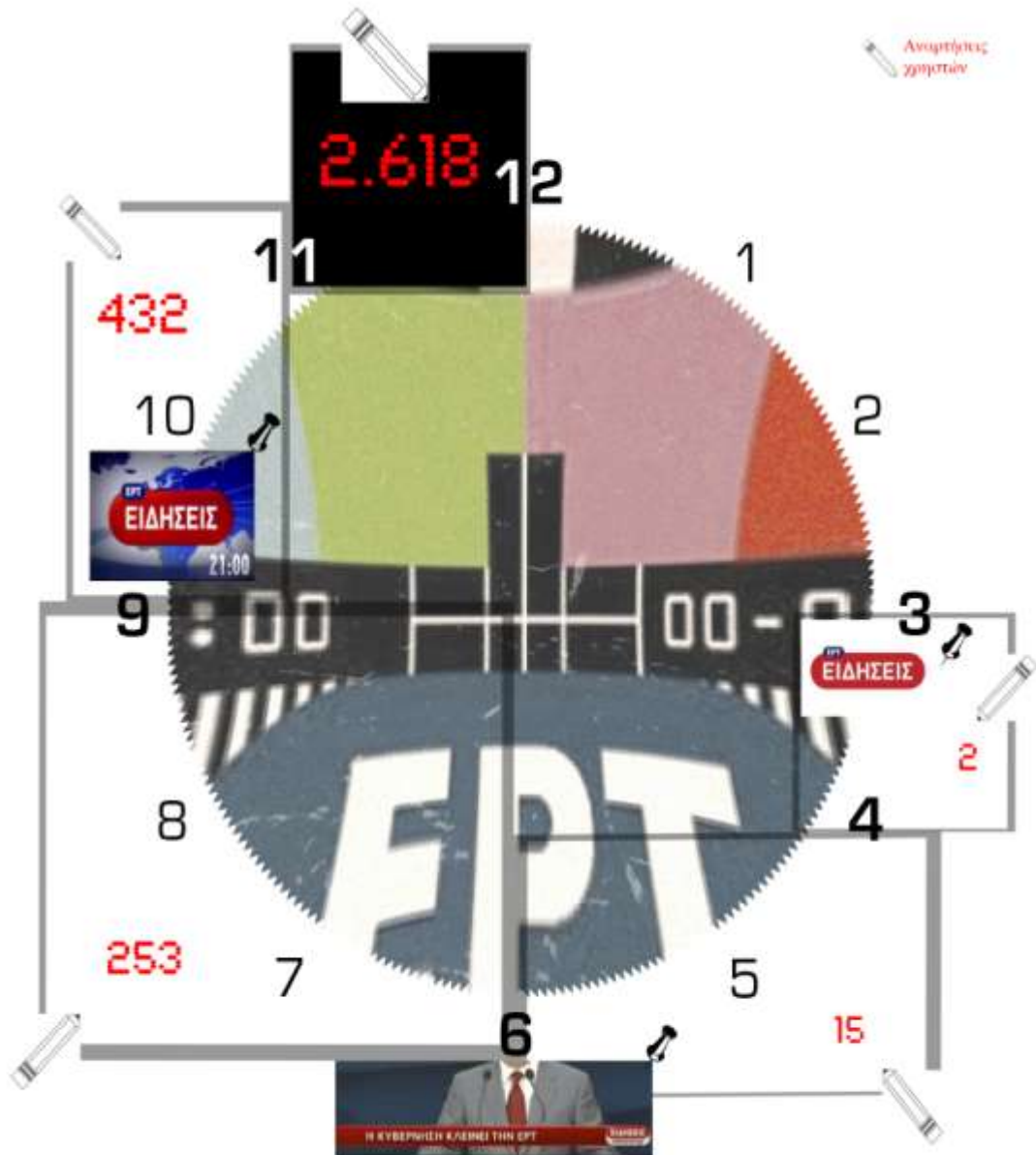
⁸⁶ Βλ. Graph API Explorer 2014. Όπου σημειώνεται «-», δεν διατίθενται δεδομένα από το FB.

Χρόνος ανάρτησης	n/N (%)	
	Διαχειριστές	Χρήστες
Μάιος 2011	100	-
Ιούνιος 2011	88,2	-
Ιούλιος 2011	3,4	-
Αύγουστος 2011	3,1	100
Σεπτέμβριος 2011	2,4	100
Οκτώβριος 2011	3,8	100
Νοέμβριος 2011	3,1	100
Δεκέμβριος 2011	6,3	100
Ιανουάριος 2012	3,1	100
Φεβρουάριος 2012	2	100
Μάρτιος 2012	2,6	100
Απρίλιος 2012	2,9	100
Μάιος 2012	2,7	100
Ιούνιος 2012	4,3	100
Ιούλιος 2012	3,2	100
Αύγουστος 2012	5,2	100
Σεπτέμβριος 2012	4,4	100
Οκτώβριος 2012	6,1	100
Νοέμβριος 2012	7,3	100
Δεκέμβριος 2012	5,6	100
Ιανουάριος 2013	4,1	100
Φεβρουάριος 2013	7,2	100
Μάρτιος 2013	4,9	100
Απρίλιος 2013	4,1	100
Μάιος 2013	5,5	100
Ιούνιος 2013	6,3	6,4
Ιούλιος 2013	3,1	61,6
Αύγουστος 2013	3,1	96,0
Σεπτέμβριος 2013	2,5	100
Οκτώβριος 2013	2,6	100
Νοέμβριος 2013	2,5	100
Δεκέμβριος 2013	3,1	100
Ιανουάριος 2014	2,5	100
Φεβρουάριος 2014	2,6	100
Σύνολο	3,9	40,8

Πίνακας 5: Ανά μήνα και ανά κατηγορία δημιουργού, συγκριτική παρουσίαση του λόγου δειγματοληψίας⁸⁷.

⁸⁷ Όπου σημειώνεται «-», δεν διατίθενται όλα τα απαραίτητα δεδομένα από το FB.

Ενδεικτικά, βάσει της παρενθετικής έρευνας που έγινε μέσω του Graph API Explorer (2014), στην Εικόνα 1 παρουσιάζεται η «έκρηξη» συνεισφοράς περιεχομένου εκ μέρους των χρηστών την ημέρα διακοπής λειτουργίας της ΕΡΤ.

Εικόνα 1: Αναρτήσεις χρηστών (πληθυσμός N) στις 11 Ιουνίου 2013, από τις 3:00 μ.μ. έως τα μεσάνυχτα⁸⁸.

⁸⁸ Με τη χρήση Photoshop και με δεδομένα από το Graph API Explorer (2014).

5.3 Ποσοτική ανάλυση περιεχομένου

Με σκοπό να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα ΕΕ7 έως ΕΕ10⁸⁹, με το πέρας της ποσοτικής έρευνας και μετά τα πρώτα αποτελέσματά της, επιλέγεται επιμέρους δείγμα $n_c = 921$ αναρτήσεις – πλήθος που αντιστοιχεί στο 10% του συνολικού αρχικού δείγματος $n = 9.206$ αναρτήσεις.

Στη συγκεκριμένη φάση της έρευνας, πρόκειται για δειγματοληψία σκοπιμότητας, καθώς το εν λόγω δείγμα αποτελείται από τις αναρτήσεις με την υψηλότερη δημοτικότητα – δηλαδή, βάσει βιβλιογραφικής μελέτης (βλ. Ενότητα 2.6), πρόκειται για τις περισσότερο σχολιασμένες δημοσιεύσεις στη σελίδα ERTSocial, στο διάστημα μελέτης 34 μηνών.

Στο προκείμενο επιμέρους δείγμα, εφαρμόζεται έλεγχος αρχείων, με τα εξής βασικά στοιχεία:

- Μονάδα ανάλυσης: αναρτήσεις
- Σύστημα κωδικοποίησης: αμοιβαίως εξαιρετές κατηγοριοποιήσεις. Οι μονάδες ανάλυσης κατηγοριοποιούνται ανά:
  - Είδος δημοσίευσης
  - Βασικό θέμα ανάρτησης
  - Δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα
- Διάθεση/ συναίσθημα που εντοπίζεται στο μήνυμα των αναρτήσεων

Παράλληλα, με σκοπό να ερευνηθούν οι υποθέσεις εργασίας ΥΕ1 έως ΥΕ5⁹⁰ επιλέγεται από το δείγμα $n_c = 921$ αναρτήσεις, δεύτερο επιμέρους δείγμα $n_{top-100} = 100$: Πρόκειται για

---

⁸⁹ ΕΕ7: Για ποιον σκοπό γίνονται οι αναρτήσεις στη σελίδα ERTSocial; ΕΕ8: Τι διάθεση/ συναίσθημα φέρουν οι δημοσιεύσεις στη σελίδα; ΕΕ9: Ποια είναι η θεματολογία των αναρτήσεων; ΕΕ10: Ποια είναι η διάθεση/ συναίσθημα των δημιουργών αναρτήσεων απέναντι στα θέματα αναφοράς τους;

⁹⁰ ΥΕ1: Στη σελίδα ERTSocial εντοπίζεται το φαινόμενο της ομοφυλίας. ΥΕ2: Στη σελίδα της ΕΡΤ στο FB αναπτύσσεται διάλογος. ΥΕ3: Το φαινόμενο του κοινωνικού αυτοματισμού είναι υπαρκτό

τις 100 κορυφαίες σε δημοτικότητα αναρτήσεις, στο συνολικό διάστημα μελέτης (επίσης δειγματοληψία σκοπιμότητας).

Και στο προκείμενο επιμέρους δείγμα εφαρμόζεται έλεγχος αρχείων, με τα εξής βασικά στοιχεία:

- Μονάδα ανάλυσης: αναρτήσεις
- Σύστημα κωδικοποίησης: παρουσία ή απουσία φαινομένου

Ελλείπει άλλων ερευνητών - κωδικοποιητών, πλην της υπογράφουσας ερευνήτριας, δεν μπορούν να μετρηθούν συντελεστές αξιοπιστίας – η τελευταία θεωρείται δεδομένη, στον βαθμό που η συνέπεια της μονάδας στη σύμφωνη με το σύστημα κωδικοποίησης κατηγοριοποίηση επίσης θεωρείται δεδομένη.

5.4 Ποιοτική έρευνα

Με σκοπό να ελεγχθούν πληρέστερα οι ερευνητικές υποθέσεις ΥΕ₁ έως ΥΕ₅⁹¹, διεξάγεται ποιοτική έρευνα, το χρονικό σημείο αφητηρίας της οποίας είναι λίγο πριν από την ολοκλήρωση της ποσοτικής έρευνας και δεδομένων των πρώτων αποτελεσμάτων της τελευταίας.

Ως μέσο συλλογής δεδομένων επιλέγεται η ημι-δομημένη, προσωπική συνέντευξη σε βάθος, ούτως ώστε αφενός να απαντηθούν ερωτήματα τα οποία συγκροτούν τους

στη σελίδα ERTSocial. ΥΕ₄: Η σελίδα αποτελεί πεδίο πολιτικής συμμετοχής. ΥΕ₅: Η σελίδα ERTSocial αποτελεί χώρο κοινωνικής δράσης.

⁹¹ ΥΕ₁: Στη σελίδα ERTSocial εντοπίζεται το φαινόμενο της ομοφυλίας. ΥΕ₂: Στη σελίδα της ΕΡΤ στο FB αναπτύσσεται διάλογος. ΥΕ₃: Το φαινόμενο του κοινωνικού αυτοματισμού είναι υπαρκτό στη σελίδα ERTSocial. ΥΕ₄: Η σελίδα αποτελεί πεδίο πολιτικής συμμετοχής. ΥΕ₅: Η σελίδα ERTSocial αποτελεί χώρο κοινωνικής δράσης. ΥΕ₆: Η διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ πυροδότησε τη συμμετοχή των χρηστών στη σελίδα.

οδηγούς ερωτήσεων και αφετέρου να αναπτυχθούν κρίσιμα ζητήματα που ενδεχομένως προκύψουν κατά τη διάρκεια της συνομιλίας με τους συμμετέχοντες.

Για τον έλεγχο των προκείμενων υποθέσεων εργασίας, απαιτείται να γίνουν συνεντεύξεις τόσο με διαχειριστές όσο και με χρήστες. Κατ' επέκταση, για την πρώτη περίπτωση, για τη δειγματοληψία ακολουθείται η μέθοδος της «χιονοστιβάδας» και το δείγμα αποτελείται από τέσσερις συνεντευξιαζόμενους διαχειριστές της σελίδας ERTSocial, τρεις άνδρες και μία γυναίκα.

Για τη δεύτερη περίπτωση, η δειγματοληψία γίνεται βάσει σκοπιμότητας. Συγκεκριμένα, όσον αφορά στις συνεντεύξεις με τους χρήστες της σελίδας ERTSocial, με την ολοκλήρωση της ποσοτικής έρευνας, αξιοποιούνται δεδομένα τα οποία αφορούν τους πιο ενεργούς χρήστες της σελίδας, με κριτήριο τον αριθμό αναρτήσεων που οι ίδιοι δημοσίευσαν στην προκειμένη. Κρίνεται σκόπιμο να απευθυνθεί αίτημα για συμμετοχή τους στην έρευνα στους χρήστες εκείνους, το άθροισμα των αναρτήσεων των οποίων αντιστοιχεί περίπου στο 25% των δημοσιεύσεων που έχουν γίνει από χρήστες στη σελίδα.

Παράλληλα, τίθεται και επιτυγχάνεται ο στόχος η ποιοτική έρευνα να τερματιστεί, όταν το περιεχόμενο που έχουν συνεισφέρει οι συνεντευξιαζόμενοι στη σελίδα (αναρτήσεις) αντιστοιχεί πια τουλάχιστον στο 10% των δημοσιεύσεων από χρήστες στην ERTSocial και εφόσον κατά τη συλλογή στοιχείων εντοπίζεται επανάληψη δεδομένων – τέτοια ώστε νεότερα στοιχεία δεν φαίνεται να προκαλούν αναθεώρηση του διαμορφούμενου πλαισίου.

Στον Πίνακα 6 παρουσιάζονται οι χρήστες στους οποίους απευθύνονται αιτήματα για διεξαγωγή συνέντευξης, μαζί με κάποια βασικά αντιπροσωπευτικά στοιχεία για τη συμμετοχή τους στη σελίδα ERTSocial. Τα χρωματισμένα πεδία του πίνακα αντιστοιχούν στους χρήστες που ανταποκρίνονται θετικά στο αίτημα για συνέντευξη και οι οποίοι είναι οι συμμετέχοντες στην έρευνα.

Λογαριασμός α/α	Αριθμός αναρτήσεων	Μήνας πρώτης ανάρτησης	Μήνας τελευταίας ανάρτησης
1	382	Σεπ-11	Φεβ-14
2	203	Ιουν-13	Φεβ-14
3	199	Μαϊ-12	Ιουν-12
4	184	Ιουν-13	Οκτ-13
5	155	Σεπ-13	Φεβ-14
6	108	Μαϊ-12	Μαρ-13
7	87	Ιουλ-13	Δεκ-13
8	76	Ιουν-13	Ιαν-14
9	70	Ιουν-13	Νοε-13
10	68	Σεπ-13	Νοε-13
11	60	Ιουλ-13	Φεβ-14
12	56	Ιουν-13	Ιαν-14
13	50	Ιουν-12	Φεβ-14
14	48	Ιουλ-13	Ιαν-14
15	45	Ιουν-13	Αυγ-13
16	44	Ιουν-13	Ιουλ-13
17	39	Ιουν-13	Νοε-13

Πίνακας 6: Οι πιο ενεργοί λογαριασμοί χρηστών στη σελίδα ERTSocial στους οποίους απευθύνθηκε αίτημα για συμμετοχή στην ποιοτική έρευνα.

Σημειώνεται ότι οι λογαριασμοί με αύξοντα αριθμό 10 και 14 αντιστοιχούν στο ίδιο φυσικό πρόσωπο⁹², όπως αποδεικνύεται μετά τις πρώτες επικοινωνίες μαζί του. Επομένως, το δείγμα των συνεντευξιαζόμενων χρηστών είναι επτά άτομα, έξι άνδρες και μία γυναίκα⁹³.

---

⁹² Όλοι οι λογαριασμοί χρηστών οι οποίοι συμπεριλαμβάνονται στη συνολική έρευνα (7.408 λογαριασμοί) έχουν ελεγχθεί ένας προς έναν, με σχετικές επισκέψεις στα προφίλ που οι ίδιοι διατηρούν στο FB. Άλλη μία περίπτωση φυσικού προσώπου που διατηρεί περισσότερους από έναν λογαριασμούς και συμμετέχει με όλους στη σελίδα ERTSocial ανακαλύφθηκε – δεν συμμετέχει, όμως, στην ποιοτική έρευνα. Η συνέπεια με την οποία έγιναν οι επισκέψεις και οι διασταυρώσεις προσβάσιμων στοιχείων χρηστών διαβεβαιώνεται. Και υπάρχουν επαρκείς και ισχυρές ενδείξεις, ώστε να θεωρείται ότι δεν υπάρχουν άλλες όμοιες με τις εν λόγω περιπτώσεις. Ωστόσο, δεδομένου ότι στο FB, όπως και σε όλα τα ΣΨΜ, η ταυτότητα χρήστη δεν μπορεί να αποδειχθεί, με όρους που υπερβαίνουν τους διαδικτυακούς, ότι αντιστοιχεί στην ταυτότητα του φυσικού προσώπου, ο αναγνώστης είναι καλό να γνωρίζει πως στην παρούσα το ακριβές εννοούμενο του «χρήστη» είναι ο «λογαριασμός χρήστη». Εάν, με όρους ψηφιακού κόσμου, κάθε λογαριασμός χρήστη αντιστοιχεί σε μία αυτόνομη οντότητα ή όχι ελέγχεται θεωρητικά (Winder 2008) και μπορεί να αποτελέσει πεδίο μελέτης μιας άλλης ενδιαφέρουσας έρευνας.

⁹³ Όλες οι συνεντεύξεις έχουν μαγνητοφωνηθεί, με τη συναίνεση των συμμετεχόντων, και τα σχετικά ηχητικά αρχεία βρίσκονται στο προσωπικό αρχείο της υπογράφουσας.

Μέρος ΙΙΙ: Επεξεργασία και ανάλυση δεδομένων – ευρήματα της έρευνας

6. Επεξεργασία και ανάλυση δεδομένων⁹⁴

6.1 Ποσοτική έρευνα

Η επεξεργασία και η ανάλυση των δεδομένων της ποσοτικής έρευνας γίνεται με τη χρήση του υπολογιστικού στατιστικού προγράμματος IBM SPSS Statistics⁹⁵. Συγκεκριμένα, μετά την κατάρτιση των σχετικών βιβλίων εργασίας Excel και την πλήρη αποδελτίωση των 9.206 αναρτήσεων, ως προς τα βασικά χαρακτηριστικά τους, τα δεδομένα μεταφέρονται στο SPSS όπου γίνεται έλεγχος στοιχείων και διόρθωση λανθασμένων καταγραφών. Δημιουργείται ενιαίο, δομημένο ψηφιακό αρχείο και γίνεται επεξεργασία δεδομένων τέτοια ώστε αφενός η εισαγωγή στοιχείων να συνάδει με τις απαιτήσεις του προγράμματος και αφετέρου να επιτρέπει την περαιτέρω ανάλυση των στοιχείων. Ενδεικτικά, η διαδικασία συμπεριλαμβάνει:

- Δημιουργία μεταβλητής «Αναρτήθηκε από», με τιμές: 1 = Διαχειριστές, 2 = Άλλοι χρήστες.
- Δημιουργία μεταβλητής «Κατηγορία δημιουργού», με τιμές 1 = Διαχειριστές, 2 = Άλλοι χρήστες, 3 = Άλλες σελίδες ή ομάδες.
- Δημιουργία μεταβλητής «Συνολική αλληλεπίδραση», με τιμές οι οποίες αντιστοιχούν στο άθροισμα των ενεργειών αλληλεπίδρασης («μου αρέσει!», σχόλια, κοινοποιήσεις) που κάθε ανάρτηση αναφοράς είχε δεχθεί. Έχει ήδη παρατηρηθεί από νωρίτερα ότι υπάρχουν πολλές περιπτώσεις δημοσιεύσεων από χρήστες όπου δεν υφίσταται η

⁹⁴ Για την ανάλυση ερευνητικών δεδομένων, βλ. Babbie 2011 • Dawson 2002 • Herring 2010. Ειδικά για την ποσοτική ανάλυση δεδομένων, επίσης βλ. Αρμενάκης 2011 - 2012 • Blaikie 2003

⁹⁵ Στο εξής θα αναφέρεται απλώς ως SPSS.

δυνατότητα κοινοποίησης. Σε αυτές, στην προκειμένη μεταβλητή, έχει προσμετρηθεί η τιμή 0 για τις ενέργειες κοινοποίησής τους.

- Δημιουργία μεταβλητής «Αλληλεπίδραση», με τιμές οι οποίες αντιστοιχούν στο άθροισμα των ενεργειών αλληλεπίδρασης που κάθε ανάρτηση αναφοράς έχει δεχθεί, αλλά κρατώντας ως ελλείπουσες τις αντίστοιχες παρατηρήσεις στις περιπτώσεις των δημοσιεύσεων χρηστών όπου δεν υφίσταται δυνατότητα κοινοποίησης, όπως προαναφέρεται.
- Δημιουργία νέων μεταβλητών οι οποίες αντιστοιχούν στην ομαδοποίηση δεδομένων από τις βασικές μεταβλητές που ήδη υπάρχουν.

Παράλληλα, δημιουργείται νέο αρχείο το οποίο περιλαμβάνει μόνο τις παρατηρήσεις οι οποίες αναφέρονται σε δημοσιεύσεις χρηστών. Σε αυτό:

- Δημιουργείται νέα μεταβλητή «Φύλο», με τιμές: 1 = Άνδρες, 2 = Γυναίκες, 3 = Άγνωστο, 4 = Άλλες σελίδες ή ομάδες. Οι τιμές καταχωρούνται κατόπιν επισκέψεων και διασταύρωσης στοιχείων στους 7.408 λογαριασμούς χρηστών. Η τιμή 3 = Άγνωστο αντιστοιχεί σε λογαριασμούς χρηστών στους οποίους είτε στάθηκε αδύνατο να εντοπιστεί και να χαρακτηριστεί με ασφάλεια το φύλο είτε διαπιστώθηκε ότι δεν αντιστοιχούν σε φυσικά πρόσωπα, αλλά πρόκειται για ομάδες, φορείς, πρωτοβουλίες που έχουν επιλέξει να διατηρούν προφίλ, αντί σελίδων ή ομάδων, στο FB.

Ωστόσο, οι συγκεκριμένοι λογαριασμοί δεν καταχωρούνται ως «Άλλες σελίδες ή ομάδες» (αν και κανείς θα μπορούσε να θεωρήσει ότι ουσιαστικά δεν είναι χρήστες υπό την έννοια του ατόμου), διότι παρατηρούνται περιπτώσεις όπου οι εν λόγω λογαριασμοί χρησιμοποιούνται τόσο για προσωπική όσο και για άλλη χρήση – ταυτιζόμενη η τελευταία με τη δραστηριότητα που προδίδεται από το εκάστοτε όνομα χρήστη. Για παράδειγμα, διαπιστώνονται λογαριασμοί που φέρουν ως όνομα χρήστη επωνυμία επιχείρησης ή φορέα, στο χρονονόμο των οποίων υπάρχουν, όμως, δημοσιευμένες αναρτήσεις που προδίδουν ότι γίνεται και προσωπική χρήση του λογαριασμού, πέρα από την αναμενόμενη στο πλαίσιο της δραστηριότητας της εκάστοτε επιχείρησης ή φορέα.

- Δημιουργείται νέα μεταβλητή «Περιοχή», με τιμές: 1 = Δεν αναφέρεται, 2 = Αττική, Ελλάδα, 3 = Θεσσαλονίκη, Ελλάδα, 4 = Άλλοι νομοί, Ελλάδα, 5 = Περισσότερες από μία περιοχές, Ελλάδα, 6 = Εκτός Ελλάδας. Οι καταγραφές προέρχονται από τις αντίστοιχες αρχικά αποδελτιωμένες αναρτήσεις. Εδώ, η μεταβλητή «Περιοχή» αναφέρεται, όμως, στους δημιουργούς αναρτήσεων και όχι στις ίδιες τις δημοσιεύσεις. Σκοπός είναι να προσδιοριστεί η γεωγραφική περιοχή όπου βρίσκονται οι χρήστες οι οποίοι έκαναν τις δημοσιεύσεις – ομοίως, επιτυγχάνεται με διασταυρώσεις σε αναρτήσεις και ονόματα χρηστών, βάσει των αρχικών αποδελτιωμένων καταγραφών.

Στο συγκεκριμένο στάδιο, κρίνεται απαραίτητο να αντιμετωπιστεί ο τεχνικός περιορισμός ως προς τη δειγματοληψία, όπως αυτός έχει περιγραφεί αναλυτικά (βλ. Ενότητα 5.2). Συγκεκριμένα, υπενθυμίζεται ότι ενώ το δείγμα των αναρτήσεων από διαχειριστές αποτελείται από τις «πιο σημαντικές» δημοσιεύσεις, δηλαδή εκείνες με τις περισσότερες αλληλεπιδράσεις, το δείγμα των αναρτήσεων από χρήστες είναι ουσιαστικά σχεδόν απογραφικό (σημαντική εξαίρεση ο μήνας Ιούνιος 2013).

Αυτό σημαίνει ότι στο δεύτερο περιλαμβάνεται δυσανάλογα μεγάλο πλήθος αναρτήσεων με ελάχιστη ή μηδενική αλληλεπίδραση, το οποίο συνεπάγεται ότι απαιτείται στάθμιση των δύο για την ορθότερη διερεύνηση ερευνητικών ερωτημάτων που αφορούν πιθανές συγκρίσεις μεταξύ των δύο κατηγοριών (για παράδειγμα, ποια κατηγορία δημιουργού λαμβάνει τις περισσότερες αλληλεπιδράσεις στις αναρτήσεις της).

Προς τούτο, για την περίπτωση των αναρτήσεων από χρήστες, υπολογίζεται και επιλέγεται ανά μήνα επιμέρους δείγμα n_1 (υποσύνολο του αρχικού n), το οποίο αντιστοιχεί στις καταγραφές με τις περισσότερες αλληλεπιδράσεις και σε ποσοστό πληθυσμού ισότιμο με το ακριβώς αντίστοιχο διατιθέμενο δείγμα δημοσιεύσεων από διαχειριστές. Η στάθμιση παρουσιάζεται αναλυτικά στον Πίνακα 7: Ανά μήνα αναφοράς, όπου n , οι αναρτήσεις χρηστών στο αρχικό δείγμα έρευνας, όπου N , ο πληθυσμός των αναρτήσεων χρηστών βάσει Graph API Explorer (2014) και όπου n_1 , ο αριθμός αναρτήσεων χρηστών που πρέπει να επιλεγούν από το n – ούτως ώστε αυτές

να αντιστοιχούν σε ποσοστό πληθυσμού N ισότιμο με το αντίστοιχο διατιθέμενο δείγμα στην περίπτωση των αναρτήσεων από διαχειριστές (βλ. Ενότητα 5.2).

Χρόνος ανάρτησης	n	N	n1
Μάιος 2011	11	-	-
Ιούνιος 2011	-	-	-
Ιούλιος 2011	8	-	-
Αύγουστος 2011	16	16	0
Σεπτέμβριος 2011	162	162	4
Οκτώβριος 2011	216	216	8
Νοέμβριος 2011	62	62	2
Δεκέμβριος 2011	47	47	3
Ιανουάριος 2012	110	110	3
Φεβρουάριος 2012	98	98	2
Μάρτιος 2012	61	61	2
Απρίλιος 2012	108	108	3
Μάιος 2012	434	434	12
Ιούνιος 2012	216	216	9
Ιούλιος 2012	100	100	3
Αύγουστος 2012	156	156	8
Σεπτέμβριος 2012	56	56	2
Οκτώβριος 2012	173	173	11
Νοέμβριος 2012	86	86	6
Δεκέμβριος 2012	97	97	5
Ιανουάριος 2013	97	97	4
Φεβρουάριος 2013	199	199	14
Μάρτιος 2013	169	169	8
Απρίλιος 2013	234	234	10
Μάιος 2013	139	139	8
Ιούνιος 2013	705	11.041	696
Ιούλιος 2013	645	1047	32
Αύγουστος 2013	412	429	13
Σεπτέμβριος 2013	509	509	13
Οκτώβριος 2013	532	532	14
Νοέμβριος 2013	539	539	13
Δεκέμβριος 2013	296	296	9
Ιανουάριος 2014	396	396	10
Φεβρουάριος 2014	319	319	8

Πίνακας 7: Επιλογή και διαμόρφωση επιμέρους σταθμισμένου δείγματος ($n_1 < n$) των αναρτήσεων των χρηστών⁹⁶.

⁹⁶ Όπου «-», δεν διατίθενται όλα τα απαραίτητα δεδομένα από το FB.

Επομένως, για τη διερεύνηση ερωτημάτων που απαιτούν σύγκριση μεταξύ των δύο κατηγοριών δημιουργών αναρτήσεων, το σταθμισμένο δείγμα αφορά το διάστημα Σεπτέμβριος 2011 έως και Φεβρουάριος 2014, και διαμορφώνεται ως $n_1 = 2.602 < n = 9.206$, όπου:

- Αναρτήσεις διαχειριστών: 1.667
- Αναρτήσεις χρηστών: 935

6.2 Ποσοτική ανάλυση περιεχομένου

Για τις ανάγκες της ποσοτικής ανάλυσης περιεχομένου, η οποία περιλαμβάνει δύο σκέλη, δημιουργούνται δύο νέα ψηφιακά αρχεία στο SPSS, σύμφωνα με τα επιλεγμένα δείγματα των αναρτήσεων με την υψηλότερη δημοτικότητα ($n_c = 921$ αναρτήσεις και $n_{top-100} = 100$ δημοσιεύσεις) και τα αντίστοιχα ορισμένα συστήματα κωδικοποίησης (βλ. Ενότητα 5.3). Στα εν λόγω:

- Γίνεται έλεγχος στοιχείων ως προς την αρχική μεταβλητή «ηλικία ανάρτησης», προκειμένου να διαπιστωθεί εάν υπάρχουν δημοσιεύσεις οι οποίες δεν έχουν κλείσει τον κύκλο ζωής τους⁹⁷. Στις ελάχιστες αυτές περιπτώσεις, ελέγχεται εάν υπάρχουν μεταβολές ως προς τις ληφθείσες αλληλεπιδράσεις μεταξύ των καταγεγραμμένων την ημερομηνία ανάκτησης και των υφιστάμενων την ημερομηνία ανάλυσης των δεδομένων. Δεν διαπιστώνονται μεταβολές.
- Ακολούθως, στο δείγμα $n_c = 921$ αναρτήσεις, σύμφωνα με το ορισμένο σύστημα κωδικοποίησης, οι μονάδες ανάλυσης (δημοσιεύσεις) κατηγοριοποιούνται ως εξής:
  - Για τη μεταβλητή «Είδος δημοσίευσης», τιμές:
    1. Είδηση/ ενημέρωση
    2. Κάλεσμα σε δράση

---

⁹⁷ Η ηλικία ανάρτησης σύμφωνα με την οποία οι δημοσιεύσεις δεν έχουν ολοκληρώσει τον κύκλο ζωής τους είναι μικρότερη ή ίση των τριών ημερών (βλ. Ενότητα 2.6).

3. Άποψη/ σχόλιο
4. Άλλο
5. Ευχετήριο μήνυμα
- Για τη μεταβλητή «Βασικό θέμα ανάρτησης», τιμές:
  1. ΕΡΤ – διακοπή λειτουργίας
  2. ΕΡΤ – άλλο
  3. Πολιτική – κυβερνητικό έργο
  4. Πολιτική – άλλο
  5. Οικονομία – κυβερνητικό έργο
  6. Οικονομία – άλλο
  7. Διεθνή θέματα
  8. Κοινωνικά
  9. Αθλητισμός
  10. Χρυσή Αυγή
  11. Άλλο
  12. Πολιτισμός
  13. ΜΜΕ
  14. Εκλογές 2012
  15. Eurovision
  16. ΔΤ
  17. Δολοφονία Παύλου Φύσσα
  18. ΜΑΤ στο Ραδιομέγαρο
  19. Συνέχιση λειτουργίας ΕΤ3
  20. ΝΕΡΙΤ

21. ΕΡΤ Open

- Για τη μεταβλητή «Δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα», τιμές:

1. ΕΡΤ – διακοπή λειτουργίας
2. ΕΡΤ – άλλο
3. Πολιτική – κυβερνητικό έργο
4. Πολιτική – άλλο
5. Οικονομία – κυβερνητικό έργο
6. Οικονομία – άλλο
7. Διεθνή θέματα
8. Κοινωνικά
9. Αθλητισμός
10. Χρυσή Αυγή
11. Άλλο
12. Πολιτισμός
13. ΜΜΕ
14. Εκλογές 2012
15. Καμία
16. Περισσότερες από μία
17. Eurovision
18. ΔΤ
19. Δολοφονία Παύλου Φύσσα
20. ΜΑΤ στο Ραδιομέγαρο
21. Συνέχιση λειτουργίας ΕΤ3
22. ΝΕΡΙΤ

23. ΕΡΤ Open

- Για τη μεταβλητή «Διάθεση/ συναίσθημα», τιμές:
  1. Θετικό
  2. Αρνητικό
  3. Ουδέτερο
  4. Απροσδιόριστο
  5. Ανάμεικτο
- Στη συνέχεια, απαιτούνται και γίνονται ομαδοποιήσεις δεδομένων ως προς το βασικό θέμα ανάρτησης και τη δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα, με τη λογική της συνάφειας.
- Στο δείγμα $n_{top-100} = 100$ αναρτήσεις, όπου μελετάται εάν εντοπίζεται το εκάστοτε υπό εξέταση φαινόμενο, ορίζονται οι τιμές 1 = Ναι, 2 = Όχι, 3 = Αδύνατο βάσει θέματος για καθεμία από τις μεταβλητές:
  - Ομοφυλία
  - Διάλογος
  - Κοινωνικός αυτοματισμός
  - Πολιτική συμμετοχή
  - Αλληλεγγύη
  - Πολιτική ανυπακοή
  - Κοινωνική αντίσταση
  - Κοινωνική άμυνα

Οι τέσσερις τελευταίες είναι παράγοντες προσδιορισμού της κοινωνικής δράσης. Εδώ, οι 100 κορυφαίες σε δημοτικότητα αναρτήσεις αντιμετωπίζονται ως ενιαίες συζητήσεις, μαζί με τα σχόλιά τους, και η παρουσία ή η απουσία φαινομένου κρίνεται βάσει βιβλιογραφίας (βλ. Ενότητες 2.1 έως 2.5).

Σημειώνεται ότι όσον αφορά στην ανάλυση του δείγματος $n_c = 921$ αναρτήσεις και τις επιμέρους κατηγοριοποιήσεις των δημοσιεύσεων ως προς το βασικό τους θέμα αλλά και ως προς την ενδεχόμενη δευτερεύουσα αναφορά τους σε άλλο θέμα, ο κατάλογος διακριτών κατηγοριών - τιμών καταρτίζεται βάσει πρόβλεψης του περιεχομένου ή/ και πρότερης γνώσης του, όπως η τελευταία είχε αποκτηθεί ήδη από τη διαδικασία της αποδελτίωσης αλλά και από τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων. Παράλληλα, ο κατάλογος εμπλουτίζεται κατά την ανάλυση, όσο ανακλύπτουν νέα δεδομένα – οι εν λόγω προσθήκες καταδεικνύονται στον αναγνώστη καθώς τοποθετούνται σε κάθε λίστα ως επόμενες της τιμής «Άλλο» (12 - 21 για τον κατάλογο των βασικών θεμάτων ανάρτησης, και 12 - 23 για τη δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα).

Παράλληλα, οι διακριτές κατηγορίες - τιμές για τη μεταβλητή «Διάθεση/ συναίσθημα» ορίζονται, και οι μονάδες ανάλυσης κατηγοριοποιούνται αναλόγως, βάσει βιβλιογραφικής μελέτης: Η ανάλυση διάθεσης/ συναισθήματος θεωρείται μέθοδος «εξόρυξης γνώμης» («opinion mining»)⁹⁸ βάσει της καταγραφής της πόλωσης (θετικό ή αρνητικό συναίσθημα) και διακρίνεται από την κατηγοριοποίηση επιμέρους συναισθημάτων (χαρά, λύπη, θυμός κ.ο.κ.), που δεν εφαρμόζεται στην παρούσα.

Τα βασικά ακολουθούμενα βήματα είναι: α) το δεδομένο κείμενο διαχωρίζεται σε τμήματα (στην προκειμένη, πρόκειται για την κάθε ξεχωριστή ανάρτηση η οποία είναι και η μονάδα ανάλυσης), β) γίνεται έλεγχος μηνυμάτων ως προς την υποκειμενικότητα ή την αντικειμενικότητά τους, και στην πρώτη περίπτωση καταγράφεται το πρόσημο του συναισθήματος (θετικό ή αρνητικό), γ) μπορεί να καταγραφεί το συγκεκριμένο θέμα για το οποίο εκφράζεται η γνώμη (στην προκειμένη, αυτό είναι το βασικό θέμα ανάρτησης). Ως θετικά χαρακτηρίζονται τα μηνύματα τα οποία περιέχουν θετικής

---

⁹⁸ Σημειώνεται ότι συνήθως εννοείται και εφαρμόζεται με τη χρήση κατάλληλων λογισμικών (Paltoglou κ.α. 2010). Κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό στο πλαίσιο της παρούσας αφενός λόγω τεχνικής αδυναμίας και αφετέρου διότι δεν διαπιστώθηκε κάποιο σχετικό λογισμικό το οποίο να δημιουργεί ασφάλεια για τα αποτελέσματα βάσει δεδομένων στην ελληνική γλώσσα. Ως εκ τούτου, η ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση των μηνυμάτων γίνεται από την υπογράφουσα με τη χρήση SPSS, όπως ήδη περιγράφεται.

σημασίας λέξης και ως αρνητικά εκείνα τα οποία περιέχουν αρνητικά φορτισμένες λέξεις (Thelwall κ.α. 2011 • Thelwall κ.α. 2010a • Thelwall κ.α. 2010b).

Λόγω της πολλές φορές ταυτόχρονης έκφρασης ετερόκλητων συναισθημάτων (όπως συχνά συμβαίνει στα ΣΨΜ), η διάθεση ή το συναίσθημα των μηνυμάτων δύναται και προτείνεται να διακρίνεται σε περισσότερες κατηγορίες: θετικό, αρνητικό, ουδέτερο, ανάμεικτο, απροσδιόριστο (Nikolon κ.α. 2008), όπως εφαρμόζεται και στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας. Τα ΣΨΜ, λόγω του όγκου του διακινούμενου περιεχομένου, συχνά αποτελούν πια πεδίο εξόρυξης γνώμης μέσω της ανάλυσης διάθεσης/ συναισθήματος – πολύ συχνά για ζητήματα πολιτικά, ενώ ήδη η ερευνητική κοινότητα μιλά για τις νέες κοπής δημοσκοπήσεις (Ο' Connor κ.α. 2010 • Tumasjan κ.α. 2010).

Η ειδοποιός διαφορά της ανάλυσης διάθεσης/ συναισθήματος στα ΣΨΜ σε σχέση με άλλου τύπου κείμενα είναι ότι στοιχεία όπως η ανορθογραφία ή τα συντακτικά λάθη δεν αποτελούν επαρκείς ενδείξεις υφιστάμενου συναισθήματος, αλλά αντίθετα αποτελούν κοινά χαρακτηριστικά της γραφής των χρηστών⁹⁹. Αντίστοιχα, επαναλήψεις λέξεων ή σημείων στίξης (που ενδέχεται να περιέχουν λάθη¹⁰⁰) δεν δηλώνουν αβλεψία κατά τη γραφή, αλλά έμφαση, ενώ το συναίσθημα μπορεί να μη δηλώνεται κειμενικά (ρητά ή άρρητα), αλλά με τη χρήση αναπαραστατικών συμβόλων συναισθήματος (Bollen κ.α. 2011 • Thelwall κ.α. 2010a)¹⁰¹ – τα οποία ουσιαστικά αντικαθιστούν τα πολύτιμα παραγλωσσικά στοιχεία της προφορικής, δια ζώσης επικοινωνίας.

Παράλληλα, ικανή ποσότητα δημοσιεύσεων στα ΣΨΜ δεν αποτελούνται από μηνύματα κειμένου, αλλά από εικόνες, όπου για την ανίχνευση συναισθήματος σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το περιεχόμενο της ανάρτησης, κάποιο γραπτό μήνυμα το οποίο ενδέχεται να είναι ενταγμένο στη φωτογραφία και τα επικρατέστερα χρώματα της εικόνας – με τα θερμά να παραπέμπουν σε θετικό συναίσθημα και τα ψυχρά σε αρνητικό (Maynard κ.α. 2013).

⁹⁹ Μπορεί να συνδέονται ή να προκαλούνται και από εργονομικές δυσκολίες για τον χρήστη, όπως συμβαίνει στην περίπτωση χρήσης ΣΨΜ μέσω κινητού τηλεφώνου.

¹⁰⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα: «!!1».

¹⁰¹ Παράδειγμα χρήσης: «☺», αντί «είμαι χαρούμενος».

Ενδεικτικά και μόνο, στην Εικόνα 2 παρουσιάζονται λέξεις, με βάση τις οποίες η διάθεση ή το συναίσθημα του (λεκτικού) μηνύματος, σε συνδυασμό με το περιεχόμενο, χαρακτηρίζεται θετικό ή αρνητικό. Στις Εικόνες 3 και 4 παρουσιάζονται φωτογραφίες, με βάση τις οποίες η διάθεση ή το συναίσθημα του (οπτικού) μηνύματος, σε συνδυασμό με το περιεχόμενο, χαρακτηρίζεται θετικό και αρνητικό αντίστοιχα.

Εικόνα 2: Σύννεφο λέξεων (1) – ενδεικτική παρουσίαση λέξεων¹⁰² σύμφωνα με τις οποίες κρίθηκε ότι δηλώνεται θετική (αριστερά) ή αρνητική (δεξιά) διάθεση/ συναίσθημα στις υπό εξέταση αναρτήσεις ($n_c = 921$) που αφορούν όλο το χρονικό διάστημα μελέτης (34 μήνες).

¹⁰² Με τη χρήση Wordle (2013).

Εικόνα 3: Κολάζ¹⁰³ αντιπροσωπευτικού δείγματος φωτογραφιών σύμφωνα με τις οποίες κρίνεται ότι δηλώνεται θετική διάθεση/ συναίσθημα στις υπό εξέταση αναρτήσεις ($n_c = 921$) που αφορούν όλο το χρονικό διάστημα μελέτης (34 μήνες).

[Πηγή: (ERTSocial 2011 - 2014)]

¹⁰³ Με τη χρήση Photoshop.

Εικόνα 4: Κολάζ¹⁰⁴ αντιπροσωπευτικού δείγματος φωτογραφιών σύμφωνα με τις οποίες κρίνεται ότι δηλώνεται αρνητική διάθεση/ συναίσθημα στις υπό εξέταση αναρτήσεις ($n_c = 921$) που αφορούν όλο το χρονικό διάστημα μελέτης (34 μήνες).

[Πηγή: (ERTSocial 2011 - 2014)]

¹⁰⁴ Με τη χρήση Photoshop.

6.3 Ποιοτική έρευνα

Για τις ανάγκες ανάλυσης δεδομένων που συλλέχθηκαν από την ποιοτική έρευνα, απομαγνητοφωνούνται πλήρως οι συνολικά έντεκα συνεντεύξεις (τέσσερις με διαχειριστές της σελίδας ERTSocial και επτά με χρήστες της) και επιμελούνται τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα, τα οποία συνοδεύονται από συμπληρωμένο σύντομο ερωτηματολόγιο που αφορά στα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων.

Στη συνέχεια, μελετώνται διεξοδικά τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα των συνεντεύξεων, το περιεχόμενο των οποίων κωδικοποιείται και έπειτα ταξινομείται σε θεματικές κατηγορίες – κάποιες εκ των οποίων έχουν ήδη οριστεί εκ των προτέρων και ορισμένες άλλες προστίθενται κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ανάλυσης των δεδομένων.

Συγκεκριμένα, τα προερχόμενα από τους συνεντευξιαζόμενους δεδομένα αναλύονται με τους εξής τρεις τρόπους:

- Ορίζεται λίστα θεματικών ενοτήτων και υπο-ενοτήτων που καλύπτονται στις συνεντεύξεις. Ενδεικτικά:

- Για τις συνεντεύξεις με διαχειριστές:

1. Ert.gr

1.1 Περιγραφή ert.gr και ο ρόλος τους εκεί

1.2 Ο ρόλος τους στη σελίδα ERTSocial επί ert.gr

1.3 Το περιεχόμενο του ert.gr και συνακόλουθα της ERTSocial επί ert.gr

2. Ertopen.com

2.1 Περιγραφή ERT Open και ο ρόλος τους στο ertopen.com

2.2 Ο ρόλος τους στη σελίδα ERTSocial επί ertopen.com

2.3 Το περιεχόμενο του ertopen.com και συνακόλουθα της ERTSocial επί ertopen.com

3. ERTSocial στο FB

- 3.1 Ασκούμενος διαχειριστικός έλεγχος σε κάθε περίπτωση
- 3.2 Διαφορές που εντοπίζονται στη σελίδα πριν και μετά τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ, ως προς:
  - 3.2.1 Τη συμμετοχή των ίδιων των διαχειριστών
  - 3.2.2 Τη συμμετοχή των χρηστών
4. Συμβολή της σελίδας ERTSocial στο FB ή/ και ευρύτερα των ΣΨΜ στο εγχείρημα ΕΡΤ Open
5. Εντοπισμός κοινωνικού αυτοματισμού στη σελίδα ERTSocial – αντίληψη διαχειριστών
6. Προέκταση της συμμετοχής των χρηστών της ERTSocial ή/ και ευρύτερα των ΣΨΜ στον φυσικό κόσμο – αντίληψη διαχειριστών
  - Για τις συνεντεύξεις με χρήστες:
    1. Χρήση FB που κάνουν
      - 1.1 Χρόνος δημιουργίας προφίλ
      - 1.2 Συχνότητα χρήσης
      - 1.3 Σκοπός χρήσης
    2. Συμμετοχή στη σελίδα ERTSocial στο FB
      - 2.1 Χρόνος που άρχισαν να την ακολουθούν
      - 2.2 Οι λόγοι της συμμετοχής τους
      - 2.3 Σκοπός αναρτήσεων που δημοσιεύουν
      - 2.4 Άλλη συμμετοχή
    3. Η γνώμη τους για τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ
      - 3.1 Έκφραση της διαφωνίας τους, εάν αυτή δηλώνεται, στον φυσικό κόσμο
      - 3.2 Συνάφεια με την άποψή τους για άλλα πολιτικά ή κοινωνικά θέματα
    4. Διάλογος στη σελίδα ERTSocial ή/ και ευρύτερα στα ΣΨΜ – αντίληψη χρηστών

- Για όλους τους συμμετέχοντες:
  1. Το FB ή/ και ευρύτερα τα ΣΨΜ ως πεδίο πολιτικής συμμετοχής
- Προκειμένου το περιεχόμενο να ταξινομηθεί στις ορισμένες θεματικές ενότητες και υπο-ενότητες, κάποιες απαντήσεις μετατρέπονται από ανοιχτές σε κλειστές, στο μέτρο του δυνατού, ενώ άλλες συντίθεται υπό την έννοια της ένωσης αναφορών για το ίδιο θέμα οι οποίες γίνονται, όμως, σε διαφορετικούς χρόνους κατά τη διάρκεια της συνέντευξης και ταξινομούνται αυτούσιες.
- Το περιεχόμενο ενδιαφέροντος των συνεντεύξεων αναπαρίσταται, κατά περίπτωση, με:
  1. Πίνακες
  2. Λίστες λέξεων αναφοράς σε ένα θέμα
  3. Διαδοχική παράταξη αυτούσιων απαντήσεων οι οποίες αναφέρονται στο ίδιο θέμα
  4. Νοηματικούς χάρτες οι οποίοι σχεδιάζονται με τη χρήση Inspiration (1988 – 2013)

Για την πιο εποικοδομητική κατανόηση του δείγματος, στους Πίνακες 8 και 9 παρουσιάζονται τα βασικά στοιχεία των συνεντευξιαζόμενων διαχειριστών και χρηστών αντίστοιχα.

Οι συνεντευξιαζόμενοι διαχειριστές					
Συνεντευξιαζόμενος	Φύλο	Ιδιότητα σε ert.gr/ ertopen.com	Ηλικιακή ομάδα	Εργαζόμενος στην ΕΡΤ από	Εργαζόμενος στο ert.gr από
1	Άνδρας	Δημοσιογράφος/ αρχισυντάκτης πολυμέσων ert.gr/ συντάκτης ertopen.com	35 – 44	2002	2010
2	Άνδρας	Δημοσιογράφος/ συντάκτης ert.gr/ συντάκτης ertopen.com	45 – 54	2002	2007
3	Άνδρας	Δημοσιογράφος - φοιτητής/ ασκούμενος ert.gr – διαχείριση ΣΨΜ/ συντάκτης ertopen.com	25 – 34	2013 (Μάρτιος) ¹⁰⁵	2013 (Μάρτιος)
4	Γυναίκα	Δημοσιογράφος/ συντάκτρια ert.gr/ συντάκτρια ertopen.com	35 – 44	1994	2000

Πίνακας 8: Οι συνεντευξιαζόμενοι διαχειριστές της σελίδας ERTSocial.

¹⁰⁵ Η άσκηση του τελείωσε πρόωρα με τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ. Ο ίδιος συνέχισε να εργάζεται στο ertopen.com.

Οι συνεντευξιζόμενοι χρήστες									
Συν/μενος	Φύλο	Ηλικιακή ομάδα	Τόπος διαμονής	Επάγγελμα	Δημιουργία προφίλ FB	Συχνότητα χρήσης FB		Σκοπός χρήσης FB	«Like» στην ERTSocial
1	Άνδρας	45 - 54	Μάιντς, Γερμανία	Τεχνικός τηλεόρασης/ διδασκαλία	2010	Σχεδόν καθημερινά		Επικοινωνία με φίλους, Διασκέδαση, συνεργασία με φοιτητές του	Ιούνιος 2013
2	Άνδρας	25 - 34	Λάρισα	Γιατρός, άνεργος	11/06/2013	Ιούνιος – Οκτώβριος 2013	Καθημερινά	Συμμετοχή στη σελίδα ERTSocial, ενημέρωση	Ιούνιος 2013
						Νοέμβριος 2013 – σήμερα	Σχεδόν καθόλου	- (μετακίνηση στο Twitter)	
3	Άνδρας	35 - 44	Θεσσαλονίκη	Καλλιτεχνικές βιβλιοδεσίες	2010	Καθημερινά		Ανταλλαγή απόψεων επί κοινωνικών θεμάτων, προσωπική επικοινωνία	Ιούνιος 2013
4	Άνδρας	17 και κάτω	Γιαννιτσά	Μαθητής	2009	Σχεδόν καθημερινά		Διασκέδαση	Ιούνιος 2013

Οι συνεντευξιζόμενοι χρήστες									
Συν/μενος	Φύλο	Ηλικιακή ομάδα	Τόπος διαμονής	Επάγγελμα	Δημιουργία προφίλ FB	Συχνότητα χρήσης FB		Σκοπός χρήσης FB	«Like» στην ERTSocial
5	Ανδρας	45 - 54	Πάτρα	Μουσικός	2008	2008 - 2012	Σπάνια έως συχνά (σταδιακά)	Διασκέδαση, προσωπική επικοινωνία	Ιούνιος 2013
						2013 έως σήμερα	Καθημερινά	Δημοσίευση πολιτικού περιεχομένου, προσωπική επικοινωνία	
6	Ανδρας	45 - 54	Δραπετσώνα, Πειραιάς	Ηλεκτρονικός μηχανικός	2011	Μάλλον 2 – 3 φορές την εβδομάδα (εξαρτάται από τη δυνατότητα πρόσβασης)		Προσωπική επικοινωνία, επαγγελματική επικοινωνία	2012
7	Γυναίκα	35 - 44	Γιορκ, Αγγλία	Γλωσσολόγος/ διδασκαλία	2010	2010 - 2011	Καθημερινά	Κοινωνικοποίηση, εκπαιδευτική/ ακαδημαϊκή χρήση	Ιούνιος 2013
						2012 – 10/06/2013	Καθόλου	-	
						11/06/2013 έως σήμερα	Μάλλον 2 – 3 φορές την εβδομάδα	Συμμετοχή στην ERTSocial, ενημέρωση	

Πίνακας 9: Οι συνεντευξιζόμενοι χρήστες της σελίδας ERTSocial.

7. Ευρήματα της έρευνας: Απάντηση ΕΕ

7.1 ΕΕ1: Ποια είναι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των δημιουργών αναρτήσεων στη σελίδα ERTSocial;

Με βάση το αρχικό δείγμα έρευνας $n = 9.206$ αναρτήσεις, οι δημιουργοί αναρτήσεων διακρίνονται σε διαχειριστές (1.798 αναρτήσεις) και σε χρήστες (7.408 αναρτήσεις). Χρήστες της σελίδας ERTSocial, είναι λογαριασμοί προφίλ και άλλες σελίδες ή ομάδες – η κατανομή τους παρουσιάζεται στον Πίνακα 10.

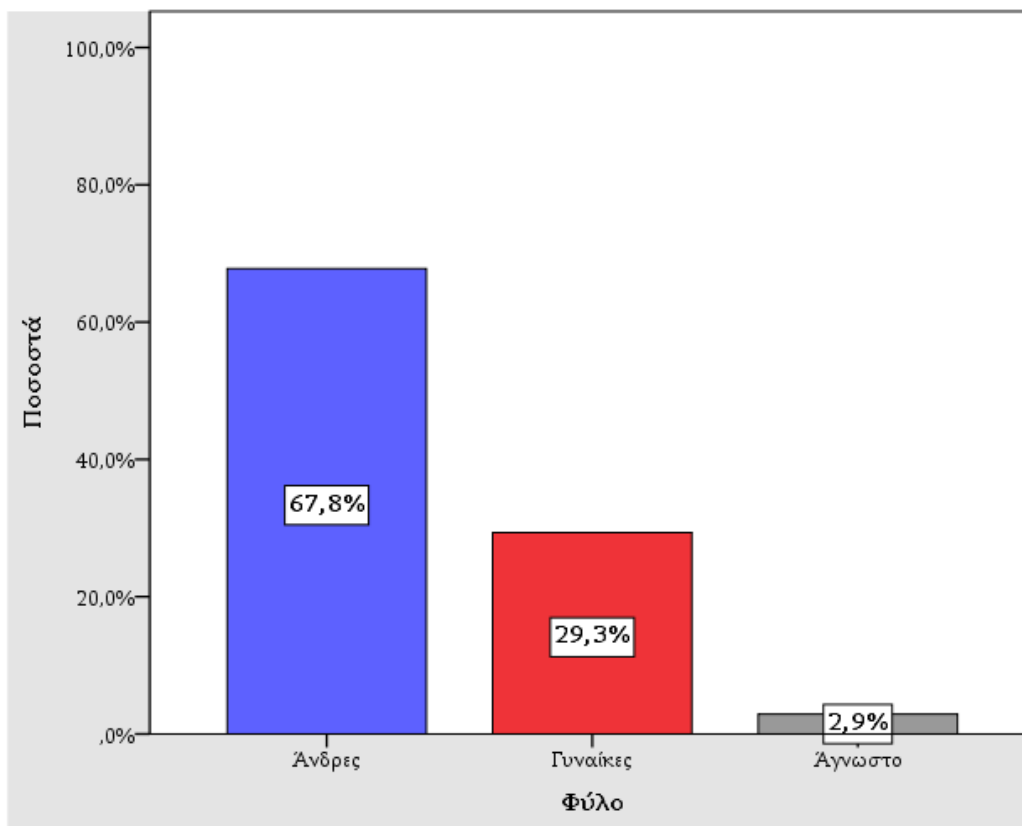
Το πλήθος των χρηστών ανά κατηγορία δημιουργού		
Κατηγορία δημιουργού	Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)
Προφίλ	2.660	96,7
Άλλες σελίδες ή ομάδες	90	3,3
Σύνολο	2.750	100,0

Πίνακας 10: Ανά κατηγορία, το πλήθος των χρηστών που δημοσιεύουν αναρτήσεις.

Προκειμένου να διερευνηθεί πληρέστερα το πλήθος των χρηστών οι οποίοι εμφανίζονται ως φυσικά πρόσωπα (96,7% των χρηστών είναι λογαριασμοί προφίλ), στον Πίνακα 11 παρουσιάζεται η κατανομή των χρηστών ανά φύλο και ανά κατηγορία δημιουργού. Και στο Γράφημα 1 παρουσιάζεται ανά φύλο το ποσοστό δημοσιεύσεων από λογαριασμούς προφίλ.

Το πλήθος των χρηστών ανά φύλο και ανά κατηγορία δημιουργού			
Κατηγορία δημιουργού	Φύλο	Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)
Προφίλ	Άνδρες	1.803	65,6
	Γυναίκες	780	28,4
	Άγνωστο φύλο	77	2,8
Άλλες σελίδες ή ομάδες		90	3,3
Σύνολο		2.750	100,0

Πίνακας 11: Ανά κατηγορία και ανά φύλο, το πλήθος των χρηστών που δημοσίευσαν αναρτήσεις στη σελίδα.

Γράφημα 1: Ποσοστιαία κατανομή δημοσιεύσεων ανά φύλο δημιουργού, μεταξύ όσων αναρτήσεων έγιναν από λογαριασμούς προφίλ.

Υπενθυμίζεται ότι το άγνωστο φύλο (είναι το 2,8% των χρηστών της σελίδας και έχει δημοσιεύσει το 2,9% των εξεταζόμενων αναρτήσεων) αντιστοιχεί σε λογαριασμούς προφίλ στους οποίους είτε είναι αδύνατο να βρεθεί το φύλο του κατόχου είτε διαπιστώνεται ότι αυτοί διατηρούνται από μη φυσικά πρόσωπα (φορείς, ομάδες, πρωτοβουλίες, επιχειρήσεις κλπ).

Στο σημείο αυτό, γίνεται ανάλυση διακυμάνσεων (Πίνακας 12) και ελέγχεται στατιστικά εάν στην περίπτωση λογαριασμών προφίλ, ο αριθμός δημοσιευμένων αναρτήσεων διαφοροποιείται ανά φύλο.

- **Έλεγχος ΣΥΕ¹⁰⁶** ($\alpha = 0,05$): Στην περίπτωση των λογαριασμών προφίλ, ο αριθμός αναρτήσεων διαφοροποιείται ανά φύλο.

$$H_0: \mu_A = \mu_B = \mu_{ABN}^{107}$$

$$H_A: \mu_A \neq \mu_B \neq \mu_{ABN}$$

Αριθμητικά μέτρα για αριθμό αναρτήσεων ανά φύλο								
	Αριθμός περιπτώσεων	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	95% Δ.Ε. για μέση τιμή		Ελάχιστη τιμή	Μέγιστη τιμή
					Κατώτατο όριο	Ανώτατο όριο		
Άνδρες	1.803	2,69	9,226	,217	2,26	3,12	1	199
Γυναίκες	780	2,78	15,915	,570	1,67	3,90	1	382
Άγνωστο	77	3,06	5,369	,612	1,85	4,28	1	36
Σύνολο	2.660	2,73	11,520	,223	2,29	3,17	1	382

Τεστ για την ομοιογένεια των διακυμάνσεων			
Αριθμός αναρτήσεων			
Στατιστικό τεστ Levene	df1	df2	Sig.
,177	2	2657	,838

¹⁰⁶ Στατιστική υπόθεση έρευνας (ΣΥΕ). Ισχύει η χρήση της συντομογραφίας για όλες τις στατιστικές υποθέσεις έρευνας που ελέγχονται στο εξής.

¹⁰⁷ Όπου μ_A , μ_B και μ_{ABN} , μέση τιμή αναρτήσεων από άνδρες, γυναίκες και άγνωστο αντίστοιχα.

ANOVA ¹⁰⁸					
Αριθμός αναρτήσεων					
	Άθροισμα τετραγώνων	df	Μέση τιμή τετραγώνων	F	Sig.
Μεταξύ των ομάδων	13,773	2	6,886	,052	,949
Εντός των ομάδων	352.875,799	2.657	132,810		
Σύνολο	352.889,571	2.659			

Πίνακας 12: Έλεγχος ΣΥΕ₁

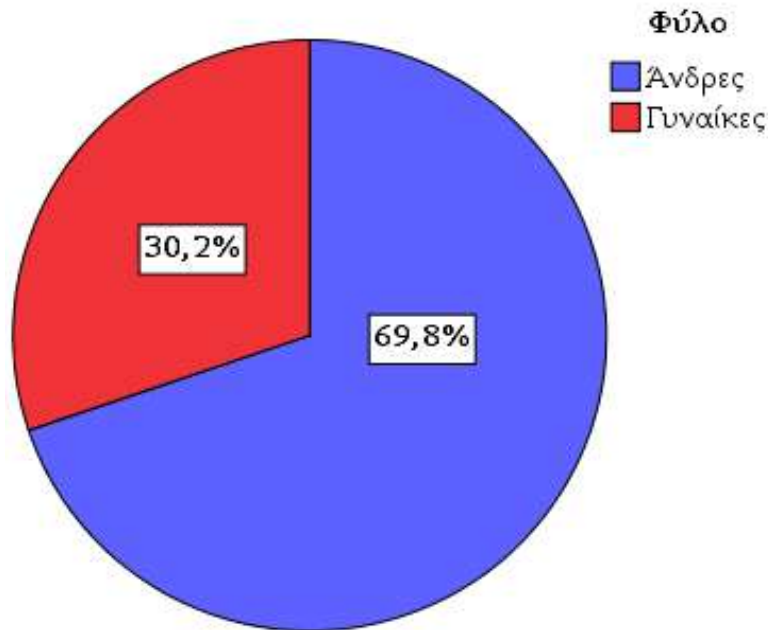
Για τον έλεγχο της ομοιογένειας των διακυμάνσεων, δημιουργείται το εξής ζεύγος υποθέσεων: $H_0: \sigma_A^2 = \sigma_T^2 = \sigma_{ΑΓΝ}^2$ και $H_A: \sigma_A^2 \neq \sigma_T^2 \neq \sigma_{ΑΓΝ}^2$. Σύμφωνα με το στατιστικό τεστ Levene για την ομοιογένεια των διακυμάνσεων, $Sig. = 0,838 > 0,05 = \alpha$ – η υπόθεση $H_0: \sigma_A^2 = \sigma_T^2 = \sigma_{ΑΓΝ}^2$ δεν μπορεί να απορριφθεί. Συνακόλουθα, για την ανάλυση διακύμανσης και τη σύγκριση μέσων τιμών, λαμβάνεται υπόψη και παρατίθεται η ANOVA, όπου $Sig. = 0,949 > 0,05 = \alpha$. Συνεπώς, δεν υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις προκειμένου να απορριφθεί η $H_0: \mu_A = \mu_T = \mu_{ΑΓΝ}$.

Άρα, ο αριθμός αναρτήσεων δεν διαφοροποιείται ανά φύλο¹⁰⁹, στην περίπτωση των λογαριασμών προφίλ.

¹⁰⁸ «Analysis of Variance» («Ανάλυση διακύμανσης»).

¹⁰⁹ Σημειώνεται ότι για τον έλεγχο της ΣΥΕ₁ έγινε, επίσης, t - τεστ ανεξάρτητων δειγμάτων εξετάζοντας μόνο τις περιπτώσεις λογαριασμών προφίλ όπου δηλώνεται/ διαπιστώνεται το φύλο (άνδρες ή γυναίκες): ούτε σε αυτή την περίπτωση υπήρξαν επαρκείς ενδείξεις προκειμένου να απορριφθεί η ανάλογη $H_0: \mu_A = \mu_T$. Άρα, ο αριθμός αναρτήσεων δεν διαφοροποιείται ανά φύλο, ούτε αποκλειστικά μεταξύ των περιπτώσεων όπου το τελευταίο δηλώνεται.

Στο Γράφημα 2 παρουσιάζεται η κατανομή των δημοσιευμένων αναρτήσεων ανά φύλο δημιουργού, περιλαμβανομένων αποκλειστικά των λογαριασμών όπου δηλώνεται ρητά ή είναι έκδηλο το φύλο του κατόχου.

Γράφημα 2: Ποσοστιαία κατανομή δημοσιεύσεων ανά φύλο δημιουργού, μεταξύ όσων αναρτήσεων έγιναν από λογαριασμούς προφίλ όπου δηλώνεται/ διαπιστώνεται το φύλο των χρηστών.

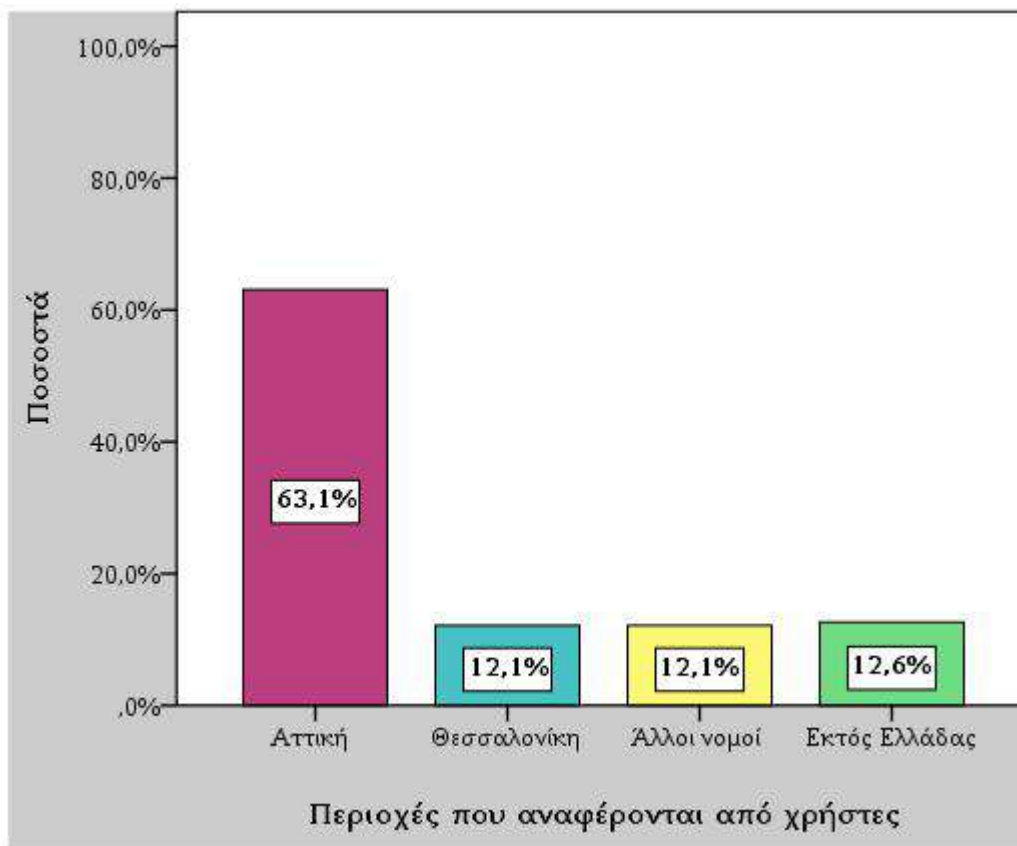
Όσον αφορά στη γεωγραφική κατανομή των χρηστών της σελίδας ERTSocial, αυτή παρουσιάζεται στον Πίνακα 13.

Κατανομή χρηστών ανά γεωγραφική περιοχή		
Γεωγραφική περιοχή	Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)
Δεν αναφέρεται	2.319	84,3
Αττική	270	9,8
Θεσσαλονίκη	52	1,9
Άλλοι νομοί	52	1,9
Περισσότερες από μία περιοχές (Ελλάδα)	3	,1
Εκτός Ελλάδας	54	2,0
Σύνολο	2.750	100,0

Πίνακας 13: Κατανομή δημιουργών αναρτήσεων ανά γεωγραφική περιοχή (περιλαμβάνονται όλες οι κατηγορίες χρηστών).

Παρατηρείται ότι το 84,3% των χρηστών της σελίδας ERTSocial επιλέγει να μην έχει ενεργοποιημένη τη δυνατότητα προσδιορισμού γεωγραφικής θέσης που παρέχεται στο FB.

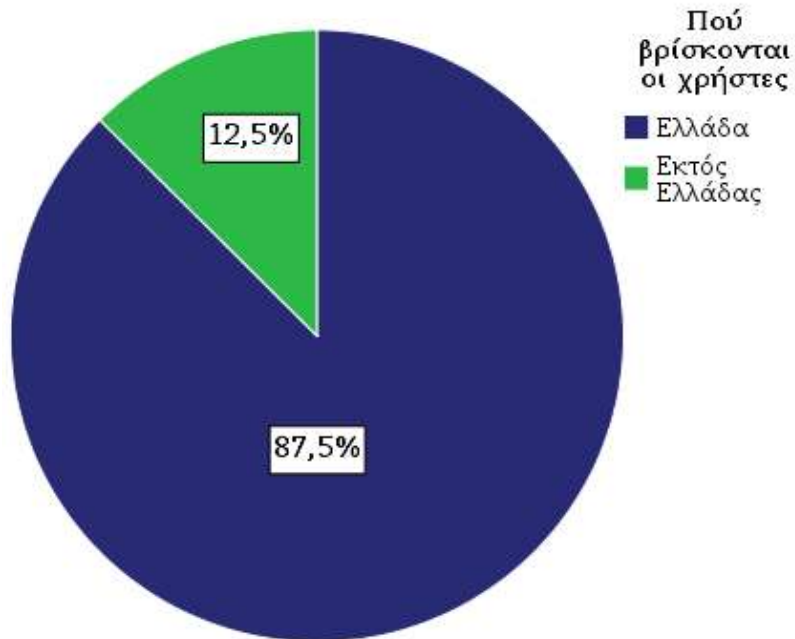
Για την καλύτερη περιγραφή της γεωγραφικής κατανομής των χρηστών, εξαιρούνται οι λογαριασμοί από τους οποίους δεν έχει προκύψει κανένα στοιχείο γεωγραφικού προσδιορισμού αλλά και εκείνοι οι οποίοι φαίνεται να μετακινούνται (0,1% βρίσκεται να έχει δηλώσει περισσότερες από μία περιοχές), και παρουσιάζεται η κατανομή των υπόλοιπων χρηστών ανά γεωγραφική περιοχή στο Γράφημα 3.

Γράφημα 3: Ποσοστιαία κατανομή δημιουργών αναρτήσεων ανά γεωγραφική περιοχή, εξαιρουμένων των περιπτώσεων όπου η τελευταία δεν αναφέρεται ή δηλώνονται περισσότερες από μία περιοχές.

Η πλειονότητα των χρηστών της σελίδας ERTSocial φαίνεται ότι έχουν δημοσιεύσει τις αναρτήσεις τους στη σελίδα από την Αττική. Σχεδόν ίσα ποσοστά χρηστών παρατηρούνται να έχουν δραστηριοποιηθεί στη σελίδα ευρισκόμενοι εκτός χώρας, στη Θεσσαλονίκη ή σε άλλον νομό της ελληνικής περιφέρειας.

Στο Γράφημα 4, η διάκριση των χρηστών γίνεται με μοναδικό κριτήριο εάν εκείνοι βρίσκονται εντός ή εκτός Ελλάδας – εδώ, περιλαμβάνονται και οι περιπτώσεις χρηστών οι οποίοι έχουν δηλώσει περισσότερες από μία γεωγραφικές περιοχές, δεδομένου ότι είναι γνωστό πως πρόκειται για τοποθεσίες εντός συνόρων.

Γράφημα 4: Ποσοστιαία κατανομή χρηστών εντός και εκτός Ελλάδας, εξαιρουμένων των περιπτώσεων όπου η γεωγραφική περιοχή δεν αναφέρεται.

Στο σημείο αυτό, γίνεται ανάλυση διακύμανσης (Πίνακας 14) και ελέγχεται στατιστικά εάν ο αριθμός αναρτήσεων που κάνουν οι χρήστες επηρεάζεται από τη γεωγραφική περιοχή τους.

- **Έλεγχος ΣΥΕ₂** ($\alpha = 0,05$): Στην περίπτωση των χρηστών, ο αριθμός αναρτήσεων διαφοροποιείται ανάλογα με τη γεωγραφική περιοχή των δημιουργών τους.

$$H_0: \mu_1 = \mu_2 = \mu_3 = \mu_4$$

$$H_A: \mu_1 \neq \mu_2 \neq \mu_3 \neq \mu_4$$

Αριθμητικά μέτρα για αριθμό αναρτήσεων ανά περιοχή								
	Αριθμός περιπτώσεων	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα	95% Δ.Ε. για μέση τιμή		Ελάχιστη τιμή	Μέγιστη τιμή
					Κατώτατο όριο	Ανώτατο όριο		
Αττική	270	2,33	5,060	,308	1,73	2,94	1	70
Θεσσαλονίκη	52	3,31	5,425	,752	1,80	4,82	1	29
Άλλοι νομοί	52	2,65	2,848	,395	1,86	3,45	1	14
Εκτός Ελλάδας	54	6,07	17,417	2,370	1,32	10,83	1	108
Σύνολο	428	2,96	7,731	,374	2,23	3,70	1	108

Τεστ για την ομοιογένεια των διακυμάνσεων			
Αριθμός αναρτήσεων			
Στατιστικό τεστ Levene	df1	df2	Sig.
13,116	3	424	,000

Robust τεστ για την ισότητα μέσων τιμών				
Αριθμός αναρτήσεων				
	Στατιστικός έλεγχος ^a	df1	df2	Sig.
Welch	1,246	3	113,851	,296
Brown-Forsythe	2,084	3	70,560	,110

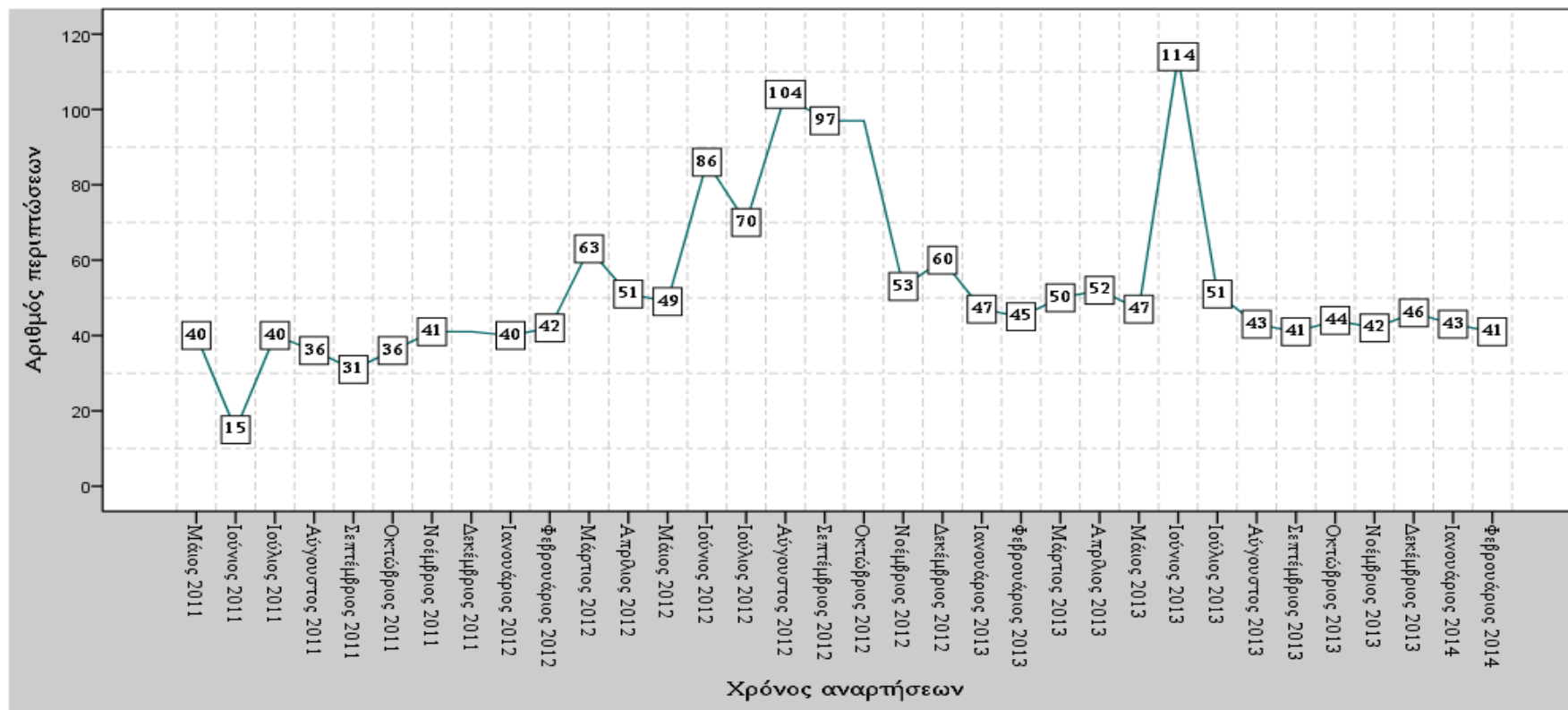
a. Ασυμπτωτική κατανομή F.

Πίνακας 14: Έλεγχος ΣΥΕ₂

Για τον έλεγχο της ομοιογένειας των διακυμάνσεων, δημιουργείται το εξής ζεύγος υποθέσεων: $H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \sigma_3^2 = \sigma_4^2$ και $H_A: \sigma_1^2 \neq \sigma_2^2 \neq \sigma_3^2 \neq \sigma_4^2$. Σύμφωνα με το στατιστικό τεστ Levene για την ομοιογένεια των διακυμάνσεων, $\text{Sig.} = 0,000 < \alpha = 0,05$ – η υπόθεση $H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \sigma_3^2 = \sigma_4^2$ απορρίπτεται. Συνακόλουθα, για την ανάλυση διακύμανσης και τη σύγκριση μέσων τιμών, λαμβάνεται υπόψη και παρατίθεται το τεστ Welch, όπου $\text{Sig.} = 0,296 > 0,05 = \alpha$. Συνεπώς, δεν υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις προκειμένου να απορριφθεί η $H_0: \mu_1 = \mu_2 = \mu_3 = \mu_4$. Άρα, ο αριθμός αναρτήσεων δεν διαφοροποιείται ανάλογα με τη γεωγραφική περιοχή των δημιουργών τους.

7.2 ΕΕ2: Πώς μεταβάλλεται η συχνότητα αναρτήσεων ανά τον χρόνο;

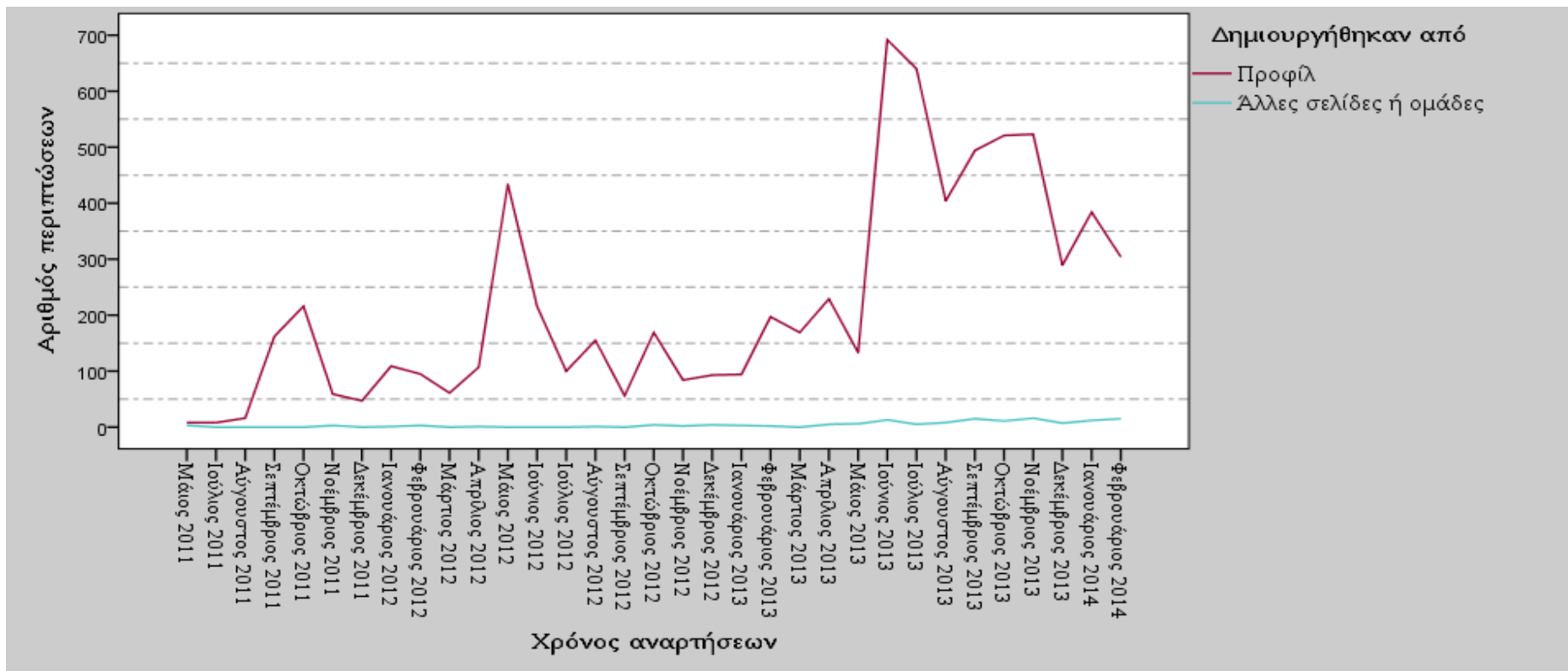
Η κατανομή των αναρτήσεων των διαχειριστών στον χρόνο παρουσιάζεται στο Γράφημα 5.

Γράφημα 5: Αναπαράσταση του πλήθους των αναρτήσεων από διαχειριστές ανά μήνα μελέτης.

Η κατανομή των αναρτήσεων των χρηστών στον χρόνο παρουσιάζεται στο Γράφημα 6.

Γράφημα 6: Αναπαράσταση του πλήθους των αναρτήσεων από χρήστες ανά μήνα μελέτης.

7.3 ΕΕ3: Πόσο ενεργοί είναι οι χρήστες της σελίδας σε επίπεδο δημοσίευσης αναρτήσεων;

Στον Πίνακα 15 παρουσιάζεται η κατανομή των αναρτήσεων χρηστών ανά κατηγορία δημιουργού (προφίλ/ άλλες σελίδες ή ομάδες).

Αναρτήσεις χρηστών ανά κατηγορία δημιουργού		
Κατηγορία δημιουργού	Αριθμός αναρτήσεων	Ποσοστό (%)
Προφίλ	7.268	98,1
Άλλες σελίδες ή ομάδες	140	1,9
Σύνολο	7.408	100,0

Πίνακας 15: Κατανομή αναρτήσεων που έγιναν από χρήστες.

Το 98,1% των αναρτήσεων έχουν δημοσιευθεί από λογαριασμούς προφίλ, οι οποίοι αποτελούν το 96,7% των χρηστών, και μόλις το 1,9% των αναρτήσεων έχουν γίνει από άλλες σελίδες ή ομάδες οι οποίες αντιστοιχούν στο 3,3% (βλ. και Πίνακα 10). Στο σημείο αυτό, γίνεται t-test ανεξάρτητων δειγμάτων (Πίνακας 16) και ελέγχεται στατιστικά εάν στην περίπτωση των χρηστών ο αριθμός δημοσιεύσεων εξαρτάται από την κατηγορία του δημιουργού.

- **Έλεγχος ΣΥΕε** ($\alpha = 0,05$): Στην περίπτωση των χρηστών, ο αριθμός αναρτήσεων διαφοροποιείται ανά κατηγορία δημιουργού (προφίλ/ άλλες σελίδες ή ομάδες).

$H_0: \mu_{\pi} = \mu_{\sigma}$ ¹¹⁰

$H_A: \mu_{\pi} \neq \mu_{\sigma}$

Αριθμητικά μέτρα ανά κατηγορία δημιουργού					
	Κατηγορία δημιουργού	Αριθμός περιπτώσεων	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα μέσης τιμής
Αριθμός αναρτήσεων	Προφίλ	2.660	2,73	11,520	,223
	Άλλες σελίδες ή ομάδες	90	1,66	2,007	,212

¹¹⁰ Όπου μ_{π} , η μέση τιμή αναρτήσεων από προφίλ και όπου μ_{σ} , η μέση τιμή αναρτήσεων από άλλες σελίδες ή ομάδες.

t-τεστ ανεξάρτητων δειγμάτων										
		Τεστ Levene για την ισότητα διακυμάνσεων		t-τεστ για την ισότητα μέσω των τιμών						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Διαφορά μέσης τιμής	Τυπικό σφάλμα διαφοράς	99% Δ.Ε. της διαφοράς	
									Κατώτατο	Ανώτατο
Αριθμός αναρτήσεων	Ισότητα διακυμάνσεων	2,007	,157	,883	2.748	,377	1,073	1,215	-2,059	4,206
	Ανισότητα διακυμάνσεων			3,489	382,318	,001	1,073	,308	,277	1,870

Πίνακας 16: Έλεγχος ΣΥΕ₃

Για τον έλεγχο των διακυμάνσεων, δημιουργείται το εξής ζεύγος υποθέσεων: $H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2$ και $H_A: \sigma_1^2 \neq \sigma_2^2$. Σύμφωνα με το τεστ Levene για την ισότητα των διακυμάνσεων, $\text{Sig.} = 0,157 > 0,05 = \alpha$ – η υπόθεση $H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2$ δεν μπορεί να απορριφθεί. Συνακόλουθα, λαμβάνεται υπόψη ότι $\text{Sig. (2-tailed)} = 0,377 > 0,05 = \alpha$. Συνεπώς, δεν υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις προκειμένου να απορριφθεί η $H_0: \mu_1 = \mu_2$.

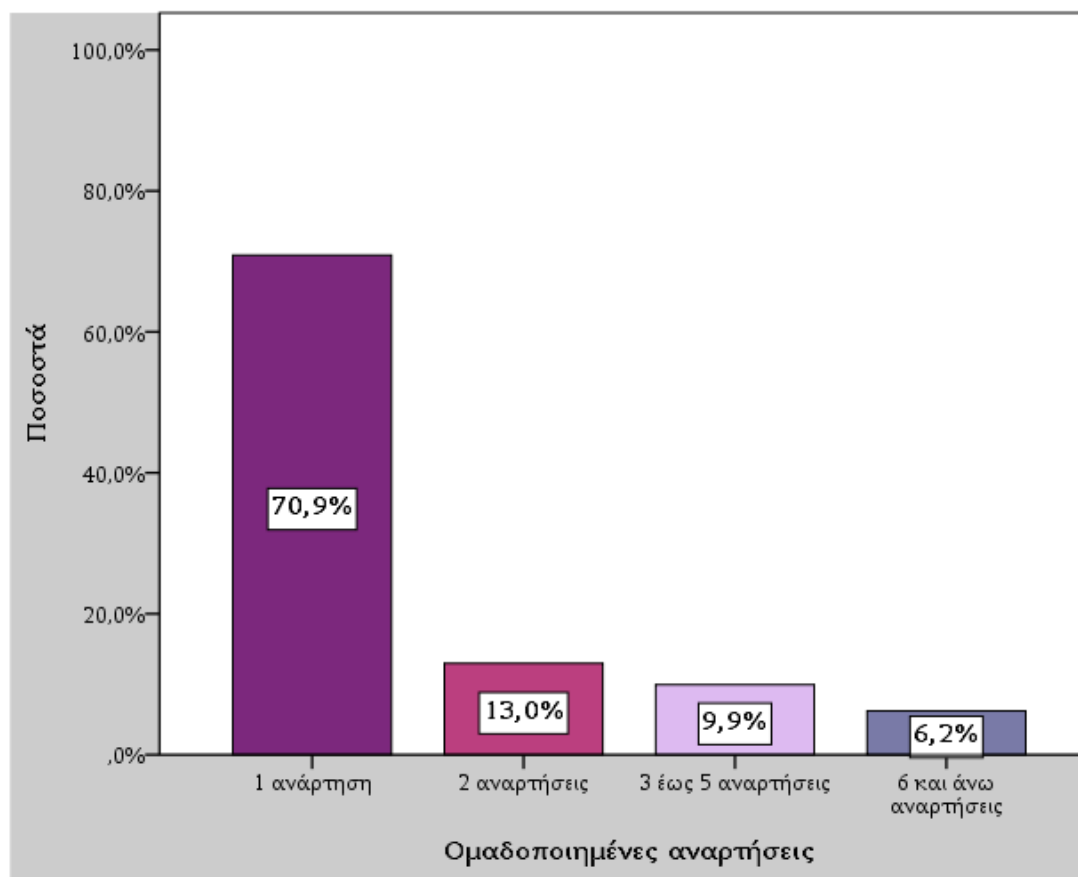
Άρα, ο αριθμός αναρτήσεων που γίνονται από χρήστες στη σελίδα δεν διαφοροποιείται ανά κατηγορία δημιουργού.

Στον Πίνακα 17 παρουσιάζεται η κατανομή των χρηστών ανά ομαδοποιημένο πλήθος δημοσιεύσεών τους.

Κατανομή χρηστών ανά ομαδοποιημένο αριθμό αναρτήσεων						
		Αριθμός χρηστών				Σύνολο
		Άνδρες	Γυναίκες	Άγνωστο φύλο	Άλλες σελίδες ή ομάδες	
Ομαδοποιημένες αναρτήσεις	1 ανάρτηση	1.265	573	45	66	1.949
	2 αναρτήσεις	230	99	16	12	357
	3 έως 5 αναρτήσεις	195	63	6	9	273
	6 και άνω αναρτήσεις	113	45	10	3	171
Σύνολο		1.803	780	77	90	2.750

Πίνακας 17: Κατανομή χρηστών ανά ομαδοποιημένο αριθμό αναρτήσεων που έκαναν.

Στο Γράφημα 5 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή χρηστών ανά ομαδοποιημένο αριθμό αναρτήσεών τους.

Γράφημα 7: Ποσοστιαία κατανομή χρηστών ανά ομαδοποιημένο πλήθος αναρτήσεων που έκαναν.

7.4 ΕΕ4: Κατά πόσο οι χρήστες αλληλεπιδρούν με τις δημοσιεύσεις στη σελίδα;

Στον Πίνακα 18 παρουσιάζεται η κατανομή των αναρτήσεων μελέτης ανά ομαδοποιημένα «μου αρέσει!» που έλαβαν.

Αριθμός αναρτήσεων ανά «μου αρέσει!» που έλαβαν				
		Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)	Αθροιστικό ποσοστό (%)
Έγκυρες παρατηρήσεις	Καθόλου "μου αρέσει!"	1.257	13,7	13,7
	1 "μου αρέσει!"	3.466	37,6	51,3
	2 "μου αρέσει!"	1.386	15,1	66,4
	3 έως 4 "μου αρέσει!"	991	10,8	77,1
	5 έως 20 "μου αρέσει!"	930	10,1	87,2
	21 έως 220 "μου αρέσει!"	941	10,2	97,4
	221 και άνω "μου αρέσει!"	235	2,6	100,0
	Σύνολο	9.206	100,0	

Πίνακας 18: Κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες θετικών αξιολογήσεων που έλαβαν.

Στον Πίνακα 19 παρουσιάζεται η κατανομή των εξεταζόμενων αναρτήσεων ανά ομάδες σχολίων που έλαβαν.

Αριθμός αναρτήσεων ανά σχόλια που έλαβαν				
		Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)	Αθροιστικό ποσοστό (%)
Έγκυρες παρατηρήσεις	Καθόλου σχόλια	6.507	70,7	70,7
	1 σχόλιο	1.104	12,0	82,7
	2 έως 5 σχόλια	1.049	11,4	94,1
	6 και άνω σχόλια	546	5,9	100,0
	Σύνολο	9.206	100,0	

Πίνακας 19: Κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες σχολίων που έλαβαν.

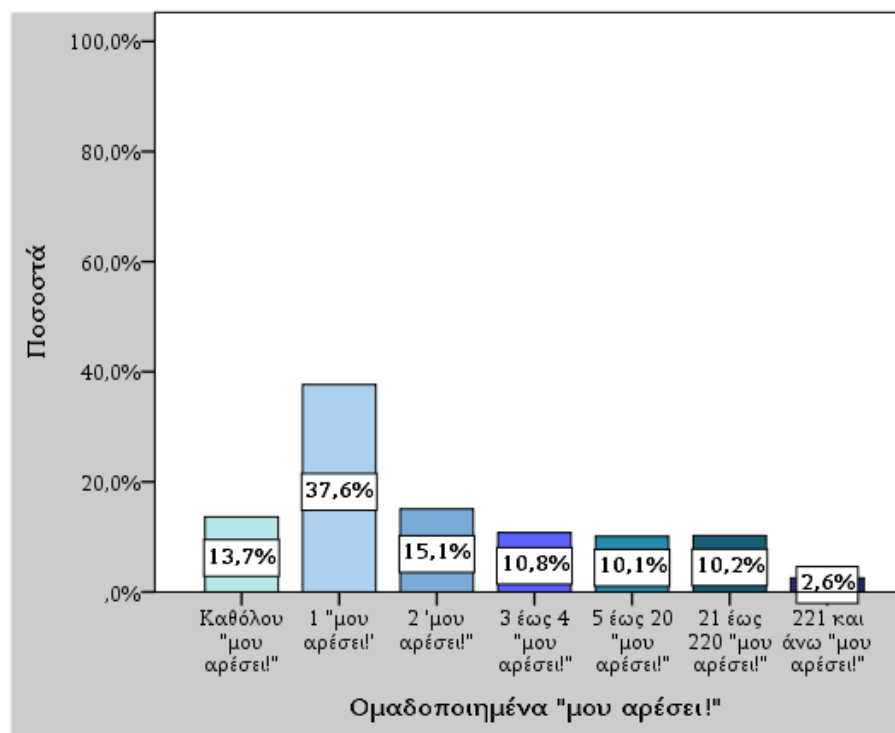
Στον Πίνακα 20 παρουσιάζεται η κατανομή των αναρτήσεων μελέτης ανά ομαδοποιημένο αριθμό κοινοποιήσεων που είχαν.

Ομαδοποιημένες κοινοποιήσεις					
		Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)	Ποσοστό έγκυρων (%)	Αθροιστικό ποσοστό (%)
Έγκυρες παρατηρήσεις	Καθόλου κοιν/σεις	3.264	35,5	68,7	68,7
	1 έως 25 κοιν/σεις	943	10,2	19,8	88,5
	26 και άνω κοιν/σεις	547	5,9	11,5	100,0
	Σύνολο	4.754	51,6	100,0	
Ελλείπουσες παρατηρήσεις ¹¹¹		4.452	48,4		
Σύνολο		9.206	100,0		

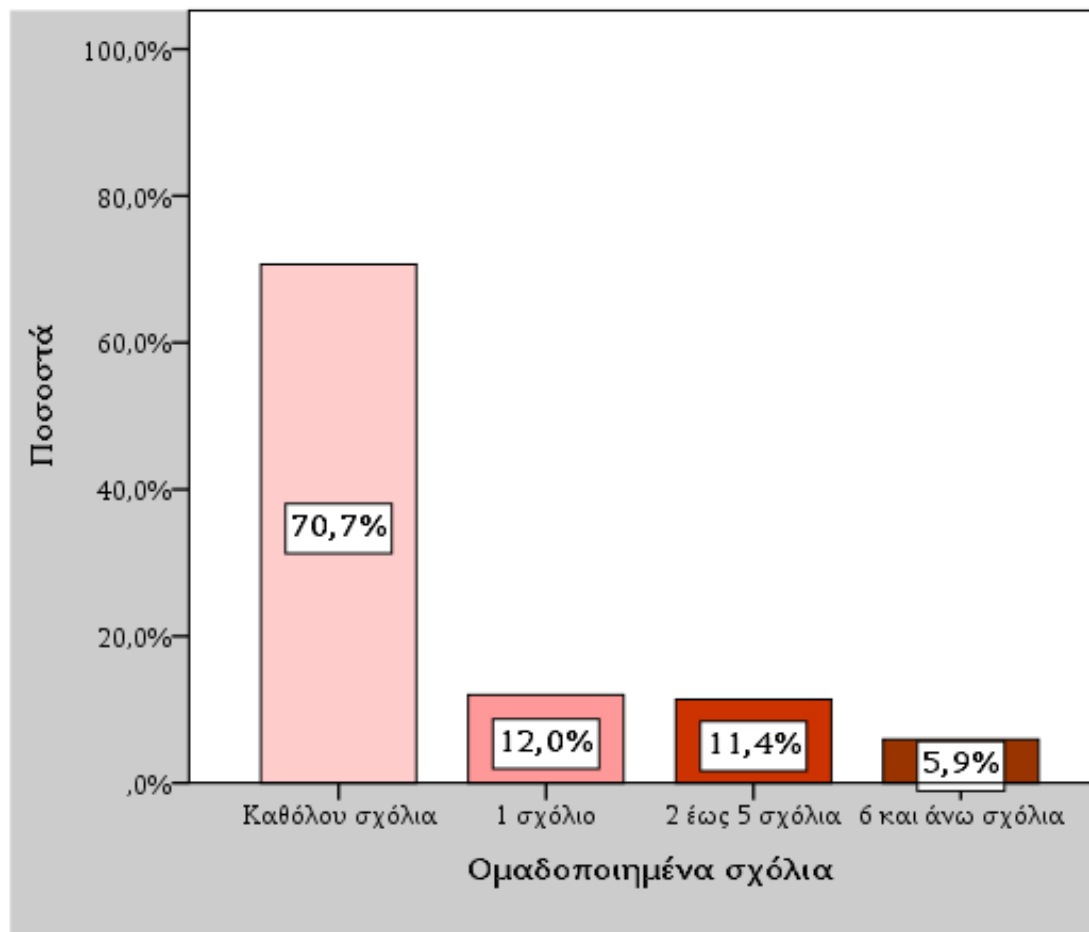
Πίνακας 20: Κατανομή αναρτήσεων ανά ομαδοποιημένο αριθμό κοινοποιήσεων που είχαν.

¹¹¹ Οι ελλείπουσες παρατηρήσεις (48,4%) αντιστοιχούν στο πλήθος των αναρτήσεων του δείγματος όπου δεν υπάρχει η δυνατότητα κοινοποίησης και πρόκειται για δημοσιεύσεις χρηστών στη σελίδα.

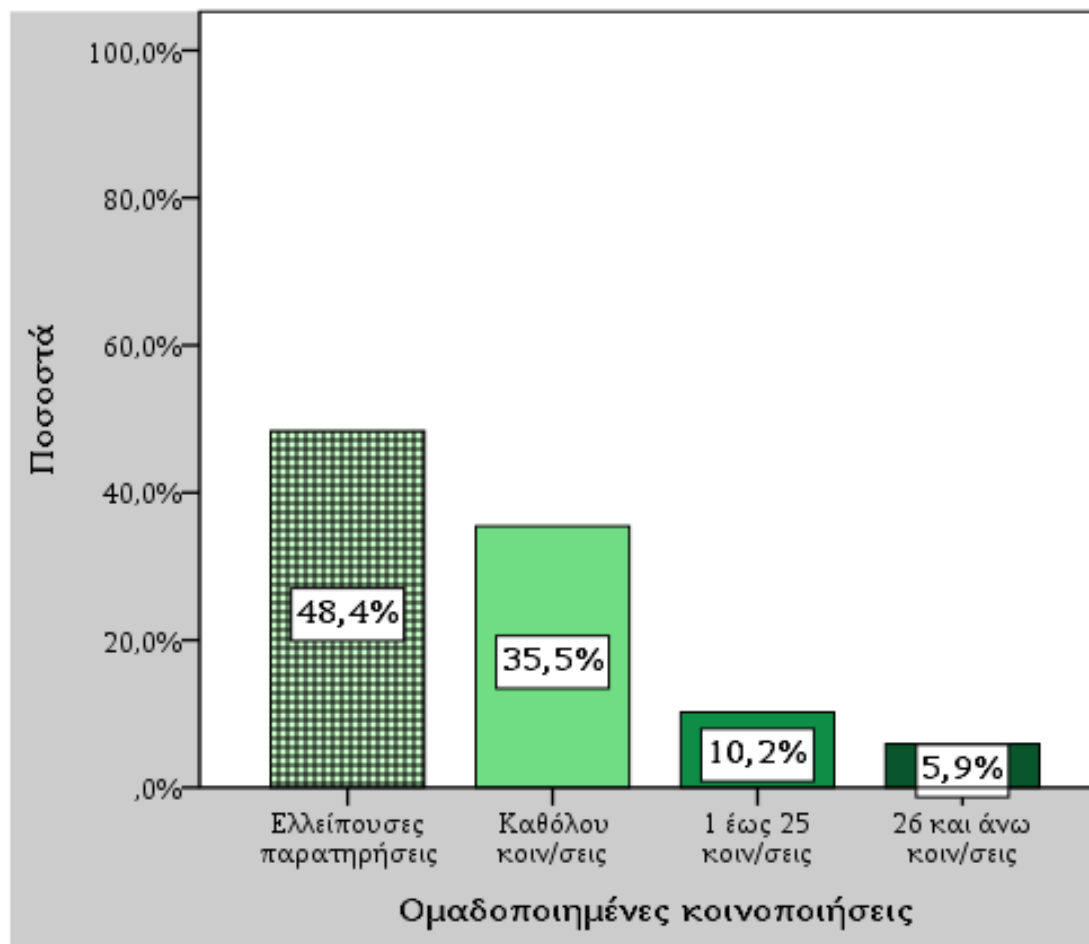
Ακολουθώς, στα Γραφήματα 8 και 9 παρουσιάζεται η ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά ομαδοποιημένα «μου αρέσει!» και σχόλια που έλαβαν αντίστοιχα, ενώ στα Γραφήματα 10 και 11 αναπαρίσταται η ποσοστιαία κατανομή δημοσιεύσεων ανά ομαδοποιημένο αριθμό κοινοποιήσεων που είχαν, περιλαμβανομένων, αφενός, των παρατηρήσεων όπου δεν υφίσταται δυνατότητα κοινοποίησης και, αφετέρου, εξαιρουμένων των εν λόγω αντίστοιχα.

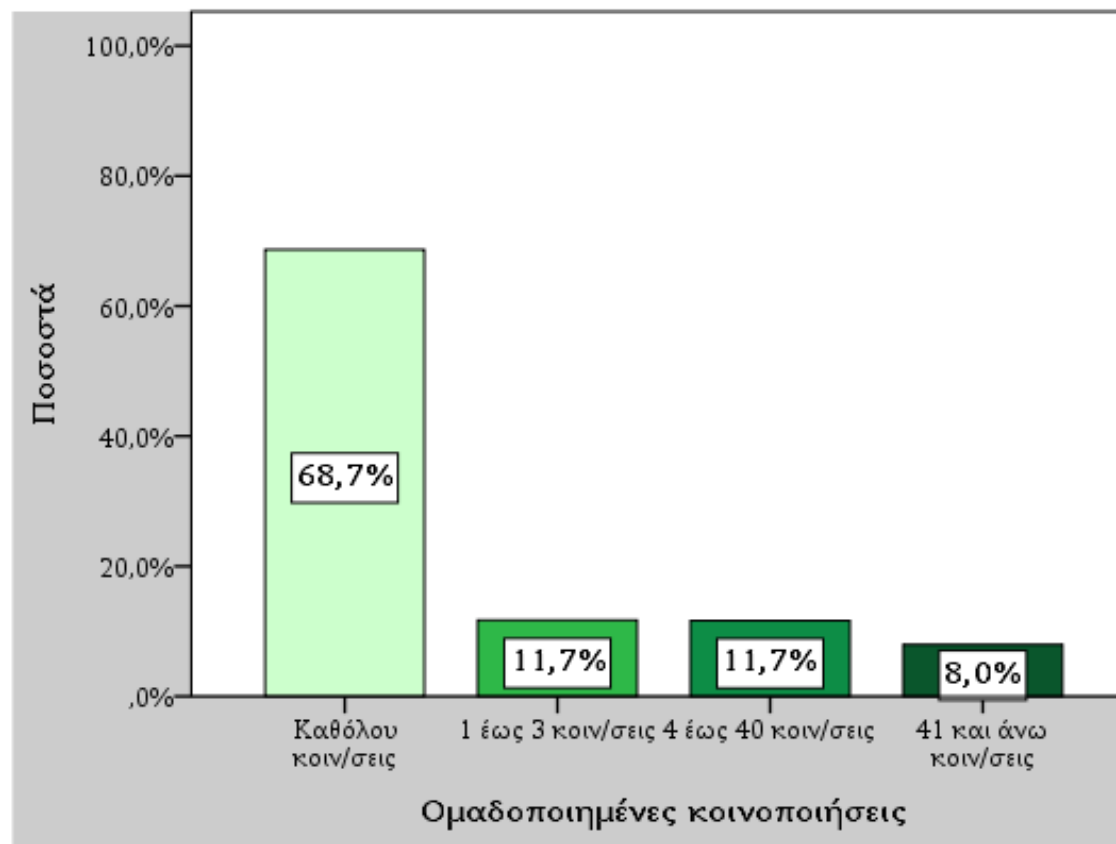
Γράφημα 8: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες θετικών αξιολογήσεων που έλαβαν.

Γράφημα 9: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες σχολίων που έλαβαν.

Γράφημα 10: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες κοινοποιήσεων που είχαν.

Γράφημα 11: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες κοινοποιήσεων που είχαν, εξαιρουμένων των περιπτώσεων όπου δεν υπήρχε δυνατότητα κοινοποίησης.

Συνοψίζοντας, στους Πίνακες 21 και 22 παρουσιάζεται η κατανομή των δημοσιεύσεων μελέτης ανά ομαδοποιημένο αριθμό συνολικών αλληλεπιδράσεων που έλαβαν: Στην πρώτη περίπτωση, περιλαμβάνονται οι ελλείπουσες παρατηρήσεις των περιπτώσεων αναρτήσεων των χρηστών όπου δεν υφίσταται δυνατότητα κοινοποίησης, έχοντας δοθεί η τιμή 0 στη συγκεκριμένη μεταβλητή. Στη δεύτερη περίπτωση (Πίνακας 22), εξαιρούνται.

Κατανομή αναρτήσεων, βάσει συνολικής αλληλεπίδρασης ¹¹²				
		Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)	Αθροιστικό ποσοστό (%)
Έγκυρες παρατηρήσεις	Καμία ενέργεια	1.076	11,7	11,7
	1 ενέργεια	3.011	32,7	44,4
	2 ενέργειες	1.456	15,8	60,2
	3 έως 5 ενέργειες	1.447	15,7	75,9
	6 έως 20 ενέργειες	954	10,4	86,3
	21 έως 100 ενέργειες	577	6,3	93,0
	101 και άνω ενέργειες	685	7,4	100,0
	Σύνολο	9.206	100,0	

Πίνακας 21: Κατανομή αναρτήσεων βάσει συνολικής αλληλεπίδρασης που έτυχαν από τους χρήστες. Περιλαμβάνονται οι περιπτώσεις δημοσιεύσεων, όπου δεν υφίσταται δυνατότητα κοινοποίησης: σε αυτές, στη μεταβλητή «κοινοποιήσεις» έχει δοθεί η τιμή 0.

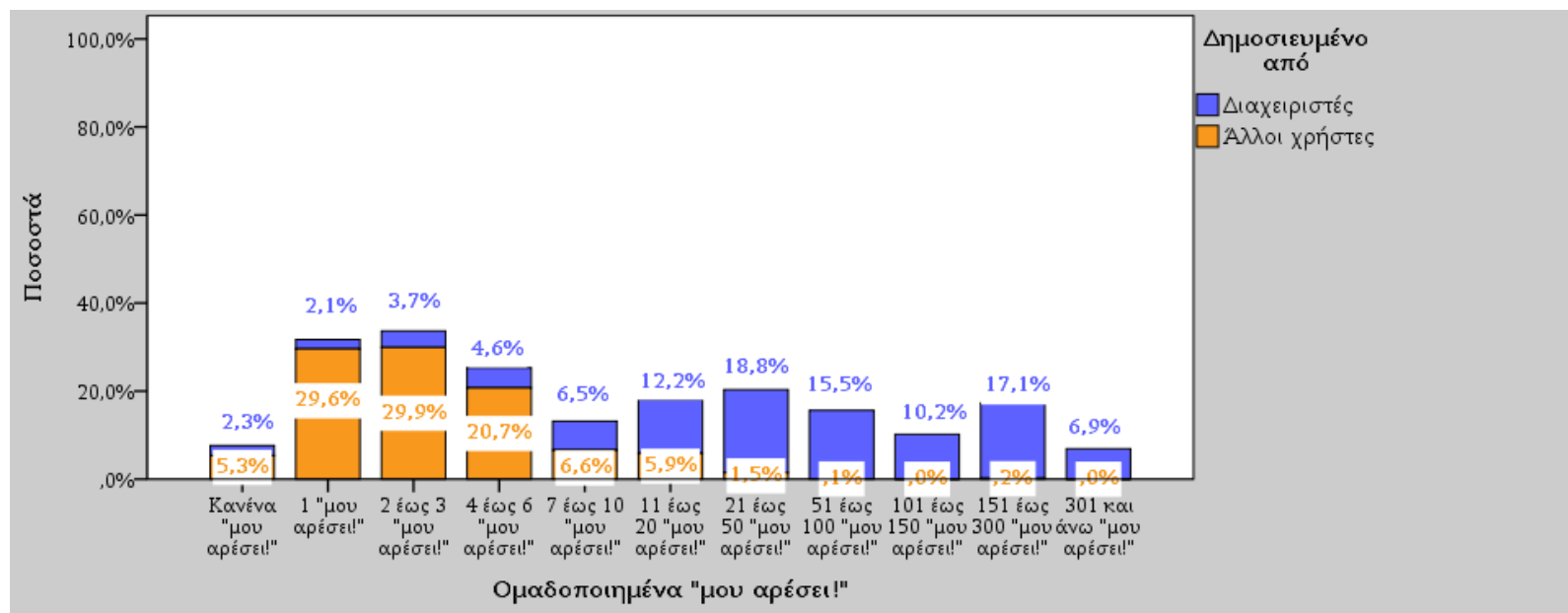
¹¹² Ενέργειες («μου αρέσει!», σχόλια και κοινοποιήσεις) που συνολικά έλαβαν από τους χρήστες.

Κατανομή αναρτήσεων, βάσει συνολικής αλληλεπίδρασης					
		Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)	Ποσοστό έγκυρων (%)	Αθροιστικό ποσοστό (%)
Έγκυρες παρατηρήσεις	Καμία ενέργεια	316	3,4	6,6	6,6
	1 ενέργεια	1.535	16,7	32,3	38,9
	2 ενέργειες	589	6,4	12,4	51,3
	3 έως 5 ενέργειες	589	6,4	12,4	63,7
	6 έως 20 ενέργειες	498	5,4	10,5	74,2
	21 έως 100 ενέργειες	542	5,9	11,4	85,6
	101 έως 250 ενέργειες	385	4,2	8,1	93,7
	251 και άνω ενέργειες	300	3,3	6,3	100,0
	Σύνολο	4.754	51,6	100,0	
Ελλείπουσες παρατηρήσεις		4.452	48,4		
Σύνολο		9.206	100,0		

Πίνακας 22: Κατανομή αναρτήσεων βάσει συνολικής αλληλεπίδρασης που έτυχαν από τους χρήστες. Δεν περιλαμβάνονται οι περιπτώσεις δημοσιεύσεων, όπου δεν υφίσταται δυνατότητα κοινοποίησης (ελλείπουσες παρατηρήσεις).

7.5 ΕΕ5: Με ποιες αναρτήσεις κυρίως αλληλεπιδρούν οι χρήστες: διαχειριστών ή άλλων χρηστών;¹¹³

Στο Γράφημα 12 φαίνεται ότι ενώ η πλειονότητα των αναρτήσεων των χρηστών λαμβάνει 1 έως 6 «μου αρέσει!» (αθροιστικά, το 80,2% των δημοσιεύσεων χρηστών), η πλειονότητα των δημοσιεύσεων των διαχειριστών (18,8%) λαμβάνει 21 έως 50 «μου αρέσει!», και ακολουθούν οι αναρτήσεις με θετικές αξιολογήσεις 151 έως 300 (17,1%).

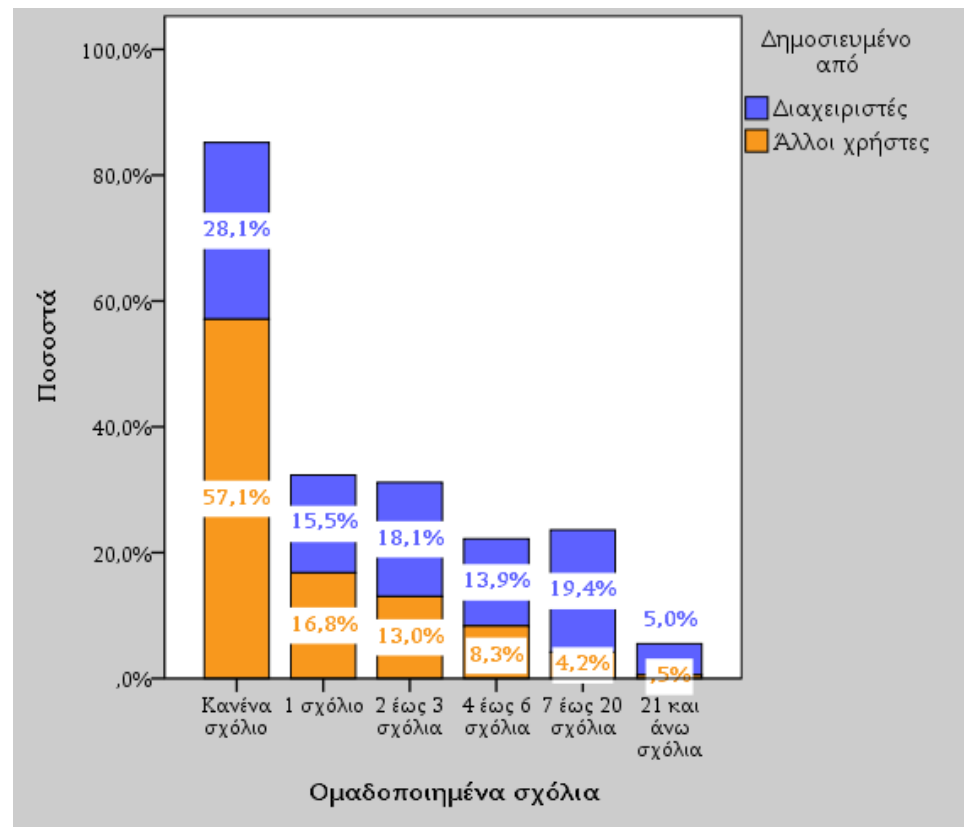

Γράφημα 12: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία δημιουργού και ανά ομαδοποιημένο αριθμό «μου αρέσει!» που έλαβαν.

¹¹³ Το ερώτημα απαντάται βάσει σταθμισμένου δείγματος μελετώμενων αναρτήσεων $n_1 = 2.602 < 9.206 = n$.

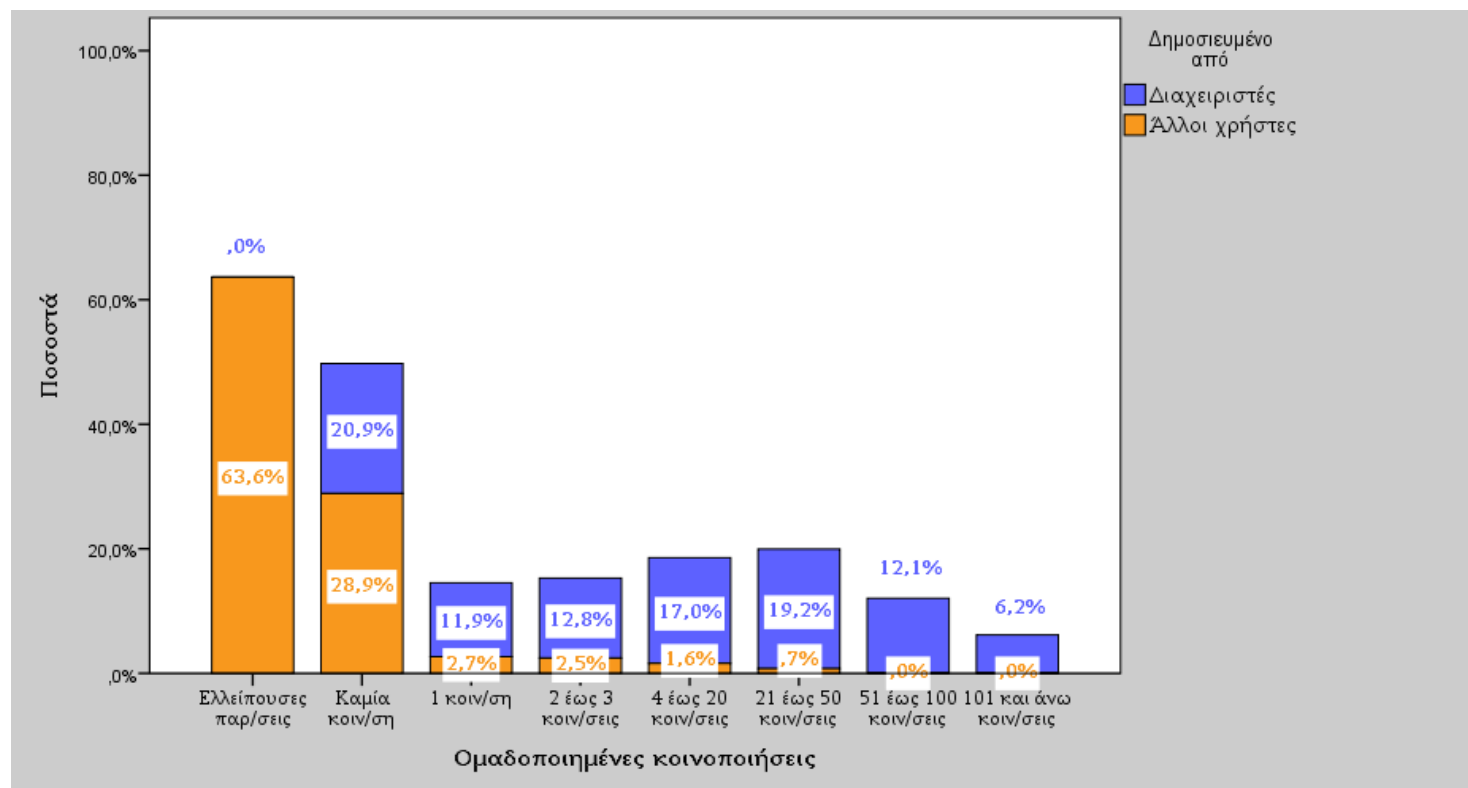

Όπως παρουσιάζεται στο Γράφημα 13, η πλειονότητα των αναρτήσεων δημοσιευμένων από χρήστες (57,1%) δεν λαμβάνει σχόλια. Το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση των διαχειριστών, αλλά με αντίστοιχο ποσοστό ασχολίαστων δημοσιεύσεων τους 28,1%.

Γράφημα 13: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία δημιουργού και ανά ομάδες σχολίων που έλαβαν.

Ως προς τις κοινοποιήσεις των αναρτήσεων ανά ομάδα δημιουργών, το πρωταρχικό στοιχείο είναι ότι στο 63,6% των δημοσιεύσεων από χρήστες δεν υφίσταται η εν λόγω δυνατότητα, αλλά και το 20,9% φαίνεται ότι δεν κοινοποιείται από άλλους χρήστες. Αντίθετα, η πλειονότητα του δημοσιεύσεων των διαχειριστών (αθροιστικά, το 36,2%) καταγράφει 4 έως 50 κοινοποιήσεις.

Γράφημα 14: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία δημιουργού και ανά ομαδοποιημένο αριθμό κοινοποιήσεων που είχαν.

Στο σημείο αυτό, γίνονται πολλαπλά t-test ανεξάρτητων δειγμάτων (Πίνακας 23) και ελέγχεται στατιστικά εάν η αλληλεπίδραση των χρηστών με τις δημοσιεύσεις της σελίδας εξαρτάται από τον δημιουργό τους.

• **Έλεγχος ΣΥΕ₄** ($\alpha = 0,05$): Ο αριθμός ενεργειών αλληλεπίδρασης των χρηστών με τις αναρτήσεις διαφοροποιούνται ανά κατηγορία αναρτώντα.

Αναλυτικά:

▪ **ΣΥΕ₄ – i** ($\alpha = 0,05$): Ο αριθμός των «μου αρέσει!» που λαμβάνουν οι αναρτήσεις διαφοροποιείται ανά κατηγορία αναρτώντα.

H₀: $\mu_{\Delta} = \mu_{\chi}$ ¹¹⁴

H_A: $\mu_{\Delta} \neq \mu_{\chi}$

▪ **ΣΥΕ₄ – ii** ($\alpha = 0,05$): Ο αριθμός των σχολίων που λαμβάνουν οι αναρτήσεις διαφοροποιείται ανά κατηγορία αναρτώντα.

H₀: $\mu_{\Delta} = \mu_{\chi}$

H_A: $\mu_{\Delta} \neq \mu_{\chi}$

▪ **ΣΥΕ₄ – iii** ($\alpha = 0,05$): Ο αριθμός των κοινοποιήσεων που λαμβάνουν οι αναρτήσεις διαφοροποιείται ανά κατηγορία αναρτώντα.

H₀: $\mu_{\Delta} = \mu_{\chi}$

H_A: $\mu_{\Delta} \neq \mu_{\chi}$

---

¹¹⁴ Όπου μ_{Δ} και μ_{χ} , μέση τιμή διαχειριστών και μέση τιμή χρηστών αντίστοιχα.

▪ **ΣΥΕ4 – iv** ($\alpha = 0,05$): Ο αριθμός των συνολικών ενεργειών αλληλεπίδρασης που λαμβάνουν οι αναρτήσεις διαφοροποιείται ανά κατηγορία αναρτώντα.

H₀: $\mu_{\Delta} = \mu_{\chi}$

H_A: $\mu_{\Delta} \neq \mu_{\chi}$

Αριθμητικά μέτρα ανά εξεταζόμενη μεταβλητή και ανά κατηγορία αναρτώντα					
Μεταβλητή	Δημοσιεύσεις από	Αριθμός περιπτώσεων	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα μέσης τιμής
"Μου αρέσει!"	Διαχειριστές	1.667	101,67	136,338	3,339
	Άλλοι χρήστες	935	4,23	10,587	,346
Σχόλια	Διαχειριστές	1.667	9,46	31,109	,762
	Άλλοι χρήστες	935	1,47	3,616	,118
Κοινοποιήσεις	Διαχειριστές	1.667	26,09	51,742	1,267
	Άλλοι χρήστες	340 ¹¹⁵	1,38	4,939	,268
Αλληλεπίδραση	Διαχειριστές	1.667	137,22	194,543	4,765
	Άλλοι χρήστες	340 ¹¹⁶	7,36	20,158	1,093

¹¹⁵ Έχουν εξαιρεθεί οι αναρτήσεις των χρηστών, όπου δεν υφίσταται δυνατότητα κοινοποίησης.

t-τεστ ανεξάρτητων δειγμάτων										
		Τεστ Levene για την ισότητα των διακυμάνσεων		t-τεστ για την ισότητα μέσων τιμών						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2- tailed)	Διαφορά μέσης τιμής	Τυπικό σφάλμα διαφοράς	99% Δ.Ε. της διαφοράς	
									Κατώτατο	Ανώτατο
"Μου αρέσει!"	Ισότητα διακ/νσεων	755,485	,000	21,814	2600	,000	97,435	4,467	85,921	108,948
	Ανισότητα διακ/νσεων			29,023	1701,664	,000	97,435	3,357	88,777	106,092
Σχόλια	Ισότητα διακ/νσεων	113,925	,000	7,830	2600	,000	7,996	1,021	5,364	10,629
	Ανισότητα διακ/νσεων			10,371	1745,412	,000	7,996	,771	6,008	9,985
Κοινοποιήσεις	Ισότητα διακ/νσεων	128,385	,000	8,796	2005	,000	24,710	2,809	17,467	31,953
	Ανισότητα διακ/νσεων			19,077	1800,502	,000	24,710	1,295	21,370	28,050
Αλληλεπίδραση	Ισότητα διακ/νσεων	228,180	,000	12,293	2005	,000	129,866	10,564	102,629	157,104
	Ανισότητα διακ/νσεων			26,565	1821,218	,000	129,866	4,889	117,261	142,472

Πίνακας 23: Έλεγχος ΣΥΕ₄

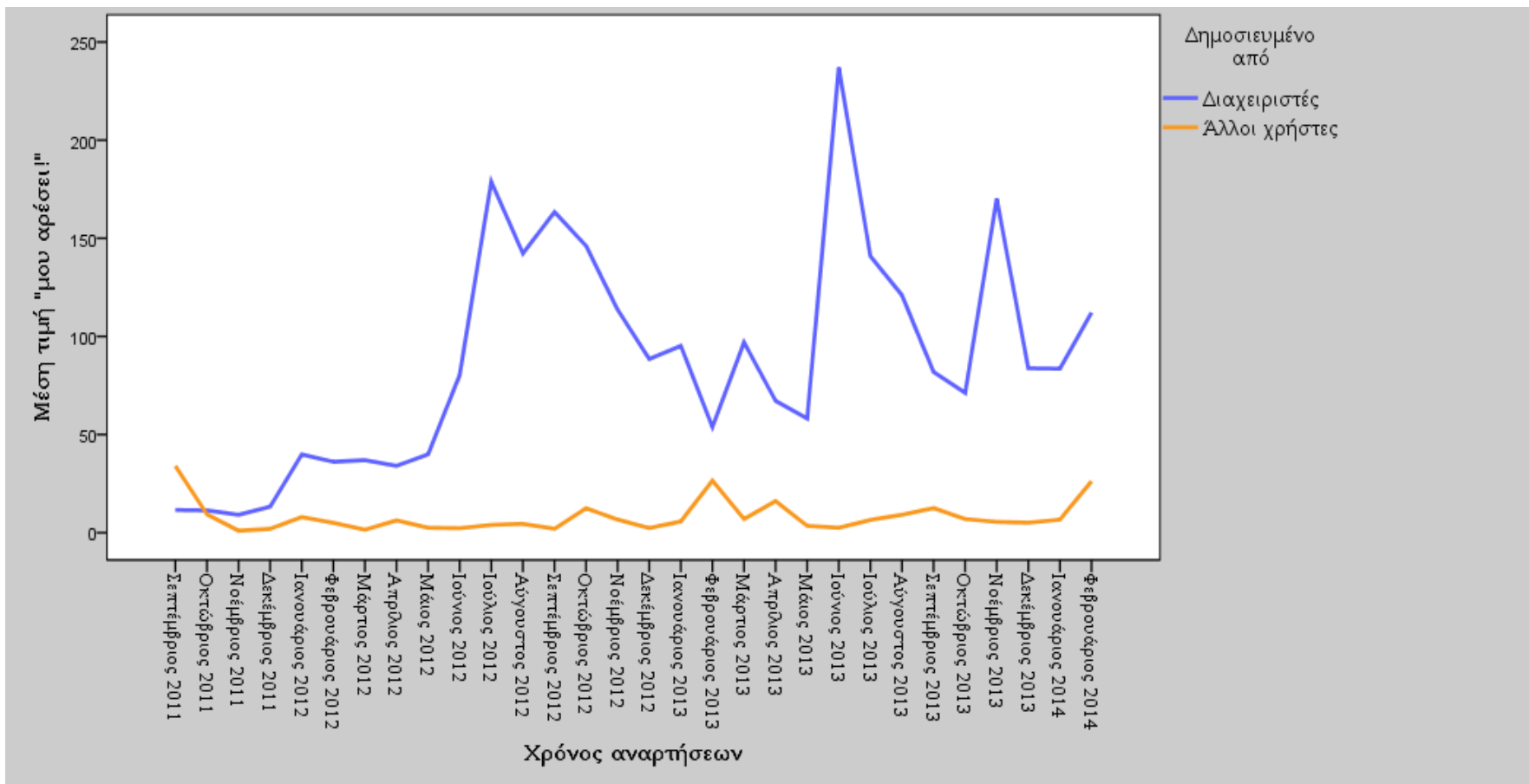
Για τον έλεγχο των επιμέρους διακυμάνσεων, δημιουργείται σε κάθε περίπτωση το εξής ζεύγος υποθέσεων: $H_0: \sigma_{\Delta}^2 = \sigma_{\chi^2}$ και $H_A: \sigma_{\Delta}^2 \neq \sigma_{\chi^2}$. Σε όλες τις περιπτώσεις, σύμφωνα με το τεστ Levene για την ισότητα των διακυμάνσεων, $\text{Sig.} = 0,000 < 0,05 = \alpha$ – οι υποθέσεις $H_0: \sigma_{\Delta}^2 = \sigma_{\chi^2}$ μπορούν να

¹¹⁶ Έχουν εξαιρεθεί οι αναρτήσεις των χρηστών, όπου δεν υφίσταται δυνατότητα κοινοποίησης στην περίπτωση των τεστ για τις κοινοποιήσεις και τη συνολική αλληλεπίδραση.

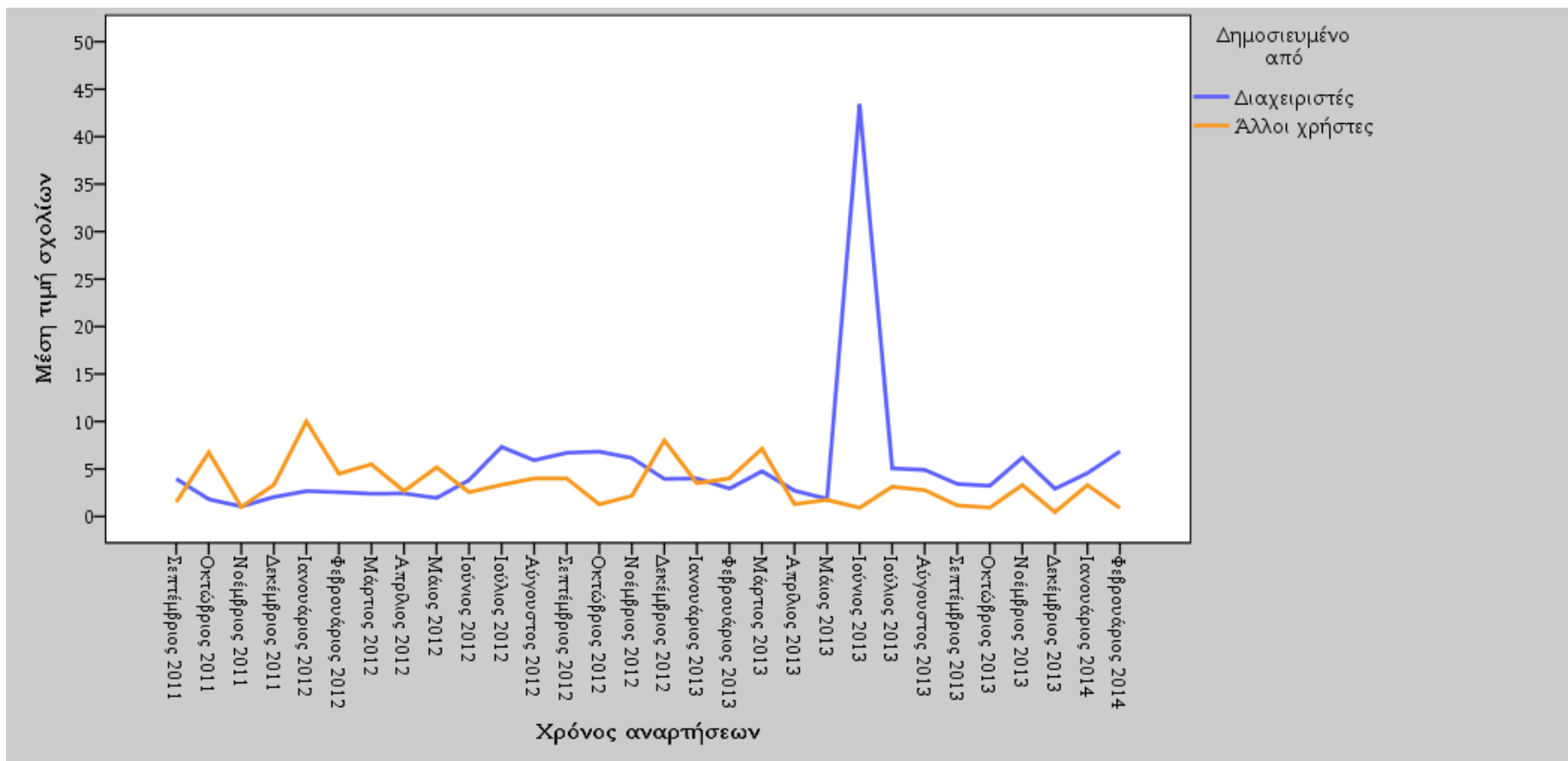
απορριφθούν. Συνακόλουθα, λαμβάνεται υπόψη ότι, σε όλες τις περιπτώσεις, $\text{Sig. (2-tailed)} = 0,000 < 0,05 = \alpha$. Συνεπώς, υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις προκειμένου να απορριφθεί κάθε επιμέρους $H_0: \mu_{\Delta} = \mu_{\chi}$.

Άρα, η $ΥΕ_4$ και όλες οι επιμέρους της επιβεβαιώνονται: οι αλληλεπιδράσεις των χρηστών με τις αναρτήσεις της σελίδας εξαρτώνται από την κατηγορία δημιουργού των δημοσιεύσεων, με τις αναρτήσεις των διαχειριστών να συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον των χρηστών, όπως φαίνεται ξεκάθαρα και στον πίνακα της σελίδας 107. Ενδεικτικά, η μέση τιμή συνολικής αλληλεπίδρασης των χρηστών με τις αναρτήσεις των διαχειριστών είναι 137,2 ενέργειες, ενώ η αντίστοιχη μέση τιμή στην περίπτωση των δημοσιεύσεων από άλλους χρήστες είναι μόλις 7,4 ενέργειες.

Προς αποσαφήνιση της επιβεβαιωμένης στατιστικά διαφοροποίησης, στα Γραφήματα 15, 16, 17 και 18 παρουσιάζεται η μέση τιμή «μου αρέσει!», σχολίων, κοινοποιήσεων και, κατ' επέκταση, συνολικής αλληλεπίδρασης αντίστοιχα που λαμβάνουν οι αναρτήσεις στη σελίδα, ανά κατηγορία δημιουργού και ανά μήνα μελέτης (30 μήνες λόγω σταθμισμένου δείγματος).

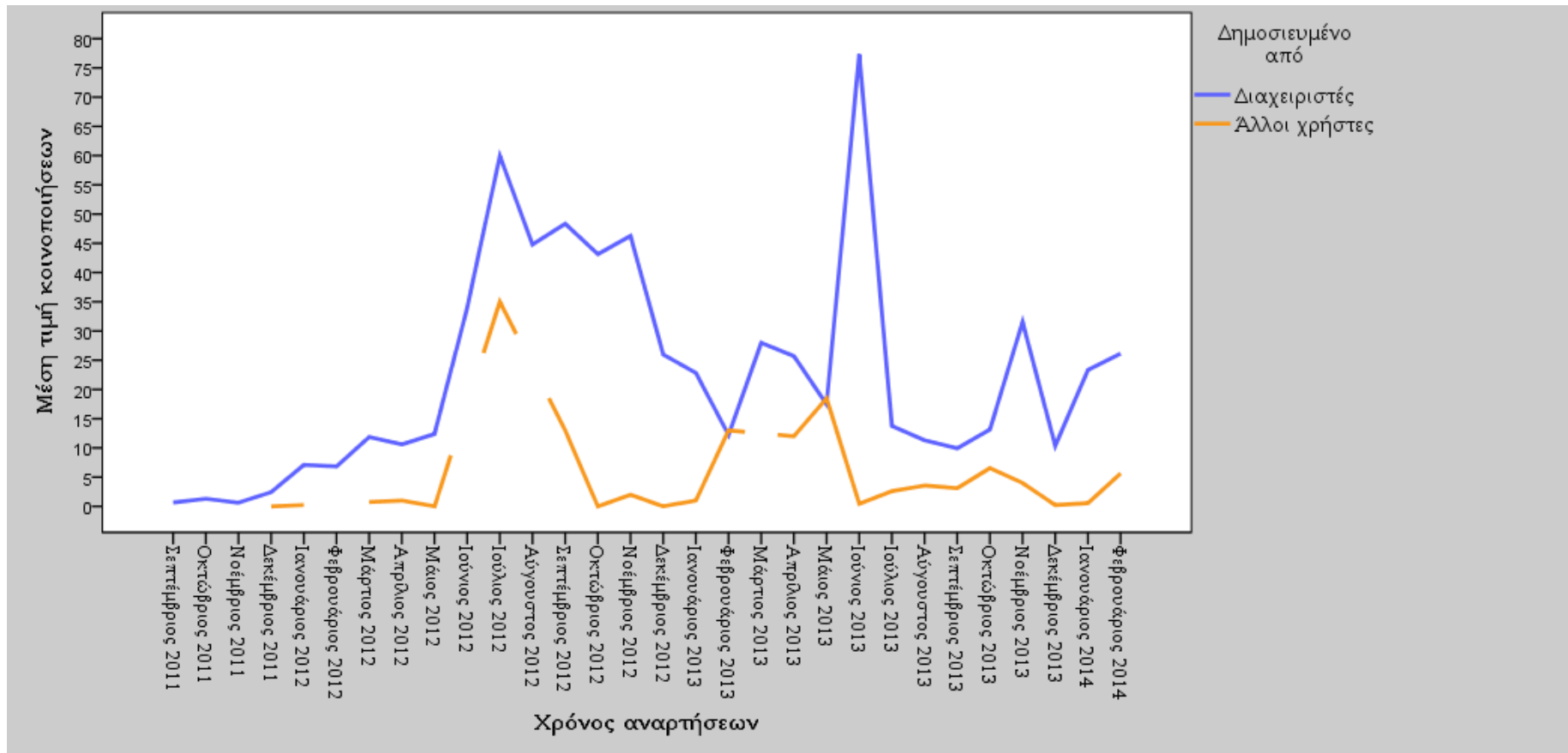

Γράφημα 15: Μέση τιμή «μου αρέσει!» ανά κατηγορία αναρτώντα και ανά μήνα δημιουργίας των δημοσιεύσεων.

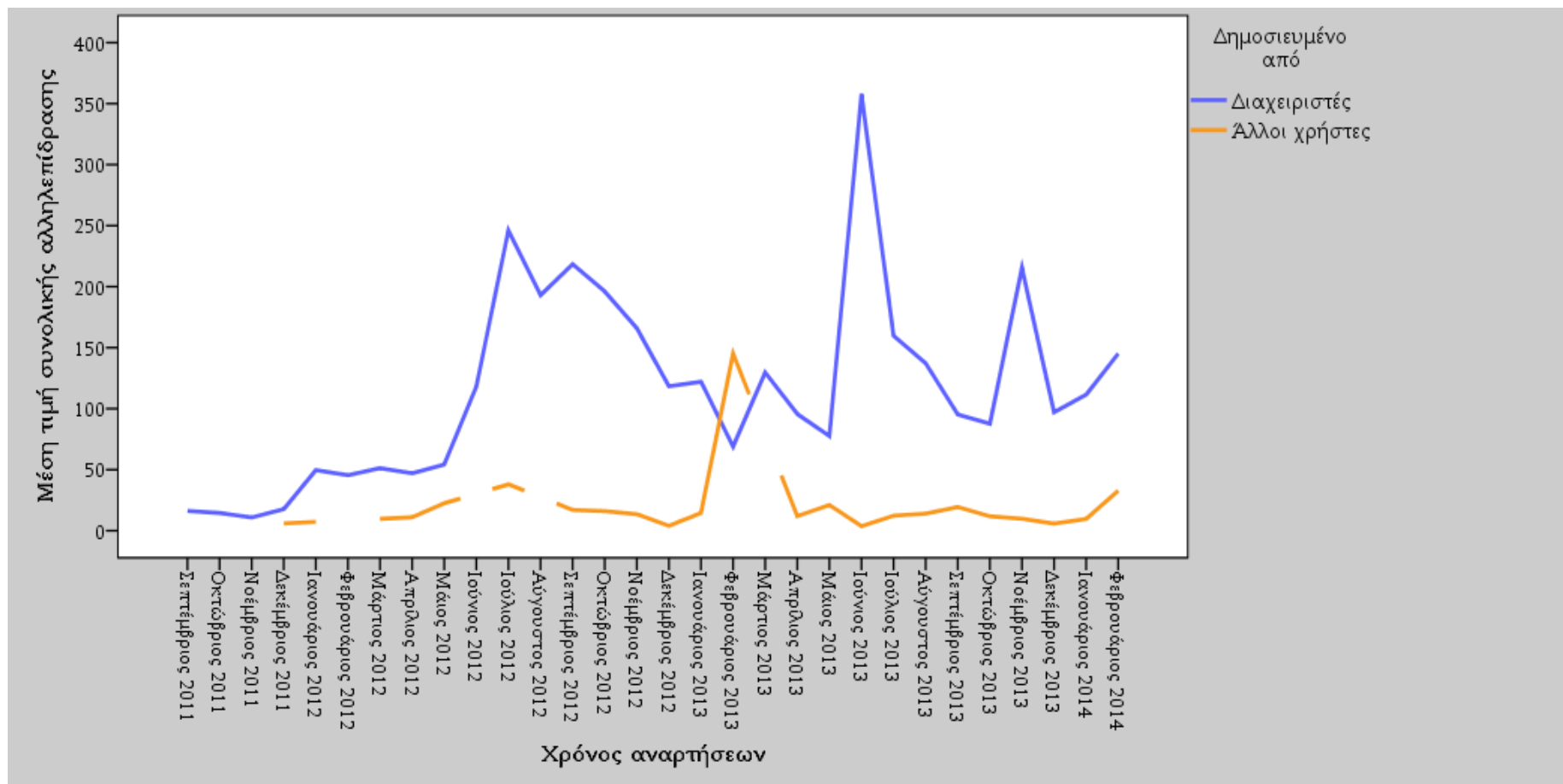

Γράφημα 16: Μέση τιμή σχολίων ανά κατηγορία αναρτώντα και ανά μήνα δημιουργίας των δημοσιεύσεων.

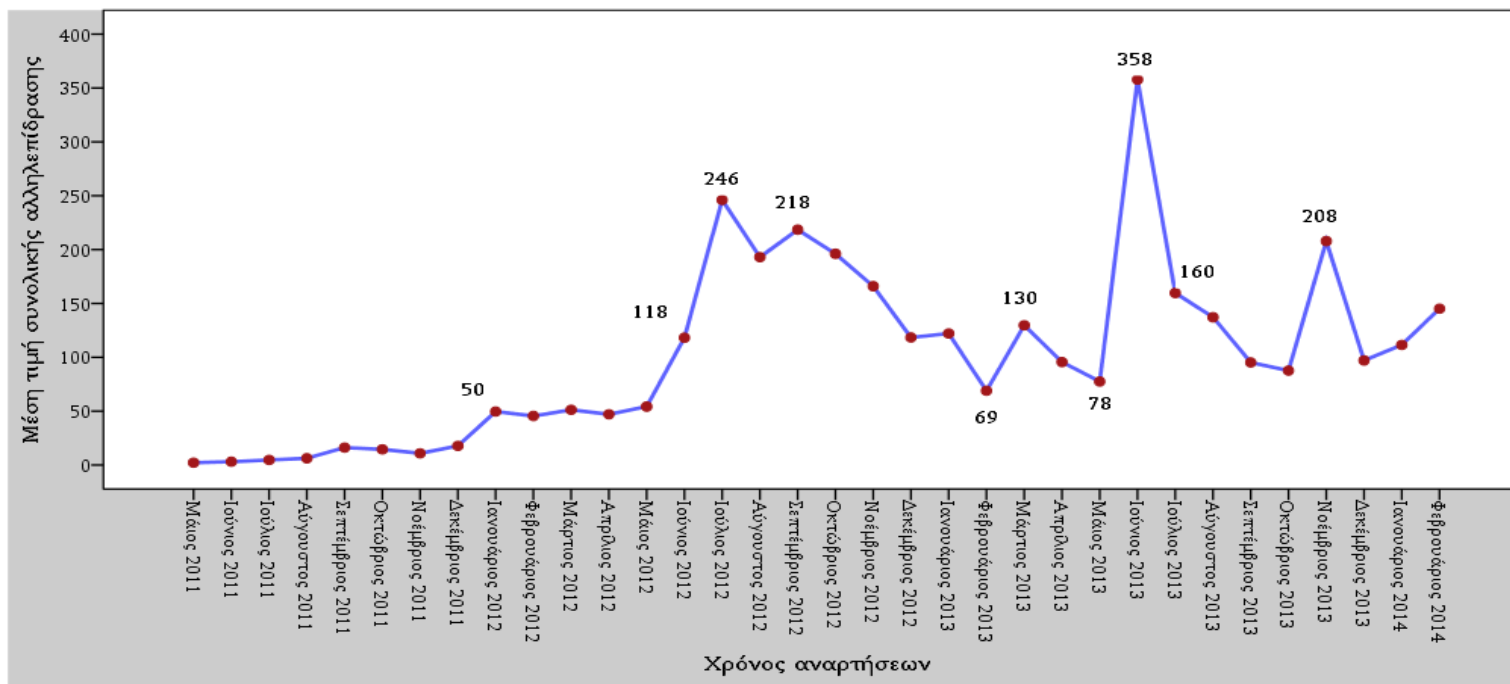

Γράφημα 17: Μέση τιμή κοινοποιήσεων ανά κατηγορία αναρτώντα και ανά μήνα δημιουργίας των δημοσιεύσεων.

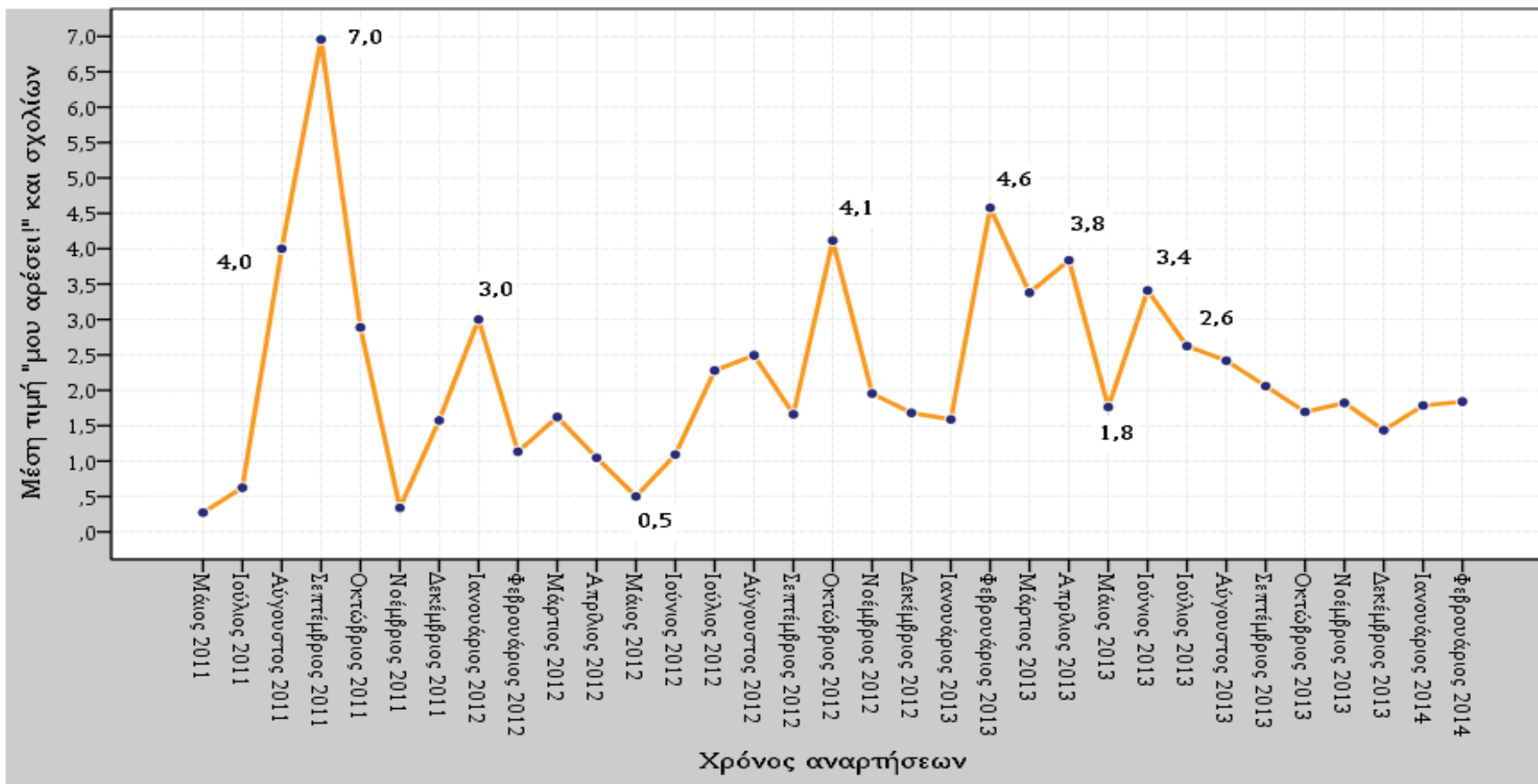
Γράφημα 18: Μέση τιμή συνολικής αλληλεπίδρασης ανά κατηγορία αναρτώντα και ανά μήνα δημιουργίας των δημοσιεύσεων.

7.6 ΕΕ6: Πώς μεταβάλλεται η αλληλεπίδραση των χρηστών με τις δημοσιεύσεις στη σελίδα ανά τον χρόνο και ανάλογα με την κατηγορία του δημιουργού τους;¹¹⁷

Γράφημα 19: Μέση τιμή συνολικής αλληλεπίδρασης που έλαβαν οι αναρτήσεις των διαχειριστών ανά τον χρόνο δημιουργίας τους.

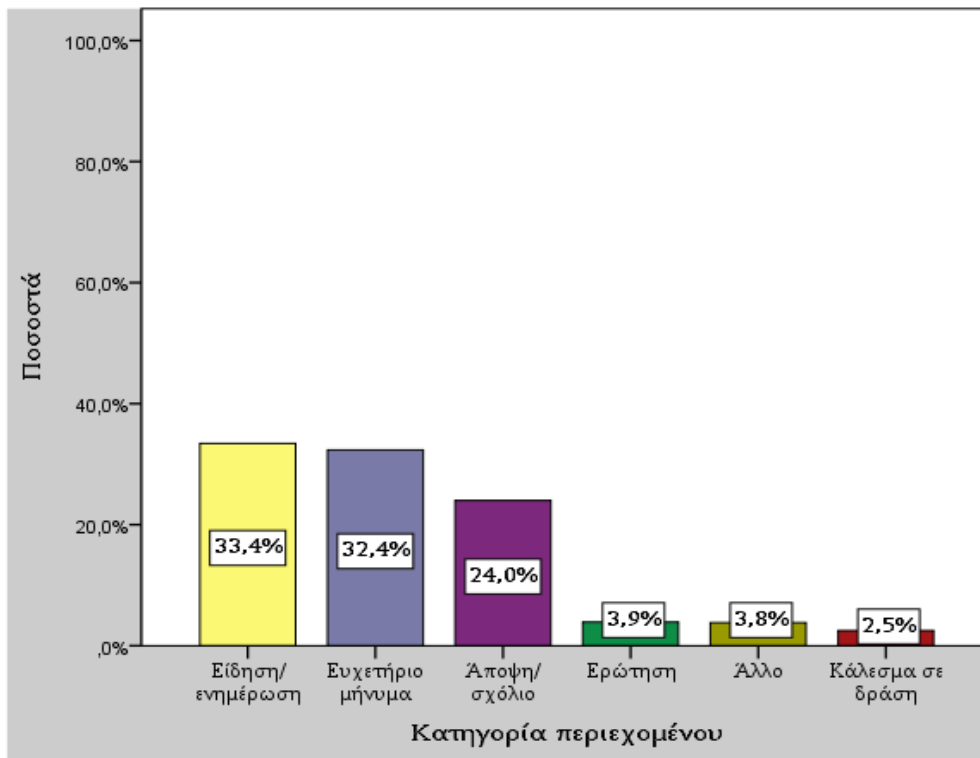
¹¹⁷ Απαντάται για κάθε κατηγορία δημιουργού ανεξάρτητα (και όχι με σύγκριση των δύο), βάσει κύριου δείγματος έρευνας $n = 9.206$ αναρτήσεις.

Γράφημα 20: Μέση τιμή «μου αρέσει!» και σχολίων που έλαβαν οι αναρτήσεις των χρηστών ανά τον χρόνο δημιουργίας τους.

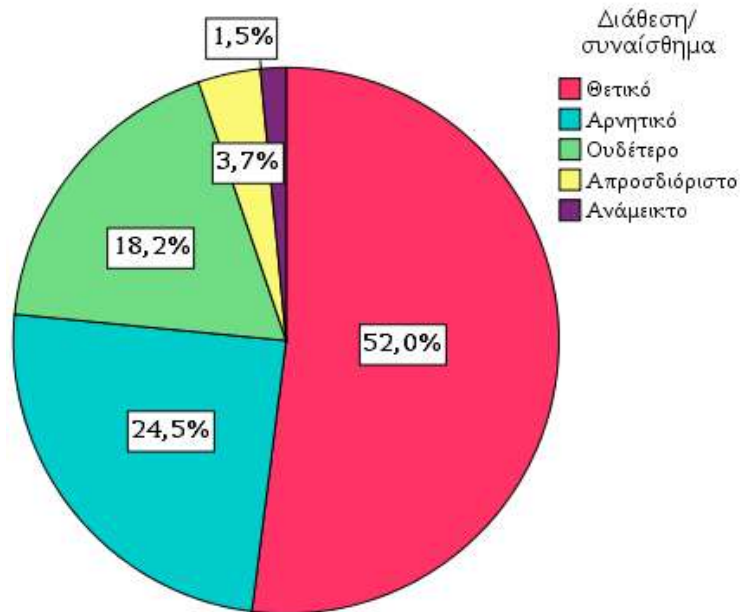
7.7 ΕΕ7: Για ποιο σκοπό γίνονται οι αναρτήσεις στη σελίδα ERTSocial;

Το ερώτημα απαντάται βάσει ποσοτικής ανάλυσης περιεχομένου ($n_c = 921$ αναρτήσεις), δια της κατανομής των δημοσιεύσεων ανά είδος, όπως παρουσιάζεται στο Γράφημα 21.

Γράφημα 21: Ποσοστιαία κατανομή αναρτήσεων ανά είδος δημοσίευσης.

7.8 ΕΕ8: Τι διάθεση/ συναίσθημα φέρουν οι δημοσιεύσεις στη σελίδα;

Γράφημα 22: Ποσοστιαία κατανομή δημοσιεύσεων ανά διάθεση/ συναίσθημα που φέρουν.

7.9 ΕΕ9: Ποια είναι η θεματολογία των αναρτήσεων;

Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα			
	Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)	Αθροιστικό ποσοστό (%)
Άλλο ¹¹⁸	333	36,2	36,2
ΕΡΤ - άλλο	218	23,7	59,8
ΕΡΤ - διακοπή λειτουργίας	105	11,4	71,2
ΕΡΤ Open	57	6,2	77,4
Πολιτισμός	46	5,0	82,4
Κοινωνικά	23	2,5	84,9
Πολιτική - κυβερνητικό έργο	20	2,2	87,1
Πολιτική - άλλο	17	1,8	88,9
Διεθνή θέματα	17	1,8	90,8
Αθλητισμός	17	1,8	92,6
Οικονομία - κυβερνητικό έργο	12	1,3	93,9
Χρυσή Αυγή	10	1,1	95,0
ΜΜΕ	10	1,1	96,1
Συνέχιση λειτουργίας ΕΤ3	10	1,1	97,2
ΔΤ	7	,8	97,9
ΜΑΤ στο Ραδιομέγαρο	7	,8	98,7
Eurovision	5	,5	99,2
Οικονομία - άλλο	4	,4	99,7
Δολοφονία Παύλου Φύσσα	2	,2	99,9
ΝΕΡΙΤ	1	,1	100,0
Σύνολο	921	100,0	

Πίνακας 24: Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα δημοσίευσης.

¹¹⁸ Εξ αυτών, οι 292 αναρτήσεις είναι ευχές (87,7%). Οι υπόλοιπες αναφέρονται σε διάφορα επιμέρους θέματα.

Κατανομή αναρτήσεων ανά δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα			
	Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)	Αθροιστικό ποσοστό (%)
Καμία	582	63,2	63,2
Πολιτισμός	97	10,5	73,7
Αθλητισμός	52	5,6	79,4
Κοινωνικά	38	4,1	83,5
Πολιτική - κυβερνητικό έργο	25	2,7	86,2
Πολιτική - άλλο	19	2,1	88,3
ΜΜΕ	18	2,0	90,2
Διεθνή θέματα	15	1,6	91,9
Περισσότερες από μία	14	1,5	93,4
ΕΡΤ - διακοπή λειτουργίας	11	1,2	94,6
Άλλο	11	1,2	95,8
Οικονομία - κυβερνητικό έργο	10	1,1	96,9
ΕΡΤ Open	9	1,0	97,8
ΕΡΤ - άλλο	5	,5	98,4
Οικονομία - άλλο	3	,3	98,7
Χρυσή Αυγή	3	,3	99,0
Εκλογές 2012	3	,3	99,3
ΔΤ	2	,2	99,6
Δολοφονία Παύλου Φύσσα	2	,2	99,8
ΜΑΤ στο Ραδιομέγαρο	1	,1	99,9
Συνέχιση λειτουργίας ΕΤ3	1	,1	100,0
Σύνολο	921	100,0	

Πίνακας 25: Κατανομή αναρτήσεων ανά δευτερεύον θέμα αναφοράς.

Στους Πίνακες 26 και 27, παρουσιάζεται σε συνέχειες η συσχέτιση βασικών και δευτερευόντων θεμάτων στις αναρτήσεις μελέτης.

Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα δημοσίευσης και ανά δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα (1)									
		Βασικό θέμα ανάρτησης							Σύνολο
		ΕΡΤ - διακοπή λειτουργίας	ΕΡΤ - άλλο	ΔΤ	ΜΑΤ στο Ραδιομέγαρο	Συνέχιση λειτουργίας ΕΤ3	ΝΕΡΙΤ	ΕΡΤ Open	
Δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα	ERT Open	0	2	0	1	0	0	0	3
	ΜΑΤ στο Ραδιομέγαρο	0	0	0	0	0	0	1	1
	ΔΤ	1	0	0	0	0	0	0	1
	Εκλογές 2012	0	3	0	0	0	0	0	3
	ΜΜΕ	8	3	0	0	0	0	3	14
	Πολιτισμός	4	30	0	0	0	0	24	58
	Άλλο	2	4	0	0	0	0	0	6
	Αθλητισμός	0	49	0	0	0	0	1	50
	Κοινωνικά	15	9	0	0	0	0	5	29
	Διεθνή θέματα	6	4	0	0	0	0	0	10
	Οικονομία - άλλο	1	2	0	0	0	0	0	3
	Οικονομία - κυβερνητικό έργο	2	0	1	0	0	0	0	3
	Πολιτική - άλλο	9	4	1	0	1	0	1	16
	Πολιτική - κυβερνητικό έργο	16	2	1	1	0	0	1	21
	ΕΡΤ - άλλο	0	1	2	0	0	0	0	3
	ΕΡΤ - διακοπή λειτουργίας	0	2	0	0	0	0	0	2
	Περισσότερες από μία	7	3	0	1	0	0	1	12
Καμία	34	100	2	4	9	1	20	170	
Σύνολο		105	218	7	7	10	1	57	405

Πίνακας 26: Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα δημοσίευσης και ανά δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα (μέρος 1).

Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα δημοσίευσης και ανά δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα (2)									
		Βασικό θέμα ανάρτησης							Σύνολο
		Πολιτική - κυβερνητικό έργο	Πολιτική - άλλο	Οικονομία - κυβερνητικό έργο	Οικονομία - άλλο	Κοινωνικά	Χρυσή Αυγή	Δολοφονία Παύλου Φύσσα	
Δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα	ERT Open	0	0	0	0	3	0	0	3
	Δολοφονία Παύλου Φύσσα	0	0	0	0	0	1	0	1
	ΔΤ	1	0	0	0	0	0	0	1
	ΜΜΕ	0	0	0	0	0	1	0	1
	Πολιτισμός	0	1	1	0	0	0	0	2
	Άλλο	0	1	0	0	0	0	0	1
	Χρυσή Αυγή	0	1	0	0	0	0	1	2
	Κοινωνικά	3	2	1	1	0	0	0	7
	Διεθνή θέματα	1	1	0	0	2	1	0	5
	Οικονομία - κυβερνητικό έργο	4	0	0	0	3	0	0	7
	Πολιτική - κυβερνητικό έργο	0	0	1	1	0	0	0	2
	ΕΡΤ - διακοπή λειτουργίας	1	1	2	1	1	0	0	6
	Περισσότερες από μία	0	0	1	0	1	0	0	2
	Καμία	10	10	6	1	13	7	1	48
Σύνολο	20	17	12	4	23	10	2	88	

Πίνακας 27: Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα δημοσίευσης και ανά δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα (μέρος 2).

Κρίνεται σκόπιμο να παρουσιαστεί στον Πίνακα 28 η κατανομή αναρτήσεων ανά ομάδες βασικών θεμάτων αναφοράς και ανά περίοδο δημοσίευσής τους, πριν και μετά τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ.

Κατανομή αναρτήσεων ανά ομαδοποιημένα βασικά θέματα και ανά περίοδο δημοσίευσης			
	Χρονική περίοδος ανάρτησης		Σύνολο
	Μάιος 2011 έως Μάιος 2013	Ιούνιος 2013 έως Φεβρουάριος 2014	
ΕΡΤ διακοπή λειτουργίας/ ΜΑΤ στο Ραδιομέγαρο	0	112	112
ΕΡΤ Open	0	67	67
ΕΡΤ - άλλο	210	8	218
Πολιτική	9	28	37
Οικονομία	4	12	16
Χ.Α./ Δολοφονία Παύλου Φύσσα	0	12	12
ΔΤ/ ΝΕΡΙΤ	0	8	8
Κοινωνικά	11	12	23
Άλλα θέματα	393	35	428
Σύνολο	627	294	921

Πίνακας 28: Κατανομή αναρτήσεων ανά ομαδοποιημένα βασικά θέματα και ανά περίοδο δημοσίευσης.

Στον Πίνακα 29, παρουσιάζεται η κατανομή αναρτήσεων ειδικά για θέματα που αφορούν την ΕΡΤ, ανά περίοδο αναφοράς και ανά αναρτώντα.

Κατανομή αναρτήσεων σχετικά με την ΕΡΤ ανά περίοδο και δημιουργό				
Χρονική περίοδος ανάρτησης	Ομαδοποιημένα θέματα	Δημοσιευμένο από		Σύνολο
		Διαχειριστές	Άλλοι χρήστες	
Μάιος 2011 έως Μάιος 2013	ΕΡΤ - άλλο	61	91	152
	Σύνολο	61	91	152
Ιούνιος 2013 έως Φεβρουάριος 2014	ΕΡΤ διακοπή λειτουργίας/ MAT στο Ραδιομέγαρο	86	26	112
	ΕΡΤ Open	49	18	67
	ΕΡΤ - άλλο	3	2	5
	Σύνολο	138	46	184
Συνολικά	ΕΡΤ διακοπή λειτουργίας/ MAT στο Ραδιομέγαρο	86	26	112
	ΕΡΤ Open	49	18	67
	ΕΡΤ - άλλο	64	93	157
	Σύνολο	199	137	336

Πίνακας 29: Κατανομή αναρτήσεων με βασικό θέμα σχετικό με την ΕΡΤ ανά περίοδο δημοσίευσης και ανά κατηγορία δημιουργού.

Ομοίως, στον Πίνακα 30 παρουσιάζεται η κατανομή δημοσιεύσεων με βασικά θέματα πολιτικού και κοινωνικού ενδιαφέροντος, ανά δημιουργό και ανά περίοδο δημοσίευσης.

Κατανομή αναρτήσεων με πολιτικοκοινωνικά θέματα ανά δημιουργό και περίοδο δημοσίευσης				
Χρονική περίοδος ανάρτησης	Ομαδοποιημένα θέματα	Δημοσιευμένο από		Σύνολο
		Διαχειριστές	Άλλοι χρήστες	
Μάιος 2011 έως Μάιος 2013	Πολιτική	2	7	9
	Κοινωνικά	5	1	6
	Σύνολο	7	8	15
Ιούνιος 2013 έως Φεβρουάριος 2014	Πολιτική	13	15	28
	Κοινωνικά	1	2	3
	Σύνολο	14	17	31
Συνολικά	Πολιτική	15	22	37
	Κοινωνικά	6	3	9
	Σύνολο	21	25	46

Πίνακας 30: Κατανομή αναρτήσεων με πολιτικοκοινωνικά θέματα ανά δημιουργό και περίοδο δημοσίευσης.

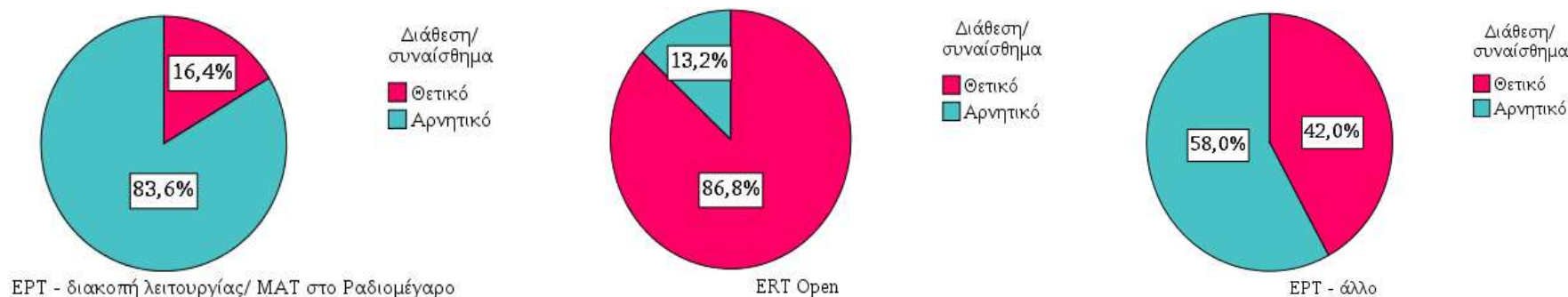
7.10 ΕΕ10: Ποια είναι η διάθεση/ συναίσθημα των δημιουργών αναρτήσεων απέναντι στα θέματα αναφοράς τους;

Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα ανάρτησης και ανά διάθεση/ συναίσθημα							
		Διάθεση/ συναίσθημα					Σύνολο
		Θετικό	Αρνητικό	Ουδέτερο	Απροσδιόριστο	Ανάμεικτο	
Βασικό θέμα ανάρτησης	EPT - διακοπή λειτουργίας	10	47	30	14	4	105
	EPT - άλλο	66	91	48	10	3	218
	Πολιτική - κυβερνητικό έργο	0	17	1	2	0	20
	Πολιτική - άλλο	1	10	6	0	0	17
	Οικονομία - κυβερνητικό έργο	0	11	1	0	0	12
	Οικονομία - άλλο	0	2	1	0	1	4
	Διεθνή θέματα	0	9	8	0	0	17
	Κοινωνικά	6	3	14	0	0	23
	Αθλητισμός	12	1	3	0	1	17
	Χρυσή Αυγή	0	6	4	0	0	10
	Πολιτισμός	28	1	12	3	2	46
	ΜΜΕ	1	6	2	1	0	10
	Eurovision	1	2	2	0	0	5
	ΔΤ	0	6	0	1	0	7
	Δολοφονία Παύλου Φύσσα	0	2	0	0	0	2
	MAT στο Ραδιομέγαρο	0	4	2	0	1	7
	Συνέχιση λειτουργίας ET3	8	0	2	0	0	10
	NEPIT	0	1	0	0	0	1
ERT Open	25	5	26	0	1	57	

Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα ανάρτησης και ανά διάθεση/ συναίσθημα							
Βασικό θέμα ανάρτησης	Άλλο	321	2	6	3	1	333
Σύνολο		479	226	168	34	14	921

Πίνακας 31: Κατανομή αναρτήσεων ανά βασικό θέμα ανάρτησης και ανά διάθεση/ συναίσθημα που εντοπίζεται.

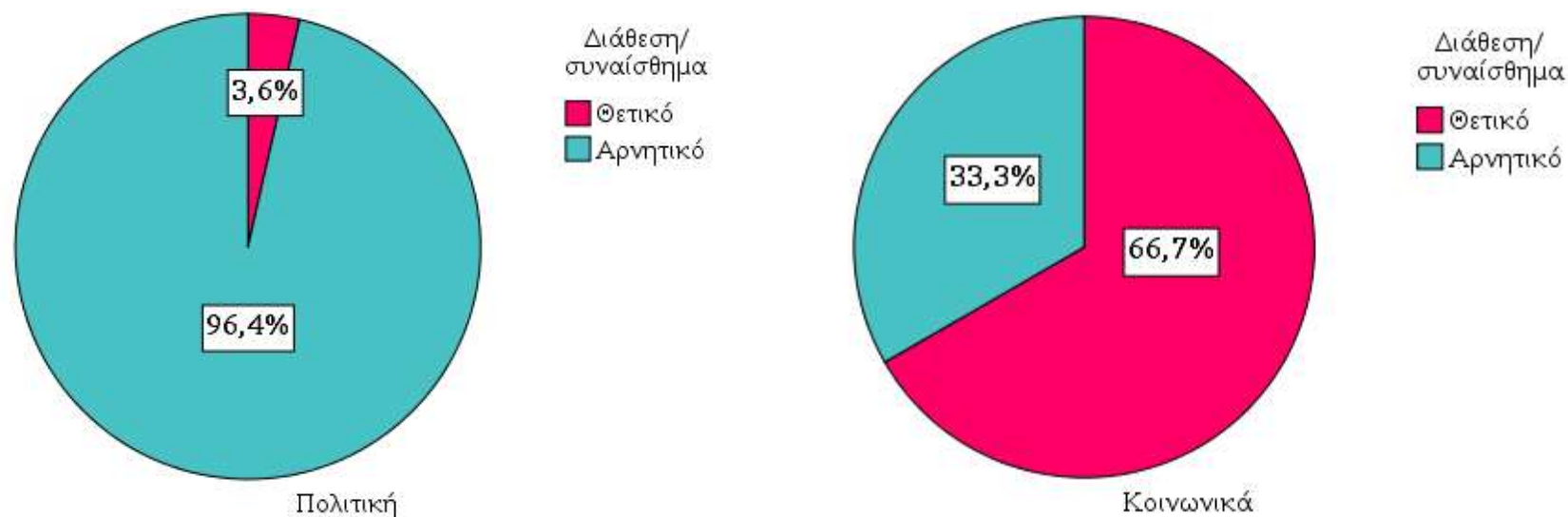
Κρίνεται απαραίτητο και στο Γράφημα 23, παρουσιάζεται η κατανομή των δημοσιεύσεων που αφορούν θέματα τις ΕΡΤ ανά θετικό ή αρνητικό συναίσθημα.

Γράφημα 23: Κατανομή αναρτήσεων που αφορούν ζητήματα της ΕΡΤ, για το διάστημα μελέτης 34 μηνών, ανά διάθεση/ συναίσθημα¹¹⁹.

¹¹⁹ Περιλαμβάνονται μόνο οι δημοσιεύσεις εκείνες στις οποίες εντοπίζεται θετικό ή αρνητικό πρόσημο διάθεσης/ συναίσθηματος.

Αντίστοιχα, στο Γράφημα 24 παρουσιάζεται η κατανομή αναρτήσεων με βασικά θέματα πολιτικο-κοινωνικού ενδιαφέροντος ανά θετικό ή αρνητικό συναίσθημα.

Γράφημα 24: Κατανομή αναρτήσεων που αφορούν ζητήματα πολιτικής (αριστερά) και κοινωνικά θέματα (δεξιά), για το διάστημα μελέτης 34 μηνών, ανά διάθεση/ συναίσθημα¹²⁰.

¹²⁰ Επίσης περιλαμβάνονται μόνο οι δημοσιεύσεις εκείνες στις οποίες εντοπίζεται θετικό ή αρνητικό πρόσημο διάθεσης/ συναίσθηματος.

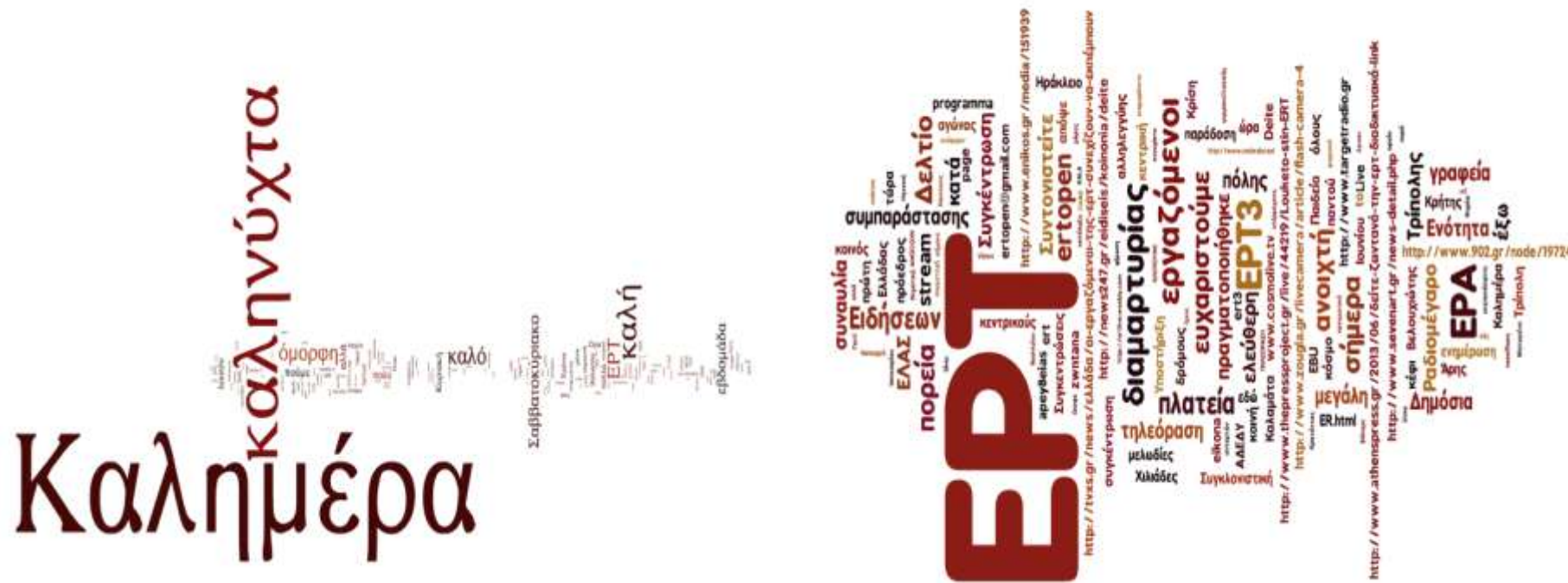

Στις Εικόνες 4 έως 6, που ακολουθούν, αναπαρίστανται οπτικά στατιστικός κατάλογος λέξεων που περιέχονται σε αναρτήσεις οι οποίες κρίθηκαν ότι είναι φορτισμένες με θετικό ή αρνητικό συναίσθημα.

Εικόνα 5: Σύννεφο λέξεων (1)¹²¹ – το περιεχόμενο των αναρτήσεων θετικής (αριστερά) και αρνητικής (δεξιά) διάθεσης/ συναισθήματος, στο σύνολο του χρονικού διαστήματος μελέτης.

¹²¹ Με τη χρήση Wordle (2013). Για την τελική έκδοση της οπτικής αναπαράστασης στατιστικού καταλόγου, έχει αφαιρεθεί περιορισμένος αριθμός κοινών ελληνικών λέξεων (αντωνυμίες, άρθρα, κλίσεις ρημάτων όπως «είμαι», «υπάρχω») – ισχύει για όλα τα σύννεφα λέξεων τα οποία παρατίθενται στην παρούσα.

Εικόνα 6: Σύννεφο λέξεων (2) – το περιεχόμενο των αναρτήσεων θετικής διάθεσης/ συναισθήματος έως τον Μάιο 2013 (αριστερά) και από τον Ιούνιο 2013 και έπειτα (δεξιά).

8. Ευρήματα της έρευνας: Έλεγχος ΥΕ

8.1 Έλεγχος ΥΕ1: Στη σελίδα ERTSocial εντοπίζεται το φαινόμενο της ομοφυλίας

Κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία και ανά περίοδο δημοσίευσης				
Ομοφυλία	Κατηγορία περιεχομένου	Χρονική περίοδος ανάρτησης		Σύνολο
		Μάιος 2011 έως Μάιος 2013	Ιούνιος 2013 έως Φεβρουάριος 2014	
Εντοπίζεται	Είδηση/ ενημέρωση	4	35	39
	Κάλεσμα σε δράση	0	4	4
	Ερώτηση	1	0	1
	Άποψη/ σχόλιο	4	6	10
	Σύνολο	9	45	54
Δεν εντοπίζεται	Είδηση/ ενημέρωση	0	11	11
	Κάλεσμα σε δράση	0	2	2
	Άποψη/ σχόλιο	4	5	9
	Σύνολο	4	18	22
Αδύνατο βάσει θέματος	Είδηση/ ενημέρωση	0	1	1
	Ευχετήριο μήνυμα	23	0	23
	Σύνολο	23	1	24
Συνολικά	Είδηση/ ενημέρωση	4	47	51
	Κάλεσμα σε δράση	0	6	6
	Ερώτηση	1	0	1
	Άποψη/ σχόλιο	8	11	19
	Ευχετήριο μήνυμα	23	0	23
	Σύνολο	36	64	100

Πίνακας 32: Για την περίπτωση της ομοφυλίας, κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία περιεχομένου και ανά περίοδο δημοσίευσης.

8.2 Έλεγχος ΥΕ2: Στη σελίδα της ΕΡΤ στο FB αναπτύσσεται διάλογος

Κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία και ανά περίοδο δημοσίευσης				
Διάλογος	Κατηγορία περιεχομένου	Χρονική περίοδος ανάρτησης		Σύνολο
		Μάιος 2011 έως Μάιος 2013	Ιούνιος 2013 έως Φεβρουάριος 2014	
Εντοπίζεται	Είδηση/ ενημέρωση	3	34	37
	Κάλεσμα σε δράση	0	6	6
	Ερώτηση	1	0	1
	Άποψη/ σχόλιο	6	10	16
	Ευχετήριο μήνυμα	18	0	18
	Σύνολο	28	50	78
Δεν εντοπίζεται	Είδηση/ ενημέρωση	1	13	14
	Άποψη/ σχόλιο	2	1	3
	Ευχετήριο μήνυμα	5	0	5
	Σύνολο	8	14	22
Συνολικά	Είδηση/ ενημέρωση	4	47	51
	Κάλεσμα σε δράση	0	6	6
	Ερώτηση	1	0	1
	Άποψη/ σχόλιο	8	11	19
	Ευχετήριο μήνυμα	23	0	23
	Σύνολο	36	64	100

Πίνακας 33: Για την περίπτωση του διαλόγου, κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία περιεχομένου και ανά περίοδο δημοσίευσης.

8.3 Έλεγχος ΥΕ3: Το φαινόμενο του κοινωνικού αυτοματισμού είναι υπαρκτό στη σελίδα ERTSocial

Κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία και ανά περίοδο δημοσίευσης				
Κοινωνικός αυτοματισμός	Κατηγορία περιεχομένου	Χρονική περίοδος ανάρτησης		Σύνολο
		Μάιος 2011 έως Μάιος 2013	Ιούνιος 2013 έως Φεβρουάριος 2014	
Εντοπίζεται	Είδηση/ ενημέρωση	1	10	11
	Κάλεσμα σε δράση	0	3	3
	Ερώτηση	1	0	1
	Άποψη/ σχόλιο	3	3	6
	Σύνολο	5	16	21
Δεν εντοπίζεται	Είδηση/ ενημέρωση	3	36	39
	Κάλεσμα σε δράση	0	3	3
	Άποψη/ σχόλιο	4	8	12
	Σύνολο	7	47	54
Αδύνατο βάσει θέματος	Είδηση/ ενημέρωση	0	1	1
	Άποψη/ σχόλιο	1	0	1
	Ευχετήριο μήνυμα	23	0	23
	Σύνολο	24	1	25
Συνολικά	Είδηση/ ενημέρωση	4	47	51
	Κάλεσμα σε δράση	0	6	6
	Ερώτηση	1	0	1
	Άποψη/ σχόλιο	8	11	19
	Ευχετήριο μήνυμα	23	0	23
	Σύνολο	36	64	100

Πίνακας 34: Για την περίπτωση του κοινωνικού αυτοματισμού, κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία περιεχομένου και ανά περίοδο δημοσίευσης.

8.4 Έλεγχος ΥΕ4: Η σελίδα αποτελεί πεδίο πολιτικής συμμετοχής

Κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία και ανά περίοδο δημοσίευσης				
Πολιτική συμμετοχή	Κατηγορία περιεχομένου	Χρονική περίοδος ανάρτησης		Σύνολο
		Μάιος 2011 έως Μάιος 2013	Ιούνιος 2013 έως Φεβρουάριος 2014	
Εντοπίζεται	Είδηση/ ενημέρωση	1	45	46
	Κάλεσμα σε δράση	0	6	6
	Άποψη/ σχόλιο	4	11	15
	Σύνολο	5	62	67
Δεν εντοπίζεται	Είδηση/ ενημέρωση	3	1	4
	Ερώτηση	1	0	1
	Άποψη/ σχόλιο	3	0	3
	Σύνολο	7	1	8
Αδύνατο βάσει θέματος	Είδηση/ ενημέρωση	0	1	1
	Άποψη/ σχόλιο	1	0	1
	Ευχετήριο μήνυμα	23	0	23
	Σύνολο	24	1	25
Συνολικά	Είδηση/ ενημέρωση	4	47	51
	Κάλεσμα σε δράση	0	6	6
	Ερώτηση	1	0	1
	Άποψη/ σχόλιο	8	11	19
	Ευχετήριο μήνυμα	23	0	23
	Σύνολο	36	64	100

Πίνακας 35: Για την περίπτωση της πολιτικής συμμετοχής, κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία περιεχομένου και ανά περίοδο δημοσίευσης.

8.5 Έλεγχος ΥΕ: Η σελίδα ERTSocial αποτελεί χώρο κοινωνικής δράσης

Κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία και περίοδο δημοσίευσης				
Κοινωνική δράση	Κατηγορία περιεχομένου	Χρονική περίοδος ανάρτησης		Σύνολο
		Μάιος 2011 έως Μάιος 2013	Ιούνιος 2013 έως Φεβρουάριος 2014	
0	Είδηση/ ενημέρωση	4	9	13
	Ερώτηση	1	0	1
	Άποψη/ σχόλιο	8	3	11
	Ευχετήριο μήνυμα	23	0	23
	Σύνολο	36	12	48
1	Είδηση/ ενημέρωση		11	11
	Άποψη/ σχόλιο		1	1
	Σύνολο		12	12
2	Είδηση/ ενημέρωση		3	3
	Κάλεσμα σε δράση		2	2
	Άποψη/ σχόλιο		3	3
	Σύνολο		8	8
3	Είδηση/ ενημέρωση		9	9
	Κάλεσμα σε δράση		2	2
	Άποψη/ σχόλιο		2	2
	Σύνολο		13	13
4	Είδηση/ ενημέρωση		15	15
	Κάλεσμα σε δράση		2	2
	Άποψη/ σχόλιο		2	2
	Σύνολο		19	19
Συνολικά	Είδηση/ ενημέρωση	4	47	51
	Κάλεσμα σε δράση	0	6	6
	Ερώτηση	1	0	1
	Άποψη/ σχόλιο	8	11	19
	Ευχετήριο μήνυμα	23	0	23
	Σύνολο	36	64	100

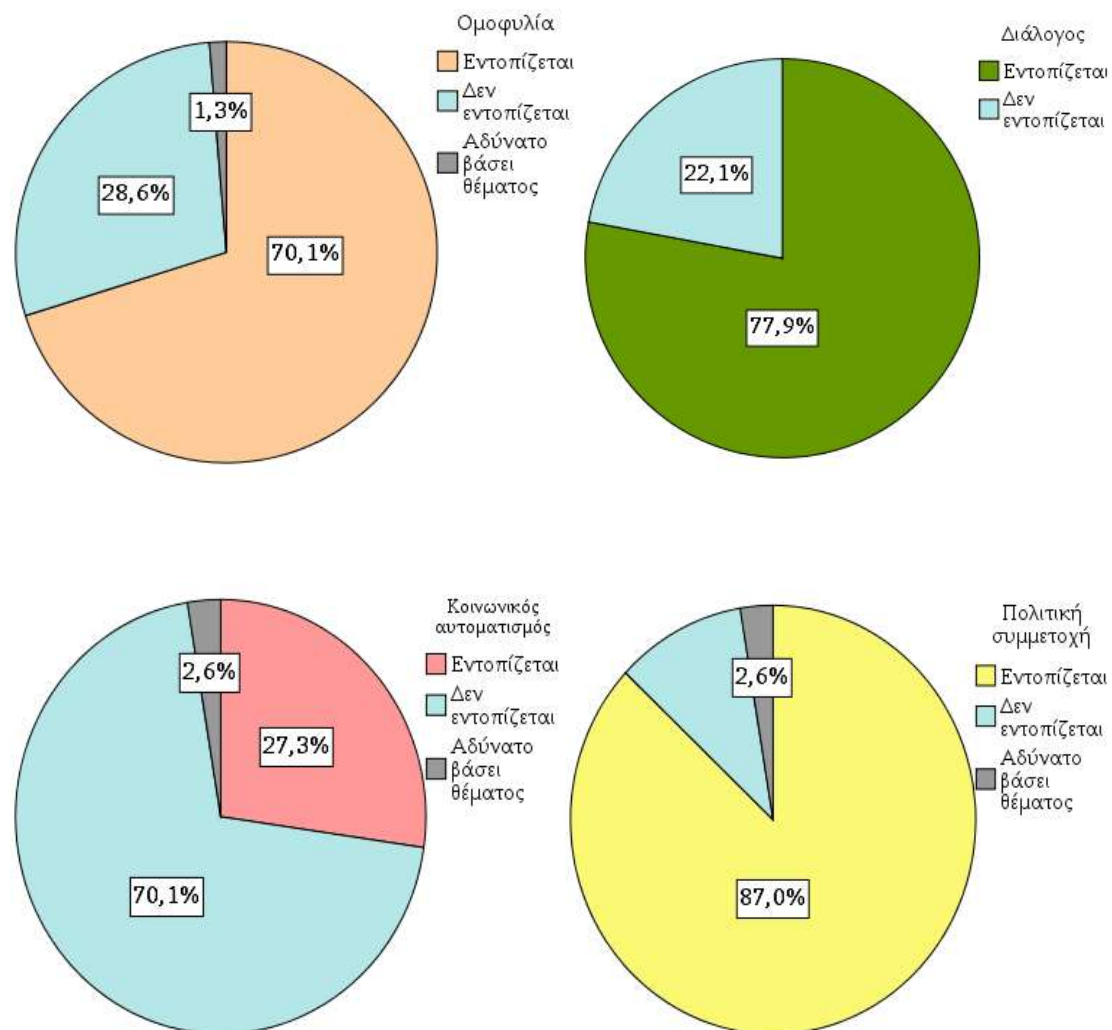
Πίνακας 36: Για την περίπτωση της κοινωνικής δράσης¹²², κατανομή αναρτήσεων ανά κατηγορία περιεχομένου και ανά περίοδο δημοσίευσης.

¹²² Όπου 0 έως 4, εντοπίζονται κανένας έως όλοι οι παράγοντες – συνιστώσες της κοινωνικής δράσης (αλληλεγγύη, κοινωνική ανυπακοή, κοινωνική αντίσταση, κοινωνική άμυνα).

8.6 Αναπροσαρμογή δείγματος και επανέλεγχος ΥΕ₁ – ΥΕ₅

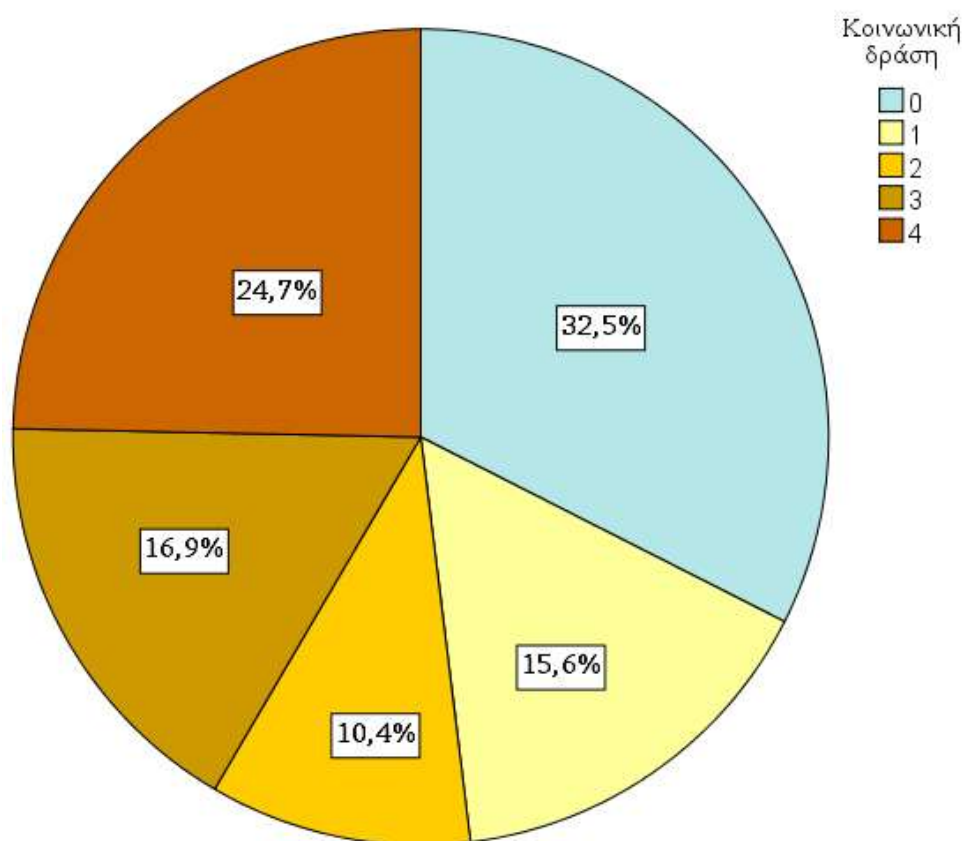
Τα ευχετήρια μηνύματα κρίνεται ότι, εξ' ορισμού, περισσότερο προκαλούν σύγχυση παρά διαφωτίζουν ως προς τα αποτελέσματα του ελέγχου ΥΕ. Ως εκ τούτου, οι περιπτώσεις ευχετήριων μηνυμάτων εξαιρούνται και παρουσιάζεται, για τις υπόλοιπες, η κατανομή αναρτήσεων ανά παρουσία ή απουσία καθενός από τα υπό εξέταση φαινόμενα. Το Γράφημα 25 αφορά στην ομοφυλία, τον διάλογο, τον κοινωνικό αυτοματισμό και την πολιτική συμμετοχή. Ο Πίνακας 37 και το Γράφημα 26 αφορούν στην κοινωνική δράση.

Γράφημα 25: Κατανομή αναρτήσεων ανά υπό εξέταση φαινόμενο, εξαιρουμένων των ευχετήριων μηνυμάτων.

Κατανομή αναρτήσεων			
Κοινωνική δράση	Αριθμός περιπτώσεων	Ποσοστό (%)	Αθροιστικό ποσοστό
Δεν εντοπίζεται	25	32,5	32,5
Εντοπίζεται	52	67,5	100,0
Σύνολο	77	100,0	

Πίνακας 37: Κατανομή αναρτήσεων ανά εντοπισμό οποιουδήποτε παράγοντα κοινωνικής δράσης – έχουν εξαιρεθεί τα ευχετήρια μηνύματα.

Γράφημα 26: Αναλυτικά για την περίπτωση της κοινωνικής δράσης, κατανομή αναρτήσεων ανά αριθμό εντοπιζόμενων επιμέρους παραγόντων - συνιστωσών της.

Στο σημείο αυτό, χρησιμοποιούνται ευρήματα από την ποιοτική έρευνα, τα οποία κρίνεται ότι δύνανται να συνεισφέρουν στον έλεγχο των ΥΕ₁ - ΥΕ₅.

Κατά την ποσοτική έρευνα και τον έλεγχο της ΥΕ₁ ότι στη σελίδα της ΕΡΤ στο FB εντοπίζεται το φαινόμενο της ομοφυλίας, κριτήριο είναι η ομοιότητα - συγγένεια των ιδεών: στο 70,1% των αναρτήσεων οι οποίες αντιμετωπίζονται ως ενιαίες συζητήσεις, μαζί με τα σχόλιά τους, παρατηρούνται συναφείς απόψεις μεταξύ των συμμετεχόντων.

Εάν τεθεί ως κριτήριο η στάση απέναντι στη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ ή, εναλλακτικά, ο λόγος συμμετοχής στη σελίδα ERTSocial, τότε επίσης διαπιστώνεται ομοφυλία: Οι έξι στους επτά συνεντευξιαζόμενους απαντούν ότι ακολουθούν τη σελίδα της ΕΡΤ στο FB εξαιτίας και από τη διακοπή λειτουργίας της τον Ιούνιο του 2013. Οι εν λόγω έξι είχαν ήδη σχηματίσει γνώμη για τη διακοπή του ραδιοτηλεοπτικού σήματος, προτού αρχίσουν να συμμετέχουν στη σελίδα. Ένας από τους επτά ερωτώμενους ακολουθούσε την ERTSocial από νωρίτερα και είναι η μοναδική περίπτωση όπου αναφέρονται διαφορετικά κίνητρα συμμετοχής στη σελίδα.

Ως προς τον διάλογο, από την πλευρά των διαχειριστών δηλώνεται κοινή «επιφύλαξη για συμμετοχή στον διάλογο», τόσο επί λειτουργίας ert.gr όσο και επί ΕΡΤ Open – με τους λόγους να ποικίλουν ανά περίπτωση: Όσο η ΕΡΤ ήταν σε λειτουργία, δύο από τους τέσσερις συνεντευξιαζόμενους εργάζονταν ως συντάκτες ειδήσεων, και αυτό σημαίνει ότι η σχέση τους με τη σελίδα ERTSocial περιοριζόταν στο επίπεδο της αναδημοσίευσης των δημοσιογραφικών κειμένων τους και στο συγκεκριμένο δίαυλο. Από τον Ιούνιο 2013 και έπειτα, που όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι διαχειριστές εμπλέκονται με την ενεργή διαχείριση της σελίδας, η έλλειψη χρόνου σημειώνεται ως λόγος/ αδυναμία συμμετοχής στον διάλογο με τους χρήστες, αλλά επίσης αναφέρεται μιας μορφής προσκόλληση στη μονόδρομη επικοινωνία. Μεταξύ άλλων, λέει ο πρώτος συνεντευξιαζόμενος ο οποίος επί ert.gr τελούσε χρέη αρχισυντάκτη πολυμέσων:

«Η γενική λογική ήταν ότι εμείς αναρτούσαμε αυτά που θέλουμε να αναρτήσουμε, αλλά δεν μπαίναμε σε ιδιαίτερο διάλογο. Δηλαδή, σε αυτό το σημείο ήμασταν λιγάκι διαφοροποιημένοι από τη συνήθη χρήση των κοινωνικών δικτύων, ήμασταν πιο επιφυλακτικοί στο να μετάσχουμε στο “πανηγύρι”, στην κουβέντα,

στο “mashing up” (...) Συνεχίζαμε να διατηρούμε την αντίληψη της από καθέδρας δημοσιογραφίας: αναγκαστήκαμε να υιοθετήσουμε και να κολυμπήσουμε μέσα στα κοινωνικά δίκτυα, χωρίς να είμαστε έτοιμοι από άποψη ωρίμανσης, χωρίς στ’ αλήθεια να μας έχει γίνει αναντίρρητη ανάγκη να ανοιχτούμε σε διάλογο με το κοινό μας¹²³ (...) Και όταν πια μας έκλεισαν, το κάναμε σε μεγάλο βαθμό γιατί αυτό ήταν το πρόσφορο μέσο που είχαμε στη διάθεσή μας. Επειδή, όμως, δεν είχε γεννηθεί ως αληθινή ανάγκη να εμπλακούμε σε διάλογο, συνεχίσαμε την από καθέδρας αντίληψη, και ουσιαστικά δεικνύσαμε στα κοινωνικά δίκτυα έναν αδόκιμο τρόπο διαχείρισης και λειτουργίας – με τον ίδιο τρόπο που κάποτε παλαιότερα, σε παρόμοιο πεδίο, λέγαμε ότι η γραφή για ένα site δεν είναι απλώς μια πιο σύντομη γραφή για την εφημερίδα, αλλά διαφοροποιείται ουσιαστικά επειδή διαφοροποιείται το μέσο».

Οι χρήστες, από την πλευρά τους, ρωτήθηκαν εάν πιστεύουν πως το FB μπορεί να αποτελέσει πεδίο διαλόγου, κρίνοντας από την εμπειρία της συμμετοχής τους στη σελίδα ERTSocial. Οι περισσότεροι εμφανίζονται, επίσης, να έχουν επιφυλάξεις. Ενδεικτικά, οι απαντήσεις τους:

- Χρήστης 1

«Ναι, πολύ. Είναι πολύ χρήσιμο εργαλείο για να φέρεις τους ανθρώπους κοντά. Είναι όλα σε μία μόνο οθόνη. Είναι πολύ εύκολη η διασύνδεση μεταξύ των ανθρώπων, γιατί άνθρωποι που ξέρεις λένε κάτι και το βρίσκεις εύκολα».

- Χρήστης 2

«Ουσιαστικού διαλόγου δεν είμαι σίγουρος – δηλαδή, διάλογος που θα εμβαθύνει πάρα πολύ. Αλλά τουλάχιστον ότι υπάρχουν άνθρωποι που σκέφτονται παρόμοια, ότι υπάρχουν γενικές κατευθύνσεις σε ιδέες, ναι. Τώρα, κατά πόσο

---

¹²³ Αναφέρεται στη δημιουργία της σελίδας τον Μάιο του 2011. Οι λόγοι της απόφασης θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως υιοθέτηση της χρήσης ενός μέσου, προκειμένου να διευρυνθούν οι χρησιμοποιούμενοι διάλογοι δημοσίευσης περιεχομένου του ert.gr και ευρύτερης παρουσίας της ΕΡΤ, στο πνεύμα και στην πράξη και άλλων μέσων ενημέρωσης, αλλά και λόγω της ευρείας χρήσης του FB.

μπορεί να γίνει σοβαρά συζήτηση, εάν δεν έχεις προσωπική επαφή, δεν ξέρω. Αλλά ότι μπορείς να βρεις ανθρώπους που πάνω - κάτω έχουν παρόμοιο τρόπο σκέψης, ναι. Περισσότερο δεν ξέρω, δεν παίρνω όρκο».

- Χρήστης 3

«Στη σελίδα της ΕΡΤ, με τα δικά μου τα μάτια, όχι. Τελευταία φορά που τους είχα αφήσει ήταν στους 60.000 (σ.σ.: θαυμαστές στη σελίδα ΕΡΤSocial)... Δηλαδή, στατιστικά να το πιάσεις, φοβούνται να μιλήσουν; Ντρέπονται; Σκέφτονται μη δουν κάτι και τους παρεξηγήσουν; Ήταν διστακτικοί, ήταν πολύ λίγοι αυτοί που έκαναν σχόλια.

Μπορεί να το σκέφτονταν όπως και εγώ: μπορεί να μην ήθελαν οι άνθρωποι να συμμετέχουν σε έναν τέτοιο διάλογο, γιατί μπορεί να πήγαινε και αλλού η κουβέντα και να χανόταν η ουσία, να μη γίνουν αυτά που γίνονται στο προσωπικό προφίλ κάθε ανθρώπου στο FB: δηλαδή, έχεις, ας πούμε, 300 φίλους, κάνεις μια κοινοποίηση και γίνεται μετά το έλα να δεις. Πιστεύω, από τη μία, ότι ήταν καλό αυτό, διότι ο σκοπός μας ήταν άλλος. Δεν ήταν να αρχίσουμε να μαλώνουμε τώρα, εγώ είμαι ΚΚΕ, εσύ είσαι ΣΥΡΙΖΑ, ο άλλος Χρυσή Αυγή και πάει λέγοντας. Αλλά δεν υπήρχε έντονος διάλογος».

- Χρήστης 4

«Πιστεύω ότι μπορεί, γιατί εκεί βρίσκεται ο κόσμος, ενώ πιο πριν είχαμε μόνο το MSN Messenger, και εκεί έπρεπε αναγκαστικά να έχεις κάποιους φίλους, δεν μπορούσες να μιλήσεις με τον οποιονδήποτε. Εκεί πέρα (σ.σ.: σε σελίδες στο FB) μπορεί να έχει άγνωστους ανθρώπους, αλλά εσύ να κάνεις ένα σχόλιο και να σου απαντήσουν – χωρίς ούτε να τους έχεις “φίλους” στο FB ούτε να τους ξέρεις προσωπικά, μπορείς να έχει ένα διάλογο μαζί τους.

(...) Στη σελίδα της ΕΡΤ, μεγάλους διαλόγους, δεν είδα – αλλά σχετικά μεγάλους, ναι. Δεν υπήρχαν, δηλαδή, πολλοί χρήστες να κάνουν μια συζήτηση, μπορεί να ήταν δύο, τρεις ή τέσσερις (...) Ποιοτικά, σε μια κλίμακα από το 1 μέχρι το 10, θα τον έκρινα με 4 ή 5. Δεν νομίζω ότι ήταν πολύ σημαντικός διάλογος: τα θέματα που σχολιάζουν εμένα δεν με ενδιαφέρουν πολύ, και πιστεύω και άλλους – γιατί

εάν δεν υπάρχει πολύς κόσμος να σχολιάζει, σημαίνει ότι το θέμα δεν ενδιαφέρει τον κόσμο. Οπότε, είναι ένας διάλογος που ενδιαφέρει μερικούς ανθρώπους».

- Χρήστης 5

«Πιστεύω ότι ο διάλογος θα επιτύχει, εάν το επιδιώξει κανείς. Για να είμαι ειλικρινής, δεν είμαι πολύ κοινωνικός (...) Στη σελίδα της ΕΡΤ, κάποιοι διάλογοι ήταν αξιόλογοι προσοχής. Κάποιοι άλλοι ήταν... Άσ' τα... Είναι κάποιοι που είναι χαμηλού επιπέδου, αλλά είναι και κάποιοι που είναι αξιόλογοι, κάνουν ωραία σχόλια (...) Κάποιοι διάλογοι βγάζουν νόημα, κάποια άλλα σχόλια είναι άσχετα εντελώς».

- Χρήστης 6

«Για να δουλέψει το FB, χρειάζεται ένα μέσο, το Ίντερνετ, το οποίο δεν έχουν πολλοί. Είναι ένα από τα μέσα. Σημασία έχει οποιοδήποτε μέσο (είτε αυτό είναι το FB, είτε οτιδήποτε άλλο) να φέρνει σε επαφή τους ανθρώπους, να επικοινωνήσουν και να πουν τη γνώμη τους. Είναι και αυτό ένα από τα μέσα, ίσως όχι πάντα το καλύτερο, αλλά τουλάχιστον μπορεί να απευθυνθεί σε πολλούς (...) Προσωπικά, προτιμώ να υπάρχει προσωπική επαφή ή τουλάχιστον με φωνή, να ακούγεται ο άλλος. Δεν θεωρώ τα μηνύματα επαρκή, πιστεύω ότι πρέπει να υπάρχει φωνή, ήχος. Είναι κουραστικό να γράφει κανείς (...) Ως πλατφόρμα γενική, το FB είναι ικανοποιητική, για αυτό είπα "ίσως όχι πάντα το καλύτερο". Το βασικό στοιχείο που προσφέρει το FB προς όφελος του δημόσιου διαλόγου είναι η επικοινωνία με περισσότερους ανθρώπους».

- Χρήστης 7

«Πιστεύω ότι αν υπάρχει διάθεση και από τους άλλους χρήστες, μπορεί οπωσδήποτε να συμβάλει σε έναν διάλογο, μπορεί να συμβάλει σε κάτι εποικοδομητικό. Αλλά, στη συγκεκριμένη περίπτωση (σ.σ.: ERTSocial), δεν έχω δει αυτή τη θέληση, τη διάθεση, εάν θέλεις. Αλλά οπωσδήποτε το FB μπορεί να συμβάλει, και το έχουμε δει αυτό από τις γειτονικές χώρες, από τις διάφορες επαναστάσεις που – εάν θέλεις – προκαλούνται μέσω FB (...) Θα έλεγα ότι είμαι πολύ απαισιόδοξη και πολύ απογοητευμένη, γιατί δεν βλέπω μια εποικοδομητική

αλληλεπίδραση (σ.σ.: στην ERTSocial) – δηλαδή, κάπως να προχωρήσει σε κάτι, σε έναν γενικό στόχο, στο να βοηθήσουμε πιο αποτελεσματικά αυτόν τον αγώνα. Πιστεύω ότι καθένας δεν ακούει τον άλλο, δεν συζητάει με τον άλλο. Αυτή την εντύπωση έχω όλο αυτό το διάστημα, ότι δεν μπόρεσε να εξελιχθεί σε κάτι πιο ουσιαστικό, πιο μαζικό. Μου φαίνεται ότι ο κάθε χρήστης χωριστά θα σχολιάσει αυτό που έχει να πει και από εκεί και πέρα δεν νομίζω ότι υπάρχει μια συνεννόηση, κάτι να γίνει».

Ως προς το φαινόμενο του κοινωνικού αυτοματισμού, οι διαχειριστές της σελίδας ERTSocial ρωτήθηκαν οι διαχειριστές εάν το εντόπισαν, σε οποιαδήποτε περίοδο λειτουργίας της και προς οποιαδήποτε κατεύθυνση: Ο ένας στους τέσσερις απαντά θετικά, θεωρώντας ότι υπήρξαν αυτοματοποιημένες αντιδράσεις χρηστών για διάφορα θέματα, τόσο επί λειτουργίας ert.gr όσο και μετά τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ. Μάλιστα, αναφέρεται σε κοινωνικό αυτοματισμό, όπως αυτός πιθανώς προέρχεται από την επιρροή που ασκεί το μέσο ενημέρωσης και τον αποδίδει στη θεωρούμενη «θέση ισχύος του δημοσιογράφου». Αντίθετα, ένας εκ των τεσσάρων διαχειριστών της σελίδας απορρίπτει την ύπαρξη του φαινομένου και διαπιστώνει, εκ μέρους των χρηστών, «προβληματισμό για το πώς εξελίσσονται τα πράγματα». Οι υπόλοιποι δύο διαχειριστές διατηρούν επιφυλάξεις, σημειώνοντας αυτοματοποιημένες αντιδράσεις εναντίον των εργαζόμενων της ΕΡΤ και αναπαραγωγή στερεοτύπων σχετικών με την εικόνα των δημοσίων υπαλλήλων, αλλά τις χαρακτηρίζουν ως μάλλον σποραδικές.

Όλοι οι συμμετέχοντες στην ποιοτική έρευνα, ρωτήθηκαν εάν, κρίνοντας από την εμπειρία τους στη σελίδα ERTSocial, πιστεύουν ότι το FB ή/ και ευρύτερα τα ΣΨΜ μπορούν να αποτελέσουν πεδίο πολιτικής συμμετοχής. Οι απαντήσεις τους:

- Διαχειριστής 1

«Ναι, βέβαια. Η σελίδα της ΕΡΤ (σ.σ.: επί ERT Open) υπήρξε πεδίο πολιτικής συμμετοχής, υπήρξε πεδίο πολιτικής δράσης και μερικές φορές κινδύνευσε να γίνει πεδίο πολιτικής καπηλείας (...) Πολιτική συμμετοχή υπήρξε αφής στιγμής άρχισαν να συζητούνται στα σοβαρά, ουσιαστικά, έστω και λίγο, μέσα στις κοινότητές μας τέτοια ζητήματα – και αφής στιγμής άρχισαν άνθρωποι να δηλώνουν ευθαρσώς

την πολιτική τους τοποθέτηση και εξ' αυτής να αναλαμβάνουν θέση στον διάλογο. Και ταυτόχρονα με αναρτήσεις τύπου ανακοινώσεων, υπήρχε πάρα πολύς κόσμος που πλέον δεν ντρεπόταν, με το προσωπικό του όνομα, να αναρτήσει στη σελίδα μας μια ανακοίνωση του πολιτικού σχήματος που προτιμούσε. Πεδίο καηλείας υπήρξε όταν πολλές φορές – υποθέτουμε οργανωμένα, χωρίς να ξέρω πόσο οργανωμένα – βροχή αναρτήσεων προέρχονταν, όλες μαζί, από συγκεκριμένους πολιτικούς χώρους ή ομάδες».

- Διαχειριστής 2

«Δεν θεωρώ ότι ταυτίζονται υποχρεωτικά. Πάρα πολλές φορές κανείς εξαντλεί την ενεργητικότητά του στο να σχολιάζει διάφορα πράγματα στα social media ή στο Διαδίκτυο γενικότερα, και αυτό δεν μετασχηματίζεται στη ζωή του και σε μια πιο ενεργή συμμετοχή σε όποιον τομέα θα μπορούσε ή θα είχε τη δυνατότητα να συμμετέχει. Νομίζω ότι δεν πάνε υποχρεωτικά μαζί αυτά τα πράγματα: Έχει να κάνει με τον κάθε άνθρωπο, τι αντιλήψεις έχει, πώς βλέπει τη ζωή του και τον εαυτό του μέσα σε μια κοινωνία που κινείται και τι μερίδιο των υποχρεώσεων που του αναλογούν αναλαμβάνει. Από εκεί και πέρα, εάν αυτό το βγάζει και στα social media είναι ένα δεύτερο πράγμα».

- Διαχειριστής 3

«Στην Τουρκία απαγόρευσαν το Twitter. Προφανώς. Προφανώς μπορούν. Το Twitter πήγε να ρίξει την κυβέρνηση. Άλλο το τι έγινε στις εκλογές μετά».

- Διαχειριστής 4

«Βέβαια. Με την έννοια της συμμετοχής στα κοινά (...) Ο καθένας έχει ένα βήμα που μπορεί να επικοινωνήσει τα πιστεύω του. Και επίσης μπορεί να κινητοποιήσει δράση, που είναι το πιο σημαντικό και το οποίο έχουμε χρησιμοποιήσει και εμείς κατά κόρον».

- Χρήστης 1

«Μερικές φορές, ναι. Αλλά, μιλώντας για τη Γερμανία τώρα, νομίζω ότι δεν αλλάζει την πολιτική ατζέντα ή τέτοια πράγματα».

- Χρήστης 2

«Μπορούν, τουλάχιστον μέχρι τον βαθμό να δεις ότι δεν είσαι μόνος σου, ότι δεν είσαι μόνο εσύ που σκέφτεσαι έτσι, ότι υπάρχουν και άλλοι άνθρωποι που φαίνεται να ενοχλούνται, να απογοητεύονται, να εκνευρίζονται με τα ίδια πράγματα. Για παράδειγμα, όταν είχε γίνει η δολοφονία του Φύσσα, τα κοινωνικά μέσα ίσως ήταν αυτά που βοήθησαν να μπει στις διαστάσεις που έπρεπε να μπει αυτό το θέμα».

- Χρήστης 3

«Με τίποτα. Εγώ πιστεύω ότι αυτό θα γίνει μόνο αν πέσει το δίκτυο για ένα μήνα παγκοσμίως. Όλοι κάνουν την επανάστασή τους από τον καναπέ τους και αγκαλιά με το “laptop” τους (...). Τι γίνεται: όπως μπορείς να πας στο γήπεδο και να ρίξεις 50 “καντήλια” για να βγάλεις το άγχος όλης της εβδομάδας, αυτό ακριβώς γίνεται και στο FB. Λέει, λέει, λέει ο άλλος, νομίζει ότι είναι ο Βελουχιώτης και στο τέλος βγαίνει η Πετρούλα. Δηλαδή, είναι ένα όπλο που το χρησιμοποιεί η εξουσία και τους έχει όλους εκεί. Αν δεν ήταν αυτό, πιστεύω θα ήταν αλλιώς τα πράγματα – ο κόσμος θα έψαχνε να βρει τον διάλογο στον δρόμο, και όχι στον καναπέ, μέσω FB».

- Χρήστης 4

«Πολιτικά δεν νομίζω, γιατί καθένας έχει άλλο πολιτικό κόμμα. Οπότε, εάν ξεκινήσουν να μιλάνε για τα πολιτικά, θα αρχίσουν να νευριάζουν και να βρίζουν στο FB. Και μετά το FB μπορεί να τους “κλείσει”. Οπότε, νομίζω ότι ο κόσμος σχολιάζει πιο πολύ κοινωνικά πράγματα, παρά πολιτικά. Πιστεύω ότι τα κοινωνικά θέματα ενδιαφέρουν πιο πολύ κόσμο. Επίσης, με τα πολιτικά, μπορεί κάποιος να πει μια άποψη και ο άλλος να είναι αντίθετος με αυτή την άποψη, οπότε να νευριάσει και, τελικά, ο κόσμος να μην απαντά γιατί δεν θα του αρέσει η συζήτηση αυτή. Με ένα κοινωνικό θέμα μπορεί να είναι πιο ήρεμα τα πράγματα και να συμμετέχει πιο πολύς κόσμος».

- Χρήστης 5

«Βέβαια, πολύ μεγάλο. Δεν το συζητάω: υπάρχει άμεση επικοινωνία, μαθαίνεις ειδήσεις που δεν θα τις μάθεις στα ιδιωτικά κανάλια με τίποτε, πράγματα που δεν τα λένε, τα κρύβουν, έχεις επιλογή ενημέρωσης, εννοείται. Και έχει μεγάλη απήχηση στον κόσμο (...) Ένα νέο διαδίδεται πολύ πιο γρήγορα. Εννοείται, από πού θα διαδοθεί; Όταν έκλεισαν την ΕΡΤ, “πέταξαν” ένα “post” αυτοί και διαδόθηκε παντού, μέσω FB».

- Χρήστης 6

«Εάν κρίνω από όσα έγιναν σε διάφορες χώρες, θα έλεγα αρκετά. Αν και επειδή η πλατφόρμα του FB είναι πιο περίπλοκη σε σχέση με του Twitter... Το Twitter είναι πιο εύκολο, πιο άμεσο για τη μετάδοση κάποιου μηνύματος, ενώ είναι πιο περίπλοκη η εφαρμογή στο FB. Για αυτό το θέμα, κλίνω προς το Twitter. Βέβαια, και στο FB μπορεί να γίνει, αν και εξαρτάται από την πολιτική που ακολουθεί ο διαχειριστής της εκάστοτε σελίδας. Η γνώμη μου είναι ότι, ναι, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και αυτό – αν και διάφορες κυβερνήσεις πιέζουν, δεν είναι πάντοτε εύκολο, μπορεί να βρεθούν και άλλοι τρόποι από άλλα μέσα που δεν είναι πλατιά, γνωστά».

- Χρήστης 7

«Ναι, και πιστεύω ότι το κάνουν ήδη – εάν κρίνουμε και από τους ίδιους τους πολιτικούς. Από ότι μπορώ να δω τα διάφορα “tweet”, τα διάφορα μηνύματα, οι διάφορες αναρτήσεις προς τους χρήστες, προς τους συμμετέχοντες, είναι πάρα πολλά και καθημερινά (...) Εάν οι ίδιοι το θελήσουν (σ.σ.: όσοι δεν πολιτεύονται), φυσικά και μπορεί να είναι, και μπορεί να συντελέσει – αρκεί οι ίδιοι να το θελήσουν, να το ψάξουν, να ενημερωθούν. Πιστεύω ότι σου ανοίγει πολλούς ορίζοντες (...) Η συμμετοχή στη σελίδα της ΕΡΤ έμμεσα είναι πολιτική. Κατά κάποιον τρόπο, τοποθετείσαι απέναντι σε όλα αυτά που συμβαίνουν, απέναντι στην κυβέρνηση, στις πολιτικές αποφάσεις της, στα νομοσχέδια, σε όλα αυτά. Φυσικά τοποθετείσαι – είτε υπέρ είτε κατά (...) Και μόνο που διαφωνώ ή που θεωρώ άδικο και παράνομο το κλείσιμο της ΕΡΤ από αυτή την κυβέρνηση, πιστεύω ότι είναι μια πολιτική τοποθέτηση».

Επιχειρώντας τον πληρέστερο έλεγχο της ΥΕ5 ότι η σελίδα ERTSocial στο FB αποτελεί πεδίο κοινωνικής δράσης, οι συνεντευξιαζόμενοι διαχειριστές κλήθηκαν να περιγράψουν το εγχείρημα ΕΡΤ Open στο οποίο όλοι τους συμμετέχουν: Ένας από τους τέσσερις ερωτώμενους το χαρακτήρισε «*υβριδικό σχήμα*», με τη λογική ότι είναι «*ένα κατεστημένο μέσο που ανακάλυψε την ελευθερία του*» και το οποίο υπήρξε «*η διάδοχη κατάσταση της ΕΡΤ*» – αποδεχόμενος, ωστόσο, ότι λειτουργεί σε μια βάση συλλογικότητας και αυτοδιαχείρισης, χαρακτηριστικά τα οποία ανέφεραν ρητά δύο από τους συμμετέχοντες στην έρευνα διαχειριστές • ένας διαχειριστής σημείωσε – για την περίπτωση του ertopen.com – την έλλειψη κοινού εργασιακού χώρου ως αδυναμία για τη συλλογικότητα του εγχειρήματος, προσδιορίζοντας το ertopen.com κυρίως ως μέσο «*εθελοντικής συμμετοχής*».

Όλοι τους αναφέρθηκαν στην αποκεντρωμένη λειτουργία του, που σημαίνει την έλλειψη κεντρικού ελέγχου και αποφάσεων, και την κατά συνείδηση άσκηση αρχισυντακτικού ελέγχου. Λέξεις όπως «*αντίσταση*» και «*αγώνας*» χρησιμοποιούνται στις περιγραφές του ΕΡΤ Open από τους διαχειριστές, οι οποίοι επίσης μιλούν για «*αλληλέγγυους*» πολίτες - χρήστες.

Παράλληλα, μιλώντας αποκλειστικά για το διακινούμενο περιεχόμενο στη σελίδα επί ertopen.com, όλοι τους αναφέρουν την προτεραιότητα κοινωνικών θεμάτων, σε αντιδιαστολή με τα ισχύοντα επί λειτουργίας ert.gr. Περιγράφοντας την επιλογή των ειδήσεων στις οποίες δίνεται έμφαση στο ertopen.com (στον βαθμό που αυτό επηρεάζει το περιεχόμενο της σελίδας ERTSocial, δια της αναδημοσίευσης), μιλούν για θέματα τα οποία αναδεικνύουν την κοινωνική «*αντίδραση*», τις «*συλλογικότητες και τα κινήματα*», τη «*δραστηριότητα κοινωνικών φορέων*», τις «*διαμαρτυρίες πολιτών*» και τα σχετικά «*καλέσματα*» και για ειδήσεις που αφορούν «*απεργίες*», «*διαδηλώσεις*», τη «*φτώχεια*» και την «*καθημερινή διαβίωση*».

Ως σημαντικά και δημοφιλή θέματα στη σελίδα ERTSocial επί ΕΡΤ Open, αναφέρονται η – ακόμη σε εξέλιξη – κρίση στην Ουκρανία, οι διαδηλώσεις του τελευταίου έτους στην Τουρκία, ο πρόσφατος σεισμός στην Κεφαλονιά¹²⁴ και ειδήσεις σχετικές με τη

---

¹²⁴ Σεισμός 5,9 Ρίχτερ που σημειώθηκε στις 26 Ιανουαρίου 2014.

δολοφονία του Παύλου Φύσσα¹²⁵ – μαζί με την επισήμανση ότι, αφενός, μέσω των ΣΨΜ του ΕΡΤ Open μεταδόθηκε για πρώτη φορά η πληροφορία ότι ο νεκρός ήταν ο μουσικός με το ψευδώνυμο Killah P. και, αφετέρου, ότι η αντίστοιχη δημοφιλής θεματική ετικέτα στα ΣΨΜ¹²⁶ («hashtag») αρχικά δημιουργήθηκε από συντάκτη του ertopen.com. Από όλους αναφέρεται, επίσης, η επέμβαση των ΜΑΤ στο Ραδιομέγαρο¹²⁷ όχι μόνο λόγω της απήχησης της είδησης στους χρήστες, αλλά και σε συνάρτηση με τον ρόλο των ΣΨΜ. Ενδεικτικά, ένας από τους συμμετέχοντες αναφέρει:

«Όταν έγινε η έφοδος των ΜΑΤ στην ΕΡΤ, στις 05.00 το πρωί, κατευθείαν έγινε ανάρτηση “ελάτε να βοηθήσετε”, για να μαζευτεί κόσμος από έξω. Δεν είμαι σε θέση να ξέρω κατά πόσο λειτούργησε, για εκείνη την ώρα. Αλλά φαντάζομαι ότι λειτούργησε, γιατί ο κόσμος μαζευόταν για πολλές ώρες μετά. Οπότε, όταν άνοιξαν κάποιοι τον υπολογιστή τους και το είδαν, φαντάζομαι ότι έπαιξε ρόλο (...) Ναι, είναι ο τρόπος μας (σ.σ.: τα ΣΨΜ) για να κινητοποιήσουμε κόσμο σε διαδηλώσεις που κάνουμε, για να παρακινήσουμε κόσμο να συμμετάσχει σε συλλαλητήρια ή πορείες που θα πάμε και εμείς, καλούμε τον κόσμο να έρθει».

Ερωτώμενοι για τη συμβολή γενικά των ΣΨΜ στο εγχείρημα ΕΡΤ Open, οι διαχειριστές της σελίδας ERTSocial αναφέρουν, μεταξύ άλλων:

- Την ταχύτητα στη διάδοση μηνυμάτων σχετικά με ζητήματα της ΕΡΤ, όχι μόνο από τους ίδιους, αλλά και από «*αυτοοργανωμένες ομάδες γύρω από την ΕΡΤ*».
- Τη γνωστοποίηση και διάδοση του ertopen.com.
- Τον συσπειρωτικό ρόλο των ΣΨΜ, υπό την έννοια της «*θετικής επίπτωσης στο ηθικό και στην ψυχολογία*» των πρώην εργαζόμενων στην ΕΡΤ.

¹²⁵ Δολοφονήθηκε από τον Γιώργο Ρουπακιά, μέλος της Χρυσής Αυγής, στις 18 Σεπτεμβρίου 2013, στο Κερατσίνι. Το γεγονός προκάλεσε ντόμιο εξελίξεων σχετικών με την οργάνωση.

¹²⁶ #KillahP

¹²⁷ Η επέμβαση έγινε στις 7 Νοεμβρίου 2013, με σκοπό την εκκένωση του Ραδιομεγάρου στην Αγία Παρασκευή το οποίο έως τότε τελούσε υπό «*λειτουργική κατάληψη*» από πρώην εργαζόμενους της ΕΡΤ.

- Τη συγκέντρωση πολιτών στο Ραδιομέγαρο, ιδίως τις πρώτες ημέρες μετά τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ.
- «*Ο αγώνας της ΕΡΤ δεν θα είχε γίνει αλλιώς*»: δεδομένης της διακοπής λειτουργίας τόσο του ραδιοτηλεοπτικού σήματος όσο και της ιστοσελίδας ert.gr, τα ΣΨΜ χαρακτηρίζονται ως «*ο μόνος τρόπος να απευθυνθούμε στον χρήστη*», «*το μόνο διαθέσιμο, πρόσφορο μέσο*» που αρχικά είχαν στη διάθεσή τους.
- Τα ΣΨΜ ποσοτικοποίησαν, συγκεκριμενοποίησαν το κοινό του ERT Open, και «*έφεραν καινούριο κοινό για την ΕΡΤ*» – νεανικό «*στην ηλικία και στο πνεύμα, ανθρώπους που όταν βρίσκονταν μπροστά σε ένα κάλεσμα, θα ήταν έτοιμοι να έρθουν στο Ραδιομέγαρο*».

Από την πλευρά τους, και στο πλαίσιο ελέγχου της ίδιας ερευνητικής υπόθεσης, οι συμμετέχοντες χρήστες ρωτήθηκαν για πότε και για ποιον λόγο άρχισαν να ακολουθούν τη σελίδα ERTSocial στο FB και να συμμετέχουν σε αυτή:

- Οι έξι στους επτά δήλωσαν ότι ακολουθούν τη σελίδα από όταν έκλεισε η ΕΡΤ και έπειτα¹²⁸, μια απόφαση που ελήφθη βάσει της εναντίωσής τους στην κυβερνητική απόφαση να διακοπεί η λειτουργία της ΕΡΤ – η οποία εκφράζεται από τους ίδιους με τις εξής λέξεις: «*καταπίεση*», «*αυταρχική πολιτική κίνηση*», «*αντισυνταγματικό*», «*στοκαδιστικό*», «*εγκληματική ενέργεια*», «*καταχρηστικό*», «*άδικο*», «*κίνηση ολοκληρωτικού καθεστώτος*», «*απαράδεκτο*», «*τρομερό*», «*λύπη*», «*αγανάκτηση*», «*θυμός*», «*φρίκη*» (προσδιορίζοντας είτε το κλείσιμο της ΕΡΤ είτε τη σχετική απόφαση). Παράλληλα, οι λέξεις οι οποίες χαρακτηρίζουν τους λόγους συμμετοχής τους στη σελίδα είναι: «*διαφωνία*», «*δημοκρατία*», «*αντίσταση*», «*διαμαρτυρία*», «*αλληλεγγύη*», «*αγώνας*», «*συμπαράσταση*», «*βοήθεια*», «*αντίδραση*», «*υποστήριξη*».

---

¹²⁸ Ένας εξ αυτών δημιούργησε προφίλ στο FB, προκειμένου να μπορέσει να ακολουθήσει την ERTSocial και σε μια άλλη περίπτωση χρήστη δηλώνεται επαναφορά στο FB, μετά από περίπου δύο χρόνια που δεν το χρησιμοποιούσε καθόλου, αν και διατηρούσε τον λογαριασμό του.

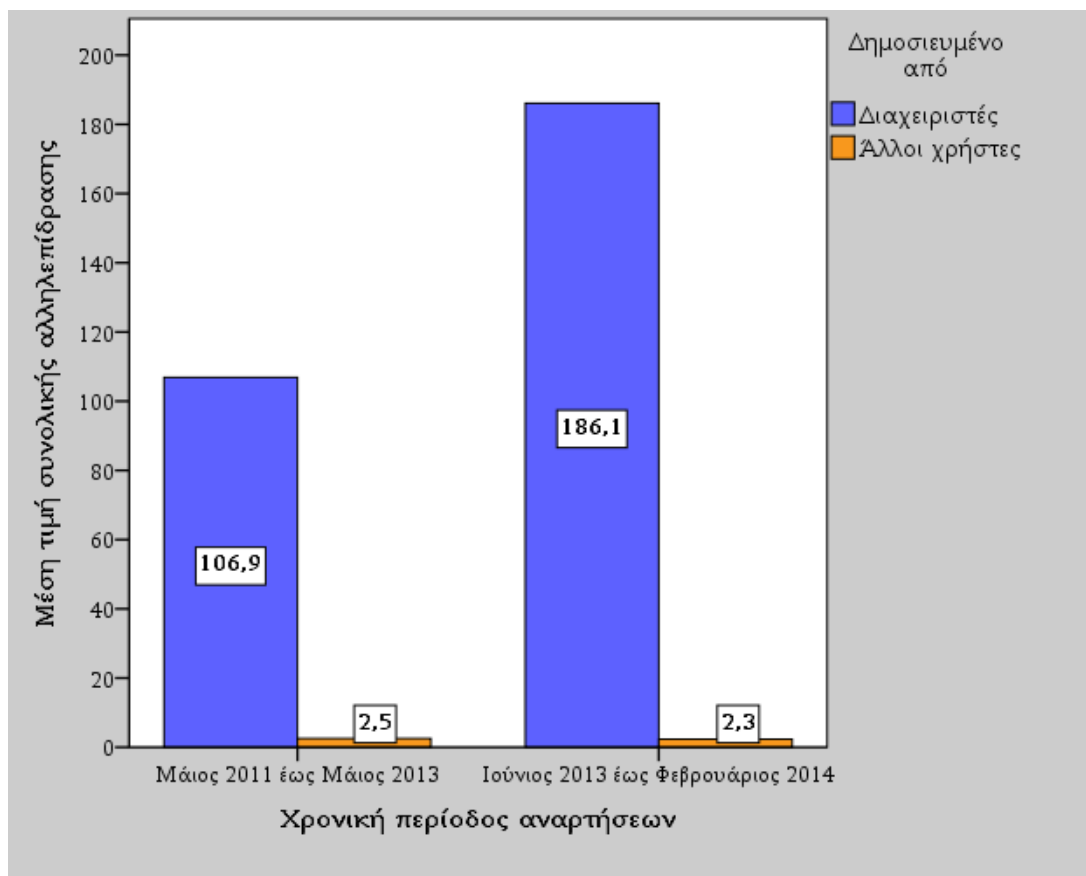
- Ο ένας στους επτά χρήστες, ο οποίος ακολουθούσε και συμμετείχε στην ERTSocial ήδη περίπου δύο χρόνια πριν από τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ, απαντά ότι βασικό κίνητρο της συμμετοχής του ήταν η «*επιρροή υπεύθυνων*» για την επίλυση προβλημάτων (κυρίως τοπικών) τα οποία φροντίζει να αναδεικνύει στη σελίδα της ΕΡΤ – για τη διακοπή λειτουργίας της οποίας εκφράζει τη γνώμη του με τη λέξη «*απορία*» και προσδιορίζει τη στάση του ως «*ουδέτερη*».
- Οι πέντε από τους έξι χρήστες, οι οποίοι υποστηρίζουν το εγχείρημα ERT Open δια της συμμετοχής τους στη σελίδα ERTSocial, εκφράζουν και άλλες ψηφιακές ενέργειες συμμετοχής σε σχέση με τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ. Παράλληλα, όλοι τους δηλώνουν ότι προέκτειναν τη συμμετοχή τους στον φυσικό κόσμο, με τους εξής τρόπους:
  - Ένας χρήστης¹²⁹ έκανε σχετικές συζητήσεις με τους φοιτητές του.
  - Ένας χρήστης έκανε σχετικές συζητήσεις με τους οικείους του.
  - Τρεις χρήστες δηλώνουν ότι συμμετείχαν σε συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας στον φυσικό κόσμο.
  - Δύο χρήστες αναφέρουν ότι, προς ενίσχυση του ERT Open, έχουν αγοράσει και φορέσει μπλούζες της ΕΡΤ. Και συμπληρώνουν ότι θα παρευρίσκονταν σε συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας, εάν είχαν την ευκαιρία (δεν ήταν δυνατό για εκείνο λόγω του τόπου διαμονής τους).

---

¹²⁹ Γερμανός και κάτοικος Γερμανίας.

8.7 Έλεγχος ΥΕ: Η διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ πυροδότησε τη συμμετοχή των χρηστών στη σελίδα

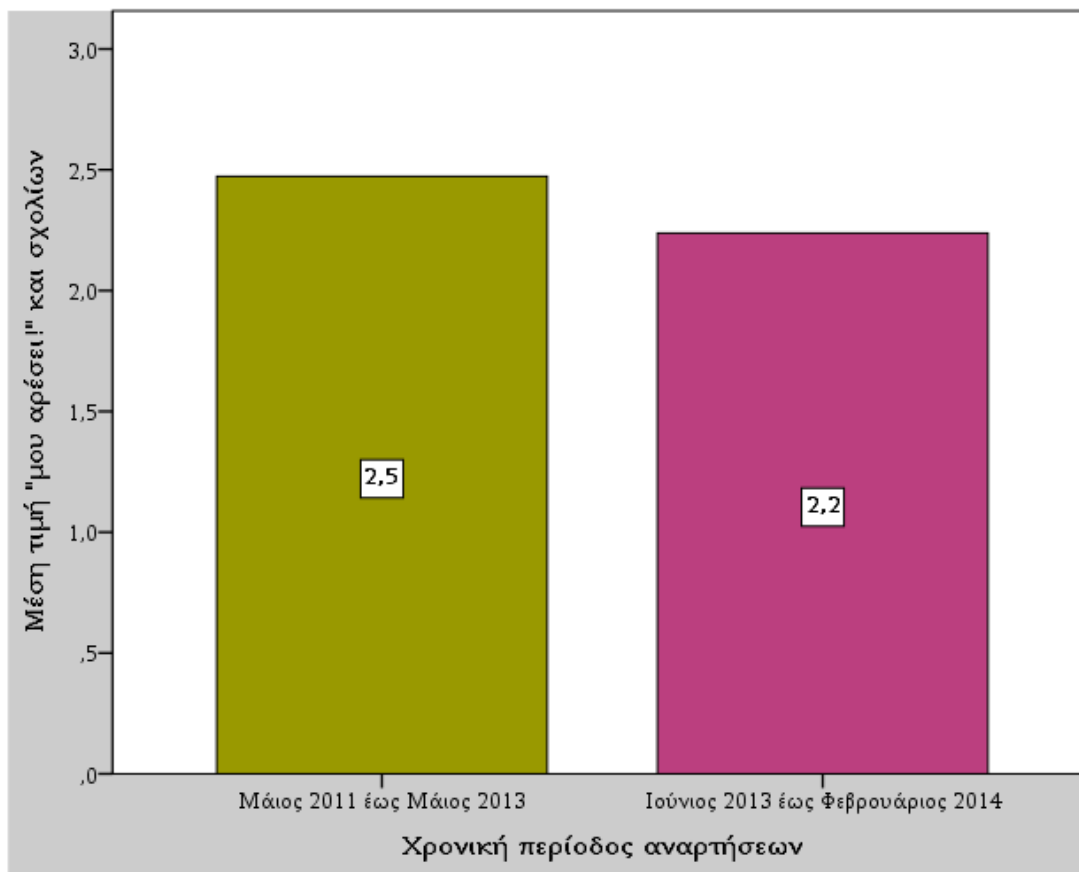
Για τον έλεγχο της συγκεκριμένης ΥΕ, αρχικά εξετάζεται η μέση τιμή της συνολικής αλληλεπίδρασης που έλαβαν οι αναρτήσεις, πριν από τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ και μετά (Γράφημα 7).

Γράφημα 27: Μέση τιμή συνολικής αλληλεπίδρασης ανά κατηγορία αναρτώντα και ανά περίοδο δημιουργίας δημοσιεύσεων.

Στο Γράφημα 27 φαίνεται ότι στην περίπτωση των διαχειριστών, πριν από τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ η μέση τιμή αλληλεπίδρασης που είχαν οι δημοσιεύσεις τους είναι 106,9 ενέργειες, ενώ από τον Ιούνιο 2013 και έπειτα η αντίστοιχη μέση τιμή 186,1 ενέργειες. Στην περίπτωση των χρηστών, δεν φαίνεται να σημειώνεται ουσιαστική μεταβολή. Ωστόσο, επειδή περίπου στο μισό από το δείγμα των αναρτήσεων χρηστών

δεν διατίθεται δυνατότητα κοινοποίησης αναρτήσεων, εξετάζεται εάν υπήρξε μεταβολή στη μέση τιμή «μου αρέσει!» και σχολίων που λάμβαναν οι δημοσιεύσεις χρηστών, πριν και μετά τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ (Γράφημα 28).

Γράφημα 28: Μέση τιμή «μου αρέσει!» και σχολίων που έλαβαν οι αναρτήσεις των χρηστών ανά περίοδο δημοσίευσής τους.

Είναι με όρους περιγραφικής στατιστικής εμφανές ότι στην περίπτωση των χρηστών, δεν σημειώνεται μεταβολή, ανάμεσα στις δύο διακριτές περιόδους, ως προς τις αλληλεπιδράσεις που λαμβάνουν από άλλους χρήστες οι δημοσιεύσεις.

Για την περίπτωση των διαχειριστών, γίνεται t-test ανεξάρτητων δειγμάτων (Πίνακας 38) και ελέγχεται στατιστικά εάν η συνολική αλληλεπίδραση που λαμβάνουν οι αναρτήσεις τους διαφοροποιείται ανά περίοδο δημιουργίας τους.

- **Έλεγχος ΣΥΕs** ($\alpha = 0,05$): Η συνολική αλληλεπίδραση με τις αναρτήσεις των διαχειριστών διαφοροποιείται ανά περίοδο δημιουργίας τους.

$H_0: \mu_1 = \mu_2$

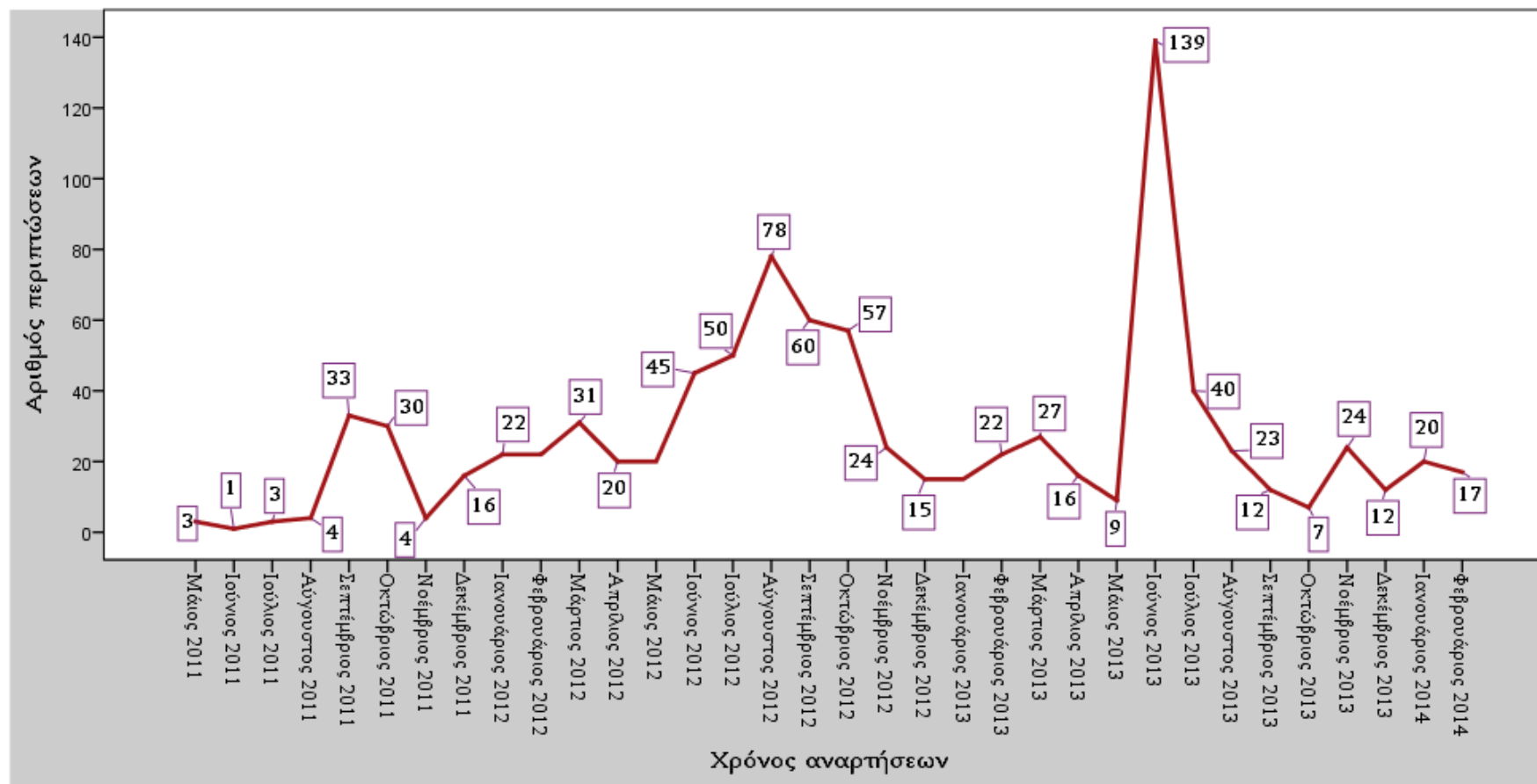
$H_A: \mu_1 \neq \mu_2$

Αριθμητικά μέτρα ανά περίοδο αναρτήσεων										
		Χρονική περίοδος αναρτήσεων	Αριθμός περιπτώσεων	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση	Τυπικό σφάλμα μέσης τιμής				
Συνολική αλληλεπίδραση		Μάιος 2011 έως Μάιος 2013	1.333	106,86	151,979	4,163				
		Ιούνιος 2013 έως Φεβρουάριος 2014	465	186,09	263,374	12,214				
t-τεστ ανεξάρτητων δειγμάτων										
		Τεστ Levene για την ισότητα των διακυμάνσεων		t-τεστ για την ισότητα μέσων τιμών						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Διαφορά μέσης τιμής	Τυπικό σφάλμα διαφοράς	95% Δ.Ε. της διαφοράς	
									Κατώτατο	Ανώτατο
Συνολική αλληλεπίδραση	Ισότητα διακυμάνσεων	41,283	,000	-7,858	1796	,000	-79,233	10,083	-99,010	-59,457
	Ανισότητα διακυμάνσεων			-6,140	575,349	,000	-79,233	12,904	-104,577	-53,890

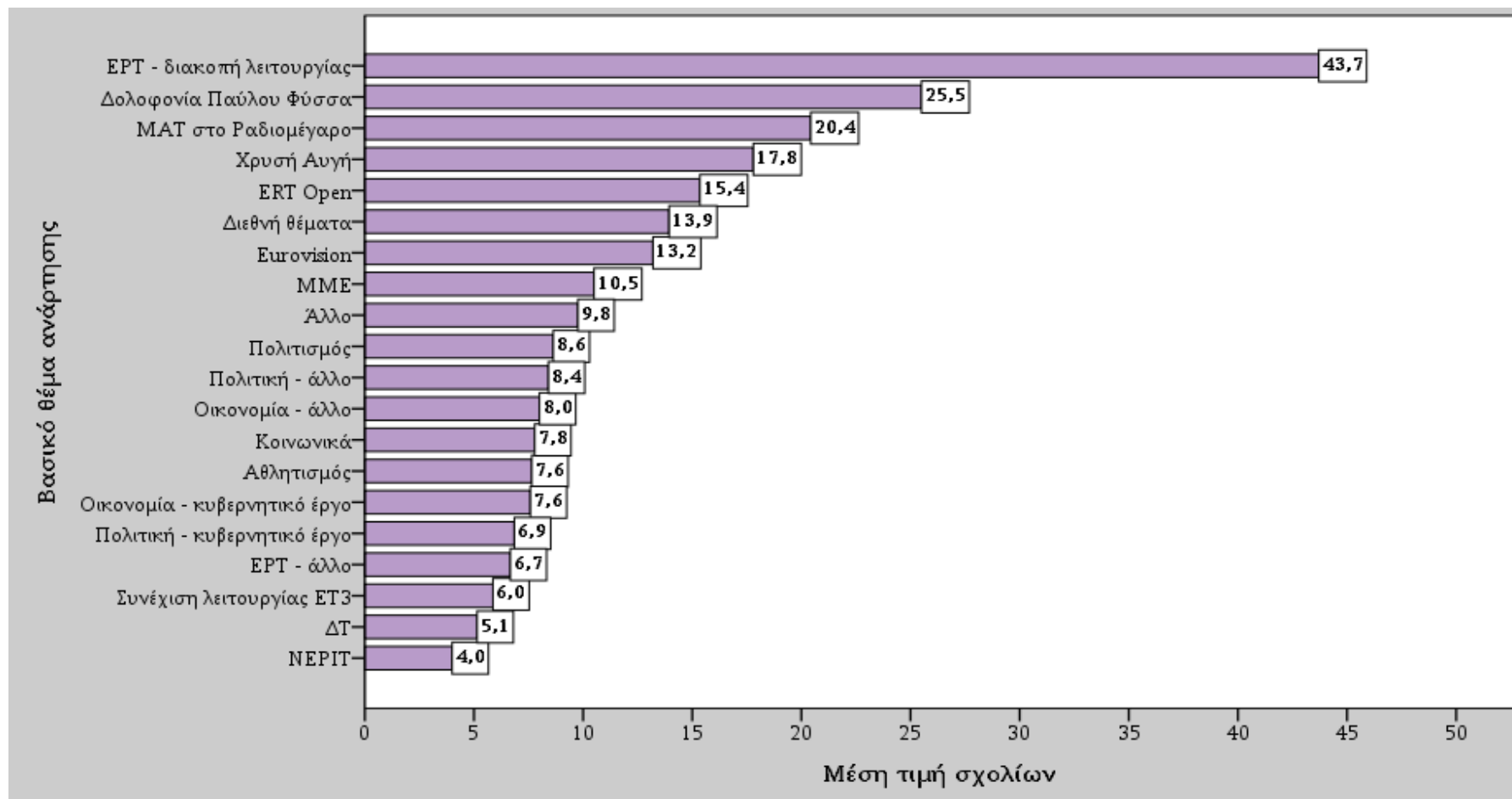
Πίνακας 38: Έλεγχος ΣΥΕs.

Για τον έλεγχο των διακυμάνσεων, δημιουργείται το εξής ζεύγος υποθέσεων: $H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2$ και $H_A: \sigma_1^2 \neq \sigma_2^2$. Σύμφωνα με το τεστ Levene για την ισότητα των διακυμάνσεων, $\text{Sig.} = 0,000 < 0,05 = \alpha$ – η υπόθεση $H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2$ μπορεί να απορριφθεί. Συνακόλουθα, λαμβάνεται υπόψη ότι $\text{Sig. (2-tailed)} = 0,000 < 0,05 = \alpha$. Συνεπώς, υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις προκειμένου να απορριφθεί η $H_0: \mu_1 = \mu_2$. Άρα, η συνολική αλληλεπίδραση που λαμβάνουν οι αναρτήσεις των διαχειριστών διαφοροποιείται ανά περίοδο δημιουργίας τους: ενώ η μέση τιμή συνολικής αλληλεπίδρασης με τις δημοσιεύσεις από διαχειριστές είναι 106,9 ενέργειες για την περίοδο από τη δημιουργία της σελίδας έως και τον Μάιο 2013, η αντίστοιχη μέση τιμή αυξάνεται στις 186,1 ενέργειες για το διάστημα από τον Ιούνιο 2013 και έπειτα.

Παράλληλα, εξετάζεται ξεχωριστά το επιμέρους δείγμα των περισσότερο σχολιασμένων αναρτήσεων και παρουσιάζεται στο Γράφημα 29 η κατανομή τους στο εξεταζόμενο παράθυρο χρόνου 34 μηνών. Είναι και περιγραφικά εμφανές ότι τον Ιούνιο 2013 σημειώνεται έκρηξη σχολιασμού. Ακόμη, αξιοποιώντας τα δεδομένα από την ποσοτική ανάλυση περιεχομένου, στο Γράφημα 30 παρουσιάζεται η μέση τιμή σχολίων ανά βασικό θέμα ανάρτησης. Ακολούθως, ιδίως για τα θέματα που αφορούν την ΕΡΤ, γίνεται t-test ανεξάρτητων δειγμάτων και ελέγχεται στατιστικά εάν ο αριθμός σχολίων που έχουν οι αναρτήσεις διαφοροποιείται ανά περίοδο ανάρτησης.

Γράφημα 29: Κατανομή των περισσότερο σχολιασμένων αναρτήσεων στο χρονικό διάστημα μελέτης (34 μήνες).

Γράφημα 30: Μέση τιμή σχολίων ανά βασικό θέμα ανάρτησης.

- **Έλεγχος ΣΥΕ₆** ($\alpha = 0,05$): Για τις περιπτώσεις αναρτήσεων οι οποίες αφορούν θέματα της ΕΡΤ, ο αριθμός σχολίων που λαμβάνονται διαφοροποιείται ανά περίοδο αναφοράς/ λειτουργίας.

$$H_0: \mu_1 = \mu_2$$

$$H_A: \mu_1 \neq \mu_2$$

Αριθμητικά μέτρα για σχόλια										
		Αριθμός περιπτώσεων		Μέση τιμή		Τυπική απόκλιση		Τυπικό σφάλμα μέσης τιμής		
Σχόλια	ΕΡΤ - Ιούνιος 2013 και έπειτα	179		31,66		91,792		6,861		
	ΕΡΤ - άλλο	218		6,67		8,693		,589		
t-τεστ ανεξάρτητων δειγμάτων										
		Τεστ Levene για την ισότητα των διακυμάνσεων		t-τεστ για την ισότητα των μέσων τιμών						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Διαφορά μέσης τιμής	Τυπικό σφάλμα διαφοράς	95% Δ.Ε. της διαφοράς	
									Lower	Upper
Σχόλια	Ισότητα διακυμάνσεων	30,048	,000	4,000	395	,000	24,994	6,249	12,708	37,280
	Ανισότητα διακυμάνσεων			3,630	180,623	,000	24,994	6,886	11,407	38,582

Πίνακας 39: Έλεγχος ΣΥΕ₆.

Για τον έλεγχο των διακυμάνσεων, δημιουργείται το εξής ζεύγος υποθέσεων: $H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2$ και $H_A: \sigma_1^2 \neq \sigma_2^2$. Σύμφωνα με το τεστ Levene για την ισότητα των διακυμάνσεων, $\text{Sig.} = 0,000 < 0,05 = \alpha$ – η υπόθεση $H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2$ μπορεί να απορριφθεί. Συνακόλουθα, λαμβάνεται υπόψη ότι $\text{Sig. (2-tailed)} = 0,000 < 0,05 = \alpha$. Συνεπώς, υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις προκειμένου να απορριφθεί η $H_0: \mu_1 = \mu_2$.

Άρα, ο αριθμός σχολίων που λαμβάνουν αναρτήσεις σχετικές με ζητήματα της ΕΡΤ διαφοροποιείται ανά περίοδο αναφοράς/ λειτουργίας, και υπερτερούν οι δημοσιεύσεις σχετικά με την ΕΡΤ με περίοδο αναφοράς από τον Ιούνιο 2013 και έπειτα: η μέση τιμή σχολίων που λαμβάνουν τα δημοσιευμένα θέματα σχετικά με την ΕΡΤ Α.Ε. σε λειτουργία είναι 6,7 σχόλια, ενώ η μέση τιμή σχολιασμού για ζητήματα τα οποία αφορούν είτε τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ είτε το εγχείρημα ERT Open είναι 31,7 σχόλια (βλ. Πίνακα 39, σ. 156).

9. Συζήτηση

9.1 Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των χρηστών

Ήδη με τα πρώτα αποτελέσματα της έρευνας, καθίσταται σαφές ότι τα ευρήματα που αφορούν τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των χρηστών δεν είναι το εξέχον σημείο της παρούσας. Το 96,7% των δημιουργών αναρτήσεων στη σελίδα ERTSocial είναι λογαριασμοί προφίλ και το 3,3% είναι άλλες σελίδες ή ομάδες στο FB – η πρώτη κατηγορία αποτελείται κυρίως από άνδρες (65,6%) και δευτερευόντως από γυναίκες (28,4%), με τους μεν να έχουν δημοσιεύσει το 68% των αναρτήσεων και τις δε το 29,3%¹³⁰. Ωστόσο, στατιστικά δεν αποδεικνύεται σημαντική η διαφορά του αριθμού δημοσιεύσεων μεταξύ των ομάδων και κατ' επέκταση θεωρείται ότι η ποσότητα συνεισφοράς περιεχομένου (σε επίπεδο αναρτήσεων) δεν εξαρτάται από το φύλο των χρηστών – ούτε από την κατηγορία χρήστη (προφίλ/ άλλες σελίδες ή ομάδες).

Ενδεικτικά, σημειώνεται ότι χρήση του FB κάνουν κατά 46% γυναίκες και κατά 54% άνδρες, επί του συνόλου των χρηστών στο FB¹³¹. Βέβαια, τα τελευταία αφορούν στη χρήση του μέσου ανά φύλο, ενώ τα δεδομένα τα προερχόμενα από την παρούσα έρευνα δηλώνουν ανά φύλο την αλληλεπίδραση με τη σελίδα ERTSocial, σε επίπεδο δημοσιεύσεων – η αλληλεπίδραση προϋποθέτει τη χρήση, αλλά η δεύτερη δεν συνεπάγεται απαραίτητα την πρώτη.

Όσον αφορά στη γεωγραφική θέση των χρηστών της ERTSocial, η συντριπτική πλειονότητα (84,3%) φαίνεται να μην έχει ενεργοποιημένη τη συγκεκριμένη δυνατότητα καταγραφής κατά τη στιγμή της δημοσίευσης. Λαμβάνοντας υπόψη το υπόλοιπο των

---

¹³⁰ Το υπόλοιπο των αναρτήσεων προέρχεται από λογαριασμούς προφίλ «άγνωστου φύλου», που σημαίνει είτε λογαριασμούς φυσικών προσώπων όπου δεν στάθηκε δυνατό να εντοπιστεί με ασφάλεια το φύλο είτε από λογαριασμούς όπου η προσωπική χρήση μπορεί να είναι δευτερεύουσα ή ανύπαρκτη, δεδομένου ότι λειτουργούν ουσιαστικά αντί σελίδων.

¹³¹ Στατιστικό στοιχείο το οποίο παρέχεται από το ίδιο το FB σε όσους χρήστες είναι διαχειριστές σελίδων στο FB, όπως η υπογράφουσα, σε αντιπαραβολή με τα ποσοστά γυναικών - ανδρών στις σελίδες που οι ίδιοι διαχειρίζονται.

χρηστών, το 63,1% δημοσιεύει από την Αττική, ενώ σχεδόν ισάριθμοι εμφανίζονται οι χρήστες που αναρτούν περιεχόμενο στη σελίδα από τη Θεσσαλονίκη, άλλες περιοχές της Ελλάδας και από περιοχές εκτός χώρας (με ποσοστά 12,1%, 12,1% και 12,6% αντίστοιχα) – με ό,τι και αν ενδέχεται να σημαίνει αυτό αφενός για το ενδιαφέρον των χρηστών σε αστικά κέντρα και αφετέρου για τη σχέση των εκτός Ελλάδας χρηστών με την ΕΡΤ. Σε κάθε περίπτωση, ο αριθμός αναρτήσεων που κάνουν οι χρήστες δεν αποδεικνύεται στατιστικά να εξαρτάται από τη γεωγραφική θέση τους.

9.2 Δημοσιεύσεις και αλληλεπίδραση

Ως προς τη συνεισφορά περιεχομένου στη σελίδα, είναι χαρακτηριστικό ότι το 70,9% των χρηστών, που έχουν δημοσιεύσει υλικό τους 34 μήνες μελέτης, έχουν κάνει μόνο μία ανάρτηση. Το 13% και το 9,9% έχουν κάνει δύο και τρεις έως πέντε αναρτήσεις αντίστοιχα, ενώ μόλις το 6,2% έχει δημοσιεύσει περισσότερες από έξι αναρτήσεις – στοιχεία που καθιστούν σαφές ότι προσφέρεται πολύ περιεχόμενο από λίγους και αντιστρόφως.

Παράλληλα, μελετώντας το ερευνητικό δείγμα στο σύνολό του και για όλο το διάστημα αναφοράς, παρατηρείται ότι η πλειονότητα των δημοσιεύσεων λαμβάνει μόλις ένα «μου αρέσει!» (37,6% των περιπτώσεων), δεν σχολιάζεται καθόλου (70,7% των περιπτώσεων) ούτε κοινοποιείται (68,7% των περιπτώσεων). Μάλιστα, είναι ξεκάθαρο περιγραφικά, αλλά αποδεικνύεται και στατιστικά, ότι η κάθε μορφής αλληλεπίδραση των χρηστών με τις δημοσιεύσεις εξαρτάται από την κατηγορία δημιουργού, με το ενδιαφέρον των χρηστών να εστιάζεται στις αναρτήσεις των διαχειριστών.

Η πλειονότητα των δημοσιεύσεών τους (18,8%) λαμβάνει 21 έως 50 «μου αρέσει!» (έναντι δύο έως τρία «μου αρέσει!» που καταγράφονται στο 29,9% των δημοσιεύσεων από χρήστες), και ακολουθεί το 17,1% των αναρτήσεων από διαχειριστές που λαμβάνει 151 έως 300 «μου αρέσει!», έναντι ενός για το 29,6% στην περίπτωση των χρηστών.

Όσον αφορά στον σχολιασμό, οι περισσότερες δημοσιεύσεις μένουν ασχολίαστες και στις δύο περιπτώσεις (57,1% των περιπτώσεων για τους χρήστες, 28,1% για τους

διαχειριστές), αλλά ενώ ακολουθεί το 16,8% των δημοσιεύσεων χρηστών με μόλις ένα σχόλιο, στην περίπτωση των διαχειριστών η αμέσως επόμενη ομάδα είναι οι δημοσιεύσεις με επτά έως 20 σχόλια (19,4%). Ανάλογη είναι η εικόνα και ως προς τις κοινοποιήσεις που έχουν οι αναρτήσεις των μεν και των δε, με τη διαφορά ότι στο 63,6% των δημοσιεύσεων από χρήστες δεν διατίθεται η δυνατότητα κοινοποίησης.

9.3 Το περιεχόμενο, η κατανομή του στον χρόνο και οι εξελίξεις στην ΕΡΤ

Τα ενδιαφέροντα ευρήματα της έρευνας αφορούν στο διακινούμενο περιεχόμενο στη σελίδα και την κατανομή του στον χρόνο. Δεν μπορεί κανείς να επικαλεστεί τα εντυπωσιακά δεδομένα που αντιστοιχούν στον πληθυσμό αναρτήσεων από χρήστες, όπως αυτός καταμετρήθηκε με τη χρήση του API Graph Explorer (2014) – σύμφωνα με το οποίο, τον Ιούνιο 2013 έγιναν από χρήστες περισσότερες αναρτήσεις από όσες καταγράφηκαν στους υπόλοιπους 33 μήνες μελέτης συνολικά.

Ωστόσο, ότι η διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ πυροδότησε τη συμμετοχή στη σελίδα καταδεικνύεται από την έρευνα βάσει δείγματος: Τον Ιούνιο 2013 δημοσιεύονται οι περισσότερες αναρτήσεις από κάθε άλλο μήνα μελέτης, τόσο από διαχειριστές (114 δημοσιεύσεις) όσο και από χρήστες (705 δημοσιεύσεις) – ακολουθούν οι μήνες Αύγουστος 2012 (104 περιπτώσεις) για τους πρώτους, Ιούλιος 2013 (645 αναρτήσεις) και Νοέμβριος 2013 (539 αναρτήσεις) για τους δεύτερους.

Το τελευταίο δεδομένο, όσον αφορά στους χρήστες, κρίνεται ότι οφείλεται στο αυξημένο ενδιαφέρον για τα ζητήματα της ΕΡΤ το καλοκαίρι του προηγούμενου έτους, αλλά και τον περασμένο Νοέμβριο όταν εκκενώθηκε το κατελημμένο Ραδιομέγαρο από τα ΜΑΤ. Για την περίπτωση των διαχειριστών και τη συγκριτικά αυξημένη δημοσίευση αναρτήσεων τον Αύγουστο 2012, σημειώνεται ότι πρόκειται για μήνα Ολυμπιακών Αγώνων, στον βαθμό που αυτό ενδέχεται να επηρεάζει την ειδησεογραφία, αλλά κάτι τέτοιο παραμένει στη σφαίρα της εικασίας, δεδομένου ότι δεν τεκμαίρεται από την έρευνα.

Η αύξηση του ενδιαφέροντος των χρηστών, άπαξ και διεκόπη η λειτουργία της ΕΡΤ, καθίσταται σαφής και από τη μέγιστη μέση τιμή αλληλεπιδράσεων (358) με τις αναρτήσεις των διαχειριστών που σημειώνεται τον Ιούνιο 2013 – αν και περιγραφικά φαίνεται ότι η εν λόγω αύξηση ήταν μάλλον στιγμιαία, δεδομένου ότι η αντίστοιχη μέση τιμή τον Ιούλιο 2013 είναι 160 ενέργειες και ακόμη λιγότερες τους επόμενες μήνες, έως ότου αυξηθεί στις 208 ενέργειες τον Νοέμβριο 2013, στοιχείο που επίσης κρίνεται ότι συνδέεται με την επέμβαση των ΜΑΤ στο Ραδιομέγαρο.

Η ερευνητική υπόθεση ότι η διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ πυροδότησε το ενδιαφέρον των χρηστών για τη σελίδα αποδεικνύεται στατιστικά, για τις περιπτώσεις δημοσιεύσεων από διαχειριστές με τις οποίες η μέση τιμή αλληλεπίδρασης από τον Ιούνιο 2013 και έπειτα είναι 186,1 ενέργειες, έναντι 106,9 ενεργειών για το διάστημα πριν να κλείσει η ΕΡΤ. Ταυτόχρονα, φαίνεται ότι η μέση τιμή σχολιασμού για θέματα που αφορούν την ΕΡΤ εξαρτάται από την χρονική περίοδο αναφοράς: με τους χρήστες να μιλούν περισσότερο για την ΕΡΤ μετά το κλείσιμό της από ότι πριν (οι δημοσιεύσεις με βασικό θέμα το ΕΡΤ - διακοπή λειτουργίας φαίνεται ότι είναι οι πιο σχολιασμένες αναρτήσεις, με μέση τιμή σχολίων 43,7).

Το ενδιαφέρον στοιχείο ως προς το περιεχόμενο είναι ότι, ανάμεσα στις αναρτήσεις με την υψηλότερη δημοτικότητα στη σελίδα, οι περισσότερες (33,4%) είναι ειδησεογραφικού/ ενημερωτικού χαρακτήρα, όπως κανείς θα ανέμενε, αλλά εξίσου δημοφιλή είναι τα ευχετήρια μηνύματα (32,4%) – τα οποία αποτελούσαν, ίσως παραδόξως, καθημερινές δημοσιεύσεις διαχειριστών στην ERTSocial (συνήθως περισσότερες από μία ημερησίως), πριν από τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ. Απόψεις ή σχόλια αποτελούν το 24% των δημοσιεύσεων με την υψηλότερη δημοτικότητα, βάσει σχολιασμού.

Ως προς τη θεματολογία των αναρτήσεων, πλην των διαφόρων επιμέρους θεμάτων που δεν καταγράφηκαν και τα οποία, ως κατηγορία, εμφανίζονται ως τα πολυπληθέστερα (36,2%)¹³², το ενδιαφέρον των χρηστών περιστρέφεται κυρίως γύρω από διάφορα

---

¹³² Από αυτές, οι 292 αναρτήσεις (87,7% της κατηγορίας «Άλλο» βασικό θέμα) είναι ευχές.

θέματα σχετικά με την ΕΡΤ: Σύμφωνα με την ανάλυση περιεχομένου, το 23,7% των περιπτώσεων αφορά σε ζητήματα της λειτουργούσας ΕΡΤ (ΕΡΤ - άλλο) και το 19,5% των αναρτήσεων έχουν ως βασικό θέμα ανάρτησης κάποιο σχετικό με τη λειτουργία της από τους πρώην εργαζόμενους (ΕΡΤ - διακοπή λειτουργίας, ΕΡΤ Open, Συνέχιση λειτουργίας ET3, MAT στο Ραδιομέγαρο), από τον Ιούνιο 2013 και έπειτα. Πολιτιστικά και πολιτικά θέματα αποτελούν το 5% και το 4% των αναρτήσεων αντίστοιχα, ενώ όλα τα άλλα βασικά θέματα εμφανίζονται σε ποσοστό μικρότερο του 2%.

Η πλειονότητα των αναρτήσεων (63,2%) δεν εμφανίζει καμία δευτερεύουσα αναφορά σε άλλο θέμα, πέραν του βασικού, και ακολουθούν οι δημοσιεύσεις που περιέχουν δευτερεύουσες αναφορές στον πολιτισμό (10,5%), στον αθλητισμό (5,6%), σε πολιτικά (4,8%) και κοινωνικά θέματα (4,1%), και σε άλλα μέσα ενημέρωσης (2%). Συγκεκριμένα, οι 30 από τις 58 περιπτώσεις αναρτήσεων στις οποίες περιέχεται δευτερεύουσα αναφορά σε πολιτιστικό θέμα, ανήκουν στην κατηγορία βασικού θέματος «ΕΡΤ - άλλο», το οποίο χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει κυρίως προγράμματα, υπηρεσίες, άλλες λειτουργίες της ΕΡΤ (πριν την 11^η Ιουνίου). Επομένως, κανείς μπορεί να κατανοήσει ότι πρόκειται για δημοσιεύσεις που προωθούσαν το πολιτιστικό πρόγραμμα της ΕΡΤ.

Αντίστοιχα, όταν οι 24 από τις 58 δημοσιεύσεις με δευτερεύον θέμα τον πολιτισμό, έχουν ως βασικό θέμα ανάρτησης το ΕΡΤ Open, κανείς μπορεί να συμπεράνει ότι σε μεγάλο βαθμό σχετίζονται με τις συναυλίες και άλλες εκδηλώσεις που διοργανώνονταν στο προαύλιο του Ραδιομεγάρου σε όλη τη διάρκεια του περσινού καλοκαιριού. Το αντίστοιχο συμβαίνει και στην περίπτωση των 49 από τις 50 αναρτήσεις με δευτερεύουσα αναφορά στον αθλητισμό και πρωτεύουσα στο θέμα ΕΡΤ - άλλο (δημοσιεύσεις οι οποίες ενημερώνουν για αθλητικές μεταδόσεις της ΕΡΤ).

9.4 Η διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ και η διάθεση/ συναίσθημα των αναρτήσεων

Σημαντικό εύρημα της έρευνας κρίνεται το γεγονός ότι το ποσοστό αναρτήσεων που φέρουν αρνητικό συναίσθημα (83,6%) για τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ ή την

εκκένωση του Ραδιομεγάρου από την αστυνομία τον Νοέμβριο 2013 είναι σχεδόν αντίστοιχο του ποσοστού δημοσιεύσεων οι οποίες φέρουν θετικό συναίσθημα (86,8%) για το εγχείρημα ERT Open. Την ίδια στιγμή, παρατηρείται ότι, μεταξύ των αναρτήσεων οι οποίες δημοσιεύθηκαν στη σελίδα πριν από τον Ιούνιο 2013 και αφορούν θέματα της ΕΡΤ, το 58% των δημοσιεύσεων είναι φορτισμένο με αρνητικό συναίσθημα.

Στο σημείο αυτό, κρίνεται απαραίτητο να διευκρινιστεί το εξής: Το 16,4% των αναρτήσεων, με βασικό θέμα ανάρτησης ΕΡΤ - διακοπή λειτουργίας, οι οποίες εμφανίζονται να φέρουν θετικό συναίσθημα, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι εκφράζουν θετικό συναίσθημα για την ίδια τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ, αλλά – σε μεγάλο βαθμό – μπορεί να εκφράζεται θετικό συναίσθημα για κάτι το οποίο συμβαίνει στην ΕΡΤ, μετά τη διακοπή λειτουργίας της • δηλαδή, κατά τη διάρκεια των πρώτων ημερών μετά τη διακοπή του ραδιοηλεκτρονικού σήματος και πριν από την εμφάνιση της ταυτότητας ERT Open, τις ημέρες όπου ίσχυε το παράδοξο να λειτουργεί η ΕΡΤ ενώ είχε μόλις διακοπεί η λειτουργία της. Είναι χαρακτηριστικό ότι, κατά την αποδελτίωση των εξεταζόμενων αναρτήσεων και κατά την ανάλυση περιεχομένου, διαπιστώθηκαν μόνο οχτώ αναρτήσεις χρηστών όπου στο μήνυμα του δημιουργού διατυπωνόταν ρητή συμφωνία με το κλείσιμο της ΕΡΤ.

Παράλληλα, σημειώνεται ότι στο 42% των αναρτήσεων που φέρουν θετικό συναίσθημα για το βασικό θέμα ΕΡΤ - άλλο περιλαμβάνονται πολλές δημοσιεύσεις διαχειριστών οι οποίες επικοινωνούν προγράμματα ή δραστηριότητες της ΕΡΤ όσο αυτή ήταν σε λειτουργία. Παρατηρείται, βέβαια, ότι ενώ οι περισσότερες δημοσιεύσεις βασικού θέματος ΕΡΤ - άλλο έχουν γίνει από χρήστες (91 στις 152, έναντι 61 αναρτήσεις διαχειριστών), στην περίπτωση ομαδοποιημένου βασικού θέματος ΕΡΤ - διακοπή λειτουργίας/ MAT στο Ραδιομέγαρο οι περισσότερες αναρτήσεις είναι δημοσιευμένες από διαχειριστές (86 στις 112, έναντι 26 αναρτήσεων χρηστών).

Τα στοιχεία μπορούν να συνδυαστούν με τις περισσότερο χρησιμοποιούμενες λέξεις σε αναρτήσεις αρνητικής ή θετικής διάθεσης/ συναισθήματος, σε όλο το διάστημα μελέτης, σύμφωνα με τους οπτικής αναπαράστασης στατιστικούς καταλόγους (Wordle 2013). Ενδεικτικά, για την περίπτωση αναρτήσεων αρνητικής διάθεσης/ συναισθήματος: ΕΡΤ,

δημόσια, τηλεόραση, κυβέρνηση, κλείσιμο, Ελλάδα, απόφαση, EBU, εκπομπή. Για την περίπτωση δημοσιεύσεων με θετική διάθεση/ συναίσθημα: καλημέρα, καληνύχτα, ΕΡΤ, καλή, καλό, Σαββατοκύριακο. Οι πληροφορίες γίνονται περισσότερο σαφείς, με τη διάκριση των δύο περιόδων λειτουργίας (πριν και μετά την 11^η Ιουνίου).

Επί λειτουργίας ΕΡΤ, οι περισσότερο χρησιμοποιούμενες λέξεις σε αναρτήσεις θετικής διάθεσης/ συναισθήματος είναι: καλημέρα, καληνύχτα, καλή, καλό, Σαββατοκύριακο, εβδομάδα, όμορφη • ενώ οι αντίστοιχες λέξεις επί ΕΡΤ Open είναι: ΕΡΤ, ΕΡΤ3, ΕΡΑ, διαμαρτυρία, εργαζόμενοι, ευχαριστούμε, ανοιχτή, συγκέντρωση, συμπάρασταση, πλατεία, ΕΡΤ Open, συναυλία, δημόσια, τηλεόραση, πορεία. Αντίστοιχα, πριν από τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ οι αρνητικής διάθεσης/ συναισθήματος αναρτήσεις χαρακτηρίζονται από τις λέξεις: ΕΡΤ, εκπομπή, ρε, ΝΕΤ, μετάδοση, απόφαση, πληρώνουμε (και «πληρώνω»), δημόσια, ντροπή, ΥΕΝΕΔ, κρίμα, σύμβαση, παραγωγή • ενώ οι αντίστοιχες λέξεις επί ΕΡΤ Open είναι: ΕΡΤ, κυβέρνηση, δημόσια, κλείσιμο, Ελλάδα, τηλεόραση, απόφαση, δημοκρατία, εργαζόμενοι, ενημέρωση, EBU, ΕΡΤ Open.

9.5 Επαλήθευση και διάψευση ΥΕ

Για τον έλεγχο των ερευνητικών υποθέσεων, κρίθηκε απαραίτητο, μετά την πρώτη καταγραφή των αποτελεσμάτων της ποσοτικής ανάλυσης, να εξαιρεθούν οι περιπτώσεις ευχετήριων μηνυμάτων, που αποτελούν το 23% του επιμέρους δείγματος μελέτης και στις οποίες κρίνεται αδύνατο βάσει θέματος ανάρτησης να εντοπιστούν (ή όχι) ομοφυλία, κοινωνικός αυτοματισμός, πολιτική συμμετοχή και κοινωνική δράση. Ακολούθως, με την εξαίρεσή τους και με υπολειπόμενο δείγμα μελέτης 77 αναρτήσεις (ανάμεσα στις 100 με την υψηλότερη δημοτικότητα στη σελίδα), επαληθεύονται οι υποθέσεις ότι στην ERTSocial υφίσταται το φαινόμενο της ομοφυλίας (70,1%), ότι η σελίδα αποτελεί πεδίο διαλόγου (77,9%) και πολιτικής συμμετοχής (87%). Δεν επαληθεύεται η υπόθεση εργασίας ότι στη σελίδα της ΕΡΤ εντοπίζεται το φαινόμενο του κοινωνικού αυτοματισμού.

Η επαλήθευση της ερευνητικής υπόθεσης για την ERTSocial ως πεδίο πολιτικής συμμετοχής, και το στοιχείο ότι στο 87% των 77 αναρτήσεων, οι οποίες είναι ανάμεσα στις πιο σχολιασμένες της σελίδας για όλο το διάστημα μελέτης (34 μήνες), έχει ιδιαίτερη σημασία • διότι από την ανάλυση περιεχόμενου είχε νωρίτερα προκύψει ότι μόνο το 4% των δημοσιεύσεων (σε σύνολο 921) έχει κάποιο πολιτικό θέμα ως βασικό (Πολιτική - κυβερνητικό έργο ή Πολιτική - άλλο). Αυτό δύναται να σημαίνει δύο πράγματα: αφενός, τη δυναμική των σχολίων¹³³ και, αφετέρου, ότι η πολιτική συμμετοχή αφορά ζητήματα (πιθανώς της ΕΡΤ) τα οποία βρίσκονται πέρα από το εύρος των θεσμών (δεν αφορούν, για παράδειγμα, το κυβερνητικό έργο ή κάποια τρέχουσα πολιτική εξέλιξη).

Τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας φαίνεται ότι έρχονται να ενισχύσουν τα ευρήματα της ποσοτικής ανάλυσης, ίσως με εξαίρεση το ζήτημα του διαλόγου στον οποίο, από τη μία, οι διαχειριστές δεν συμμετέχουν και, από την άλλη, οι χρήστες φαίνονται να εγείρουν ερωτήματα ή επιφυλάξεις για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του, ακόμη και όταν αποδέχονται την ανάπτυξη διαλόγου.

Τέλος, όσον αφορά στον έλεγχο της υπόθεσης εργασίας ότι η σελίδα της ERTSocial αποτελεί πεδίο κοινωνικής δράσης, υπενθυμίζεται ότι η τελευταία έχει οριστεί ως συνισταμένη τεσσάρων παραγόντων (πολιτικής ανυπακοής, κοινωνικής αντίστασης, κοινωνικής άμυνας και αλληλεγγύης). Από την ποσοτική ανάλυση των δεδομένων, προκύπτει ότι στο 32,5% των εξεταζόμενων αναρτήσεων δεν εντοπίζεται καμία από αυτές τις συνιστώσες, μία εντοπίζεται στο 15,6%, δύο στο 10,4%, τρεις στο 16,9% και όλοι οι παράγοντες εντοπίζονται στο 24,7%.

Φαινομενικά, η υπόθεση δεν επαληθεύεται. Όμως, στον Πίνακα 36 παρουσιάζεται ότι μόνο 64 από τις μελετώμενες αναρτήσεις έχουν γίνει από τη διακοπή της λειτουργίας της ΕΡΤ και έπειτα, όποτε μπορεί κυρίως να εξεταστεί το ζητούμενο. Προς επίρρωση, σε καμία από τις δημοσιεύσεις που έχουν γίνει την πρώτη περίοδο λειτουργίας της σελίδας (που συμπίπτει με τη λειτουργία της ΕΡΤ) δεν εντοπίζεται έκφραση κοινωνικής δράσης.

---

¹³³ Για τον έλεγχο των ΥΕ, οι αναρτήσεις αντιμετωπίστηκαν ως ενιαίες συζητήσεις, μαζί με τα σχόλιά τους, ενώ για την κατηγοριοποίηση των δημοσιεύσεων ανά θέμα εκτιμήθηκε μόνο η εκάστοτε βασική ανάρτηση.

Παράλληλα, τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας αντιτίθενται σε αυτά της ποσοτικής, δεδομένου ότι έξι στους επτά ερωτώμενους προσήλθαν στη σελίδα ακριβώς θεωρώντας τη συμμετοχή τους ως μορφή δράσης, την οποία μάλιστα – ο καθένας με τον τρόπο του – επέκτειναν στον φυσικό κόσμο. Επομένως, κρίνεται ότι δεν μπορεί με ασφάλεια να απορριφθεί η συγκεκριμένη υπόθεση έρευνας.

10. Συμπεράσματα, περιορισμοί και προτάσεις

10.1 Σύνοψη του έργου

Στόχο της παρούσας αποτέλεσε η διερεύνηση των ΣΨΜ ως πεδίο διαλόγου και συμμετοχής, με περίπτωση μελέτης τη σελίδα ERTSocial στο FB, επιλογή που έγινε περίπου έναν μήνα μετά τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ – γεγονός που αναμφισβήτητα βρίσκεται στον πυρήνα του ενδιαφέροντος, στον βαθμό που αναμένεται ότι διαμορφώνει τη δραστηριότητα στη σελίδα έκτοτε, και μάλιστα αντιθετικά προς την προϋπάρχουσα.

Στις σελίδες που προηγήθηκαν, μελετήθηκαν έννοιες και ορισμοί βασικοί για τη θεωρητική πλαισίωση της έρευνας: αναλύθηκαν, βάσει βιβλιογραφικής μελέτης, το φαινόμενο της ομοφυλίας και του κοινωνικού αυτοματισμού, η προσέγγιση του διαλόγου στα ΣΨΜ, ο προσδιορισμός της πολιτικής συμμετοχής, αλλά και της κοινωνικής δράσης ως κοινή συνισταμένη της πολιτικής ανυπακοής, της κοινωνικής αντίστασης, της κοινωνικής άμυνας και της αλληλεγγύης. Συνοψίστηκαν τεχνικές και προτεινόμενες επιλογές μέτρησης της δημοτικότητας των αναρτήσεων στο FB και αιτιολογήθηκε συνοπτικά η επιλογή της ERTSocial ως περίπτωση μελέτης.

Ακολούθως, παρουσιάστηκε ο σχεδιασμός και η ανάλυση των δεδομένων μιας τρίπτυχης έρευνας (ποσοτική έρευνα, ποσοτική ανάλυση περιεχομένου και ποιοτική έρευνα), η οποία ξεκίνησε δοκιμαστικά τον Ιούλιο του 2013, και στη συνέχεια διεξήχθη έως και τον Μάιο 2014.

10.2 Η συμμετοχή των χρηστών στη σελίδα

Στη σελίδα της ΕΡΤ στο FB δραστηριοποιούνται κυρίως φυσικά πρόσωπα, χωρίς η συμμετοχή τους να επηρεάζεται από δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως το φύλο και η γεωγραφική περιοχή τους. Οι περισσότεροι χρήστες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως «διερχόμενοι» (τουλάχιστον ως προς τη δημοσίευση δικού τους, αυτούσιου περιεχομένου, όπως είναι μια ανάρτηση σε «τοίχο» του FB), αφού η πλειονότητα των

ατόμων δημοσιεύουν μία, δύο ή τρεις αναρτήσεις, χωρίς να επανέρχονται και να επιμένουν στη συνεισφορά περιεχομένου.

Οι τιμές αλληλεπίδρασης με τις δημοσιεύσεις στη σελίδα, σε απόλυτα νούμερα, είναι μάλλον πολύ χαμηλότερες από όσο διαισθητικά θα περίμενε κανείς να συναντήσει στη σελίδα του δημόσιου ραδιοτηλεοπτικού φορέα στο FB. Είναι, πάντως, εμφανές ότι το ενδιαφέρον των χρηστών εστιάζεται στο περιεχόμενο που δημοσιεύεται από τους διαχειριστές, και αυτό είναι συμβατό με την εκ των προτέρων πρόβλεψη που κανείς θα μπορούσε να κάνει, γνωρίζοντας ότι πρόκειται για έναν «χώρο» ο οποίος φέρει μια συγκεκριμένη ταυτότητα, δηλαδή ανήκει κάπου, ότι εύλογα όσοι επισκέπτονται τον «χώρο» αυτό ενδιαφέρονται κυρίως για τον «οικοδεσπότη» του.

10.3 Αναθεώρηση και περαιτέρω έρευνα

Αναθεωρείται η αρχική αντίληψη (επικουρούμενη από διαχεόμενα στερεότυπα και αναπαραγόμενες κοινωνικές κατασκευές) ότι στη σελίδα της ΕΡΤ εντοπίζεται το φαινόμενο του κοινωνικού αυτοματισμού. Παράλληλα, δεν αναθεωρείται αλλά διατυπώνεται εκ νέου, προς περαιτέρω έρευνα, και με περισσότερη επιφύλαξη η υπόθεση ότι η ΕRTSocial αποτελεί όχημα κοινωνικής δράσης, τουλάχιστον όπως αυτή ορίστηκε στο παρόν θεωρητικό πλαίσιο.

Τα ποσοτικά ευρήματα έρχονται σε αντίθεση με τα προερχόμενα από τους συνεντευξιαζόμενους (και ανάμεσα στους πιο ενεργούς) χρήστες της σελίδας, οι οποίοι – όπως φαίνεται στην πράξη, αλλά και ρητορικά – αντιλαμβάνονται τη συμμετοχή τους στη σελίδα ως μορφή δράσης. Αυτό παραμένει ένα πεδίο που χρήζει εκτενέστερης έρευνας και περαιτέρω ανάλυσης, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν τα ποσοτικά ευρήματα που παρουσιάζονται στην παρούσα θα ανατρέπονταν με ένα μεγαλύτερο ερευνητικό δείγμα ή εάν οι απόψεις των χρηστών και ο τρόπος που βλέπουν τον εαυτό τους στη σελίδα (και έξω από αυτή) δηλώνει το αντιληπτό της και όχι το πραγματικό της δράσης.

10.4 Τα ΣΨΜ ως πεδίο διαλόγου και πολιτικής συμμετοχής

Ως αποτέλεσμα της προκείμενης έρευνας, επιβεβαιώνεται η αντίληψη ότι τα ΣΨΜ αποτελούν πεδίο διαλόγου και οι επιφυλάξεις των συνεντευξιζόμενων για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του ανοίγουν τον δρόμο για περαιτέρω έρευνα σε επίπεδο ανάλυσης λόγου, η οποία θα φωτίσει τους τρόπους και το βάθος της συνδιάλεξης των χρηστών.

Παράλληλα, η επαλήθευση της υπόθεσης ότι η σελίδα ERTSocial στο FB αποτελεί πεδίο πολιτικής συμμετοχής έχει ιδιαίτερη σημασία, όχι επειδή επιβεβαιώνει το διαισθητικά αντιληπτό, αλλά επειδή συνδυάζεται με ένα επιμέρους εύρημα: εντοπίζεται πολιτική συμμετοχή στο 87% των υπό εξέταση κορυφαίων σε δημοτικότητα συζητήσεων (77 περιπτώσεις), τη στιγμή που οι αναρτήσεις πολιτικής θεματολογίας (στην οποία συμπεριλαμβάνεται το κυβερνητικό έργο και άλλες τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις) είναι μόλις το 4%, σε σύνολο 921 περιπτώσεων. Ένα δεδομένο το οποίο θα μπορούσε να εισάγει τη γενίκευση ότι η πολιτική συμμετοχή των χρηστών στα ΣΨΜ δεν έχει σημείο αναφοράς τους θεσμικούς παράγοντες, αλλά άλλους – που στην προκειμένη εικάζεται ότι είναι τα ζητήματα της ΕΡΤ.

10.5 Η διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ και η λειτουργία της σελίδας ERTSocial

Ο περισσότερο ενεργός μήνας, σε επίπεδο δημοσιεύσεων τόσο από διαχειριστές όσο και από χρήστες, είναι ο Ιούνιος 2013, όταν διεκόπη η λειτουργία της ΕΡΤ Α.Ε.. Μάλιστα, στην περίπτωση των χρηστών, ένα στοιχείο αναφοράς είναι το δεδομένο ότι και οι δύο αμέσως επόμενοι μήνες με τις περισσότερες αναρτήσεις (Ιούλιος 2013 και Νοέμβριος 2013), αφενός, αφορούν το διάστημα μετά τη διακοπή λειτουργίας του δημόσιου ραδιοτηλεοπτικού φορέα και, αφετέρου, είναι μήνες γεγονότων σε εξέλιξη σχετικά με την πρώην ΕΡΤ, νυν ERT Open.

Εξακολουθώντας τη σύγκριση μεταξύ των δύο διακριτών περιόδων λειτουργίας της σελίδας, πριν και μετά τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ Α.Ε., διαπιστώνεται αύξηση της

αλληλεπίδρασης των χρηστών με δημοσιεύσεις από διαχειριστές τη δεύτερη περίοδο – αλλά η μέση τιμή αλληλεπίδρασης με αναρτήσεις άλλων χρηστών παραμένει σταθερά χαμηλή. Παράλληλα, σε επίπεδο σχολιασμού δημοσιεύσεων που σχετίζονται με ζητήματα της ΕΡΤ, παρατηρείται ότι οι συμμετέχοντες στη σελίδα εμπλέκονται περισσότερο στον διάλογο όταν αυτές αφορούν θέματα της ΕΡΤ μετά το κλείσιμό της από ότι κατά τη διάρκεια της λειτουργίας της.

Η στατιστικά αποδεδειγμένη πυροδότηση της συμμετοχής των χρηστών στη σελίδα, αφενός, μετά τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ και, αφετέρου, για τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ ή άλλων συνακόλουθων θεμάτων (λειτουργία ΕΡΤ Open, επέμβαση των ΜΑΤ στο Ραδιομέγαρο) θα μπορούσε να θέσει την υπόθεση γενίκευσης ότι οι χρήστες ενεργοποιούνται σε έκτακτες καταστάσεις κρίσης – οι οποίες δεν είναι αποκομμένες από το ευρύτερο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο ή συνθήκες. Και αυτό έχει τη σημασία του, διότι θα μπορούσε να ξεκινήσει μια συζήτηση για την ενεργοποίηση του υποκειμένου αφής στιγμής αναγνωρίσει είτε τον Εαυτό του είτε τον Άλλο.

Η ενεργοποίηση των χρηστών μπορεί να ήταν στιγμιαία, υπό την έννοια ότι δεν είχε διάρκεια στον χρόνο (μέχρι την επόμενη κρίση), αλλά προτείνεται να συνδυαστεί με το εξής: Η πλειονότητα των μελετώμενων αναρτήσεων είναι βασικού θέματος χαρακτηρισμένου ως «Άλλο» (36,2%), κατηγορία η οποία αποτελείται κυρίως από τα ευχετήρια μηνύματα μέρους της διαχείρισης της σελίδας επί λειτουργίας ΕΡΤ Α.Ε.. Ως δεύτερη κατηγορία αναρτήσεων εμφανίζεται εκείνη με το βασικό θέμα «ΕΡΤ - άλλο» (23,7%), το οποίο προσδιορίζει κυρίως προγράμματα, δραστηριότητες και ζητήματα της ΕΡΤ Α.Ε.. Ωστόσο, με βάση τη μέση τιμή σχολιασμού, τα πέντε περισσότερο σχολιασμένα θέματα αναρτήσεων είναι σε σειρά προτεραιότητας – και εντός παρενθέσεως τα ποσοστά των αναρτήσεων με τα θέματα αυτά: ΕΡΤ - διακοπή λειτουργίας (11,4%), Δολοφονία Παύλου Φύσσα (0,2%), ΜΑΤ στο Ραδιομέγαρο (0,8%), Χρυσή Αυγή (1,1%), ΕΡΤ Open (6,2%).

Το περιγραφόμενο παράδοξο, μεταξύ άλλων, προτείνεται να ειπωθεί ως εναρκτήριο σημείο μιας συζήτησης περί του ορισμού και των χαρακτηριστικών της διάκρισης μεταξύ «παραδοσιακού» και «νέου» ή «εναλλακτικού» μέσου. Τίθεται σε αμφιβολία εάν

ακόμη και σήμερα η διάκριση των μέσων βάσει της τεχνολογίας σε χρήση είναι η καίρια ή εάν το «παραδοσιακό» και το «εναλλακτικό» προσδιορίζονται πια με βάση άλλα χαρακτηριστικά τους, όπως η δομή και το περιεχόμενό τους. Διότι εάν απορριφθεί το δεύτερο σκέλος της διάζευξης και υιοθετηθεί το πρώτο, τότε θα πρέπει να απαντηθεί το ερώτημα για ποιον λόγο ένα μέσο θεσμικά και παραδοσιακά οργανωμένο, όπως η ΕΡΤ Α.Ε., δεν μπόρεσε να βρει την κατάλληλη απόκριση, όταν υιοθέτησε τη χρήση του «νέου μέσου», δηλαδή του FB.

Στον βαθμό που η σελίδα ERTSocial αποτελεί περίπτωση μελέτης για την ευρύτερη προβληματική η οποία αφορά την κοινωνική δράση διά των ΣΨΜ και σε σύνδεση με την αντίστοιχη στον φυσικό κόσμο, αξίζει να σημειωθεί το εξής: Με περίοδο αναφοράς το διάστημα μετά την 11^η Ιουνίου 2013 και με δεδομένη τη διαρκή κατάσταση δράσης των πρώην εργαζομένων στην ΕΡΤ Α.Ε., αλλά και την καταγεγραμμένη συμμετοχή των πολιτών σε φυσικές συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας εναντίον της διακοπής λειτουργίας της ΕΡΤ, το αναμενόμενο ίσως θα ήταν να αποδειχθεί ότι η σελίδα ERTSocial αποτέλεσε όχημα κοινωνικής δράσης. Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να προκύπτει από την ποσοτική ανάλυση περιεχομένου, στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας.

Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει την απόρριψη της θεώρησης ότι τα ΣΨΜ διαδραματίζουν ρόλο στην οργάνωση ή/ και στην εξέλιξη της κοινωνικής δράσης, κυρίως για τους εξής λόγους, με βάση την περίπτωση μελέτης: Πρώτον, μπορεί στην πλειονότητα των αναρτήσεων με την υψηλότερη δημοτικότητα να μην εντοπίζεται κοινωνική δράση, αλλά επισημαίνεται ότι οποιοδήποτε περιεχόμενο διακινείται στη σελίδα ή/ και οποιαδήποτε ενέργεια συμμετοχής καταγράφεται σε αυτή, μετά τη διακοπή λειτουργίας της ΕΡΤ, έχει ως σημείο αναφοράς είτε ανθρώπους οι οποίοι βρίσκονται ούτως ή άλλως σε κατάσταση δράσης είτε χρήστες που υποστηρίζουν την κατάσταση αυτή – όπως τουλάχιστον προκύπτει από την ποιοτική έρευνα. Από την τελευταία καταδεικνύεται, δεύτερον, ότι για τους μεν διαχειριστές τα ΣΨΜ αποτέλεσαν (επικοινωνιακό) εφαλτήριο του εγχειρήματος ΕΡΤ Open και για τους δε χρήστες ότι η συμμετοχή τους στη σελίδα ERTSocial, σε σημαντικό βαθμό, λειτούργησε συμπληρωματικά της συμμετοχής τους στον φυσικό κόσμο (σε κάποιες περιπτώσεις η πρώτη υπήρξε η μόνη δυνατότητα συμμετοχής, δεδομένου του τόπου διαμονής τους).

Επομένως, τα δεδομένα θα μπορούσαν να οδηγήσουν, αφενός, σε μια νέα ανοιχτή συζήτηση για την πλαisiώση της κοινωνικής δράσης (διαμεσολαβημένης ή μη) και, αφετέρου, σε περαιτέρω έρευνα αναφορικά με τα κίνητρα και τις εκφάνσεις της δράσης στον ψηφιακό κόσμο εκ μέρους των εκάστοτε δευτερευόντων ενδιαφερόμενων μερών.

10.6 Περιορισμοί

Ως βασικός περιορισμός της συγκεκριμένης έρευνας (ο οποίος εάν είχε αρθεί θα μπορούσε να ανοίξει περαιτέρω ορίζοντες τόσο σε επίπεδο αποτελεσμάτων όσο και σε επίπεδο άλλων ανοιχτών ερωτημάτων) είναι η έλλειψη τεχνικής δυνατότητας για την ανάκτηση και – τουλάχιστον μερικώς – ταξινόμηση των αναρτήσεων. Η αναγκαία συνθήκη της αποδελτίωσης αναρτήσεων βάσει του διατιθέμενου δείγματος στους χρήστες του FB, αφενός, απέκλεισε δημοσιεύσεις οι οποίες ενδέχεται να είχαν φανεί πολύτιμοι ερευνητικοί πόροι (κυρίως αυτές του Ιουνίου 2013) και αφετέρου οδήγησε σε έναν ανυπέβλητα περιορισμένο χρόνο για τη λοιπή διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας και ανάλυσης.

Συγκεκριμένα, η οκτάμηνη συλλογή δεδομένων σε ύστερο χρόνο από το FB και η ταξινόμησή τους δια της αποδελτίωσης αναγκαστικά μετακίνησε οποιεσδήποτε άλλες ερευνητικές διαδικασίες για τον Μάρτιο 2014 και έπειτα. Στις τελευταίες περιλαμβάνονται η ποσοτική ανάλυση περιεχομένου αλλά και η διεξαγωγή των συνεντεύξεων (οι δυο τους ολοκληρώθηκαν τον Μάιο 2014), δεδομένου ότι ο σχεδιασμός και των δύο εξαρτιόταν σε σημεία από τα πρώτα ποσοτικά αποτελέσματα. Για αντίστοιχη έρευνα στο μέλλον, προτείνεται ενδεχομένως διεπιστημονική συνεργασία που θα καθιστά δυνατή την αυτόματη ανάκτηση και συλλογή δεδομένων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Abbott, R., Walker, M., Anand, P., Tree, J. E. F., Bowmani, R. & King, J., 2011. How can you say such things?!?: Recognizing Disagreement in Informal Political Argument. *In: Workshop on Language in Social Media (LSM 2011)*, 23 June 2011, Potland, Oregon: Association for Computational Linguistics, 2 - 11.
- Αρμενάκης, Α., 2011 – 2012. *Σημειώσεις Στατιστικής. Δ' Εξάμηνο*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ.
- Afouxenidis, A., 2014. Social Media and Political Participation: An Investigation of Small Scale Activism in Greece. *Advances in Applied Sociology*, 4 (1), 1 - 4.
- Anstead, N., 2013. Social media metrics: measuring manifestations of the public online spaces. *In: Regards critiques sur la participation politique en ligne*. DEL, Paris, 19 – 20 Juin 2013.
- Anstead, N. & O' Louglin, B., 2011. The Emerging Viewertariat and BBC Question Time: Television Debate and Real-Time Commenting Online. *The International Journal of Press/ Politics*, 16 (4), 440 - 462.
- Babbie, E., 2011. *The Basics of Social Research*. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.
- Bastien, F., 2013. Repenser la participation politique? Conceptions et mesure de la participation a l' ère de la démocratie en ligne. Intervention pour la table ronde: "Activisme et mobilisation". *In: Regards critiques sur la participation politique en ligne*. DEL, Paris, 19 – 20 Juin 2013.
- Bargh, J. A. & Chartrand, T. L., 1999. The Unbearable Automaticity of Being. *American Psychologist*, 54 (7), 462 - 479.
- Bennett, W. L., 2003. New Media Power: The Internet and Global Activism. In: Couldry, N. & Curran, J., eds. *Contesting Media Power*, Boulder, CO: Rowman and Littlefield, 17 - 38.
- Bickmore, T. & Cassell, J., 2000. "How about this weather?". Social Dialogue with Embodied Conversational Agents. *In: American Association for Artificial Intelligence*

(AAAI). *Fall Symposium on "Narrative Intelligence"*, 3 - 5 November, Cape Cod, Massachusetts: AAAI, 4 - 8.

- Bisgin, H., Agarwal, N. & Xu, X., 2011. A study of homophily on social media. *World Wide Web. Internet and Web Information Systems*, 2012, 15 (2), 213 - 232.
- Blaikie, N., 2003. *Analyzing Quantitative Data. From Description to Explanation*. London - Thousand Oaks - New Delhi: Sage Publications.
- Blair, I. V., Ma, J. E. & Lenton, A. P., 2001. Imagining Stereotypes Away: The Moderation of Implicit Stereotypes Through Mental Imagery. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81 (5), 828 - 841.
- Blossom, J., 2009. *Content Nation: surviving and thriving as social media changes our work, our lives, and our future*. Indianapolis: Wiley.
- Bohm, D., 1996. *On dialogue (Nichol, L., ed.)*. London - New York: Routledge.
- Bollen, J., Mao, H. & Pepe, A., 2011. Modeling Public Mood and Emotion: Twitter Sentiment and Socio-Economic Phenomena. *In: Fourth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*.
- Carpentier, N., 2013. Expanding participatory theory. Towards a radical diversification and localisation of participation. Intervention pour la table ronde: "Activisme et mobilisation". *In: Regards critiques sur la participation politique en ligne*. DEL, Paris, 19 - 20 Juin 2013.
- Castells, M., 2007. Communication, Power and Counter - power in the Network Society. *International Journal of Communication* (1), 238 - 266.
- Castells, M., 2012. *Networks of Outrage and Hope. Social Movements in the Internet Age*. Cambridge - Massachusetts: Polity Press.
- Chen, J., Nairn, R. & Chi, E. H., 2011. *In: Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI) 2011, Session: Twitter Systems*, 7 - 12 May 2011, Vancouver, BC, Canada: Association for Computing Machinery, 217 - 226.
- Conroy, M., Feezell, J. T., Guerrero, M., 2012. Facebook and political engagement: A study of online political group membership and offline political engagement. *Computers in Human Behavior*, 28, 1535 - 1546.

- Dahlberg, L., 2007. Rethinking the fragmentation of the cyberpublic: from consensus to contestation. *New Media Society*, 9 (5), 827 - 847.
- Dahlgren, P., 2005. The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation. *Political Communication*, 22 (2), 147 – 162.
- Dasgupta, N. & Greenwald, A., G., 2001. On the Malleability of Automatic Attitudes: Combating Automatic Prejudice With Images of Admired and Disliked Individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81 (5), 800 - 814.
- Dawson, C., 2002. *Practical Research Methods. A user-friendly guide to mastering research*. Oxford, UK: howtobooks.
- De Choudhury, M., 2011. Tie Formation on Twitter: Homophily and Structure of Egocentric Networks. *In: 2011 IEEE 3rd International Conference on Social Computing*, 9 - 11 October 2011, Boston, Massachusetts: Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE), 465 - 470.
- De Choudhury, M., Sundaram, H., John A., Seligmann, D. D. & Kelliher, A., 2010. “Birds of a Feather: Does User Homophily Impact Information Diffusion in Social Media? *Cornell University Library: Computers and Society*, 1 - 31. Διαθέσιμο σε: <<http://arxiv.org/abs/1006.1702v1>> [Προσπέλαση:10.6.2014]
- Δεληγιώργη, Α., 1997. *Σύγχρονοι προβληματισμοί για έναν καλύτερο κόσμο*. Αθήνα: Πλέθρον, 45 - 52.
- Della Porta, D. & Tarrow, S., 2005. Transnational Processes and Social Activism: An Introduction. *In: Della Porta, D. & Tarrow, S., eds. Transnational Protest and Global Activism*. Oxford – UK: Rowman & Littlefield.
- Diani, M., 2000. Social Movement Networks Virtual and Real. *Information, Communication & Society*, 3 (3), 386 - 401.
- Donk, W., Loader, B., Nixon, P. G. & Rucht, D., eds. 2004. *Cyberpotest. New media, citizens and social movements*. London – New York: Routledge.
- Ewick, P. & Silbey, S., 2003. Narrating Social Structure: Stories of Resistance to Legal Authority. *AJS*, 108 (6), 1328 - 1372.
- Gladwell, M., 2005. *Blink: The Power Of Thinking Without Thinking*. 2007. New York: Black Bay Books/ Little, Brown & Company.

- Grant, W. J., Moon, B. & Grant, J. B., 2010. Digital Dialogue? Australian Politicians' use of the Social Network Tool Twitter. *Australian Journal of Political Science*, 45 (4), 579 - 604.
- Gustaffson, N., 2012. The subtle nature of Facebook politics: Swedish social network site users and political participation. *New Media Society*, 14 (7), 1111 - 1127.
- Habermas, J. 1981a. *The Theory of Communicative Action. Reason and the rationalization of society (Volume 1)*. 1984. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J., 1981b. *The Theory of Communicative Action. Lifeworld and system: A critique of functionalist reason (Volume 2)*. 1987. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J., 1983. *Moral Consciousness and Communicative Action*. 1992. Cambridge, UK: Polity Press.
- Halpern, D. & Gibbs, J., 2013. Social media as a catalyst for online deliberation? Exploring the affordances of Facebook and YouTube for political expression. *Computers in Human Behavior*, 29, 1159 - 1168.
- Hampton, K. N. & Wellman, B., 2000. Examining community in the digital neighborhood: Early results from Canada's wired suburb. *In: Ishida, T. & Isbister, K., eds. Digital Cities: Technologies, Experiences and Future Perspectives*, Heidelberg: Springer - Verlag, 194 - 208.
- Hasegawa, T., Kaji, N., Yoshinaga, N. & Toyoda, M., 2013. Predicting and Eliciting Addressee's Emotion in Online Dialogue. *In: 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 4 - 9 August 2013, Sofia, Bulgaria: Association for Computational Linguistics, 964 - 972.
- Henderson, A. & Bowley, R., 2010. Authentic dialogue? The role of "friendship" in a social media recruitment campaign. *Journal of Communication Management*, 14 (3), 237 - 257.
- Herring, S. C., 2010. Web Content Analysis: Expanding the Paradigm. *In: Hunsinger, J., Klastrup, L., Allen, M., eds. International Handbook of Internet Research*. Dordrecht – Heidelberg – London – New York: Springer.

- Holzhauser, S., Krebs, F. & Ernst, A., 2012. Considering baseline homophily when generating spatial social networks for agent - based modelling. *Computational and Mathematical Organization Theory*, 2013, 19, 128 - 150.
- Howard, P. N. & Hussain, M. M., 2010. Open Closed Regimes: Civil Society, Information Infrastructure, and Political Islam. *In: Campbell, A. & Martin, L., ed. American Political Science Association 2010 Annual Meeting*, <http://ssrn.com/abstract=1643666> [Προσπέλαση: 23/11/2012].
- Howard, P. N. & Hussain, M. M., 2011. The Role of Digital Media. *Journal of Democracy*, 22 (3), 35 – 48.
- Howard, P. N. & Malcolm, R. P., 2012. Social Media and Political Change: Capacity, Constraint, and Consequence, *Journal of Communication*, 62, 359 - 362.
- Kadushin, C., 2012. *Understanding Social Networks: Theories, Concepts, and Findings*. New York: Oxford University Press.
- Katz, J. E. & Rice, R., 2002. *Social Consequences of Internet Use. Access, Involvement, and Interaction*. Massachusetts Institute of Technology: MIT Press.
- Kavada, A., 2006. The “alter-globalization movement” and the Internet: A case study of communication networks and collective action. *In: Cortona Colloquium 2006 – Cultural Conflicts, Social Movements and New Rights: A European Challenge*, Workshop: “Social Movements, Media and Communications”, 20 - 22 October 2006, Cortona, Italy.
- Κική, Κ., 2012. *Ο ρόλος του Διαδικτύου στην οργάνωση της κοινωνικής δράσης*. Εργασία για το μάθημα: «Επικοινωνιακές Διαστάσεις του Νέου Τεχνολογικού Περιβάλλοντος», διδάσκων: Διονύσης Πάνος. ΠΜΣ Επικοινωνία και ΜΜΕ/ Ψηφιακά Μέσα Επικοινωνίας και Περιβάλλοντα Αλληλεπίδρασης, Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, Δεκέμβριος 2012
- Kristeva, J., 1988. *Ξένοι μέσα στον εαυτό μας*. 2004. Αθήνα: Scripta.
- Lambert, A. J., Payne, B. K., Jacoby, L. L., Shaffer, L. M., Chasteen, A. L. & Khan, S. R., 2003. Stereotypes as Dominant Responses: On the “Social Facilitation” of Prejudice

in Anticipated Public Contexts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84 (2), 277 - 295.

- Lazarsfeld, P. F. & Merton, R. K., 1954. Friendship as a Social Process: A Substantive and Methodological Analysis. *In: Berger, M., Abel, T. & Page, C. H., eds. Freedom and Control in Modern Society*. 1964. New York: Octagon Books, 18 - 66.
- Leitão, T., Morgado, C. & Cunha, J. C., 2012. Measuring popularity in social network groups. *In: 2012 2nd International Conference on Cloud and Green Computing*, 1 - 3 November 2012, Xiangtan, Hunan, China: Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE), 485 - 492.
- Lin, N., 2001. Social Capital. *A Theory of Social Structure and Action*. 2004. UK: Cambridge University Press.
- Lowery, B. S., Hardin, C. D. & Sinclair, S., 2001. Social Influence Effects on Automatic Racial Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81 (5), 842 - 855.
- Mack, N., Woodson, C., MacQueen K. M., Guest, G. & Namey, E., 2005. *Qualitative Research Methods: A Data Collector's Field Guide*. North Carolina, USA: Family Health International.
- May, A., Chaintreau, A., Korula, N. & Lattanzi, S., 2014. Anatomy of News Popularity on Social Media. *In: Diffusion Networks and Cascade Analytics. WSDM 2014 Workshop*, 28 February 2014, New York City, US: ACM WSDM Conference (WSDM 2014). Διαθέσιμο σε: <<http://people.tuebingen.mpg.de/diffusion-networks-wsdm14/mckl-dnca.pdf>> [Προσπέλαση: 25.4.2014]
- Martin, B., 1993. *Social Defence, Social Change*. London: Freedom Press.
- Maynard, D., Dupplaw, D. & Hare, J., 2013. Multimodal Sentiment Analysis of Social Media. *In: BCS SGA1 Workshop on Social Media Analysis*.
- McLuhan, M., 1965. *Media: Οι Προεκτάσεις του Ανθρώπου*. Αθήνα: Κάλβος.
- McPherson, M., Smith - Lovin, L. & Cook, J. M., 2001. Birds Of A Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology*, 27, 415 - 444.
- Milioni, D. & Panos, D., 2011. New media and radical protest: Reflections from the "Greek 2008 riots". *International Journal of Media and Cultural Politics*, 7 (2), 233 - 240.

- Monnoyer – Smith, L., 2013. La révolte du citoyen qui ne veut plus être délibératif. *In: Regards critiques sur la participation politique en ligne*. DEL, Paris, 19 – 20 Juin 2013.
- Moors, A. & De Houwer, J., 2006. What is Automaticity? An Analysis of Its Component Features and Their Interrelations. *In: Bargh, J. A., ed. Social Psychology and the Unconscious. The Automaticity of Higher Mental Processes*. 2007. New York: Psychology Press, 11 – 50.
- Μπαμπινιώτης, Γ., 2011. *Λεξικό Συνωνύμων – Αντωνύμων της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ.
- Μπαμπινιώτης, Γ., 2010. *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ.
- Μπαμπινιώτης, Γ., 1998. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ.
- Mukherjee, A., Venkataraman, V., Liu, B. & Meraz, S., 2013. Public Dialogue: Analysis of Tolerance in Online Discussions. *In: 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 4 – 9 August 2013, Sofia, Bulgaria: Association for Computational Linguistics, 1680 - 1690.
- Murakami, A. & Raymond, R., 2010. Support or Oppose? Classifying Positions in Online Debates from Reply Activities and Opinion Expressions. *In: 23rd International Conference on Computational Linguistics (COLING) 2010: Poster Volume*, Beijing, China, 23 - 27 August 2010, 869 - 875.
- Nikolov, N., Salvetti, F. & Ivanova, S., 2008. Sentiment Analysis: Does Coreference Matter? *In: AISB 2008 Symposium on Affective Language in Human and Machine*, 1 – 4 April 2008, University of Aberdeen.
- O' Connor, B., Balasubramanyan, R., Rountledge, B. R. & Smith, N. A., 2010. From Tweets to Polls: Linking Text Sentiment to Public Opinion Time Series. *In: Fourth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*.
- Olorunnisola, A. A. & Martin, B. L., 2012. Influences of media on social movements: Problematizing hyperbolic inferences about impacts. *Telematics and Informatics*, <<http://dx.doi.org/10.1016/j.tele.2012.02.005>> [Προσπέλαση: 23/11/2012]

- Paltoglou, G., Gobron, S., Skowron, M., Thelwall, M. & Thalmann, D., 2010. Sentiment analysis of informal textual communication in cyberspace. *In: Engage 2010, Springer LNCS State-of-the-Art Survey*, pages 13 - 25, 2010.
- Πάνος, Δ., 2003. Τα Κοινωνικά Κινήματα στο Internet: Το Πεδίο της Νέας Ορατότητας. Στο: Παναγιωτοπούλου, Ρ., επ. *Η Ψηφιακή Πρόκληση: ΜΜΕ και Δημοκρατία*. Αθήνα: Εκδόσεις Τυποθήτω - Γιώργος Δάρδανος.
- Papacharissi, Z., 2010. *A Private Sphere. Democracy in a digital age*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Prainsack, B. & Buyx, A., 2011. *Solidarity: reflections on an emerging concept in bioethics*. UK: The Nuffield Council on Bioethics.
- Ruiz, C., Domingo, D., Micó, J. L., Díaz - Noci, J., Meso, K. & Masip, P., 2011. Public Sphere 2.0? The Democratic Qualities of Citizen Debates in Online Newspapers. *The International Journal of Press/ Politics*, 16 (4), 463 - 487.
- Shirky, C., 2008. *Here Comes Everybody. The Power of Organizing Without Organizations*. New York: The Penguin Press.
- Σκουλάς, Γ. Ε., 2013. Η Κριτική Σκέψη του J. Habermas για τις Μορφές της Σύγχρονης Κοινωνίας. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, ΙΣΤ (62), 51 - 73.
- Slane, A., 2007. Democracy, Social Space, and the Internet. *University of Toronto Law Journal*, 57 (1), 81 - 105.
- Sun, B. & Ng, V. T., 2011. Lifespan and Popularity Measurement of Online Content on Social Networks. *In: 2011 IEEE International Conference on Intelligence and Security Informatics (ISI)*, 10 - 12 July 2011, Beijing, China: Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE), 379 - 383.
- Συκουτρής, Ι., 1934, κείμενο, μετάφραση, ερμηνεία. *Πλάτωνος Συμπόσιον*. 18^η έκδοση: 2002. Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος & ΣΙΑ ΑΕ, Βιβλιοπωλείο της Εστίας.
- Tannen, D., 2007. *Talking Voices. Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Thelwall, M., Buckley, K. & Paltoglou, G., 2011. Sentiment Strength Detection for the Social Web. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 63 (1), 163 - 173.

- Thelwall, M., Buckley, K., Paltoglou, G. & Cai, D., 2010a. Sentiment Strength Detection in Short Informal Text. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61 (12), 2544 - 2558.
- Thelwall, M., Buckley, K. & Paltoglou, G., 2010b. Sentiment in Twitter Events. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62 (2), 406 - 418.
- Tumasjan, A., Sprenger, T. O., Sandner, P. G. & Welpe, I. M., 2010. Predicting Elections with Twitter: What 140 Characters Reveal about Political Sentiment. *In: Fourth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media*.
- Vesnic-Alujevic, L., 2012. Political participation and web 2.0 in Europe: A case study on Facebook, *Public Relations Review*, 38, 466 - 470.
- Wang, Y. C., Burke, M. & Kraut, R., 2013. Gender, Topic and Audience Response: An Analysis of User-Generated Content on Facebook. *In: Conference on Human Factors in Computing Systems*, 27 April - 2 May 2013, Paris, France: ACM CHI 2013, 31 - 34.
- Welp, Y., 2013. Surfing for Better Democracy? Reflections based on some Latin American experiences. *In: Regards critiques sur la participation politique en ligne*. DEL, Paris, 19 – 20 Juin 2013.
- Wilson, B., 2006. Ethnography, the Internet, and Youth Culture: Strategies for Examining Social Resistance and “Online - Offline” Relationships. *Canadian Journal of Education*, 29 (1), 307 - 328.
- Wilson, T., D., 2002. *Strangers to Ourselves. Discovering the Adaptive Unconscious*. Cambridge, Massachusetts – London, UK: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Winder, D., 2008. *Ο δικτυωμένος εαυτός. Ποιος πραγματικά είσαι online*; [2010] Αθήνα: Τόπος.

Ιστογραφικές αναφορές

- Borgatti, S., 2008. *Homophily*. Links International Center for Research on Social Networks in Business. Gatton College of Business & Economics, University of Kentucky.
Διαθέσιμο σε: <<http://www.analytictech.com/mgt780/topics/homophily.htm>> [Προσπέλαση: 10.5.2014]
- Burke, M., 2014. *Moira Burke*. Carnegie Mellon University. School of Computer Science. Διαθέσιμο σε: <<http://www.cs.cmu.edu/~./mkburke/>> [Προσπέλαση: 27.4.2014]
- Curranini, S., 2013. From theory to application: Linking network & coalition theory to the real world. Diversity, Integration and Cultural Evolution: Recent Theoretical Approaches and Policy Perspectives. Coalition Theory Network. Διαθέσιμο σε: <http://www.feem-web.it/ctn/45_applic_01.12.php> [Προσπέλαση: 10.5.2014]
- Design Your Way. *When to use infinite scrolling and when to avoid it*. Designyourway.net.
Διαθέσιμο σε: <<http://www.designyourway.net/blog/inspiration/when-to-use-infinite-scrolling-and-when-to-avoid-it/>> [Προσπέλαση: 15.4.2014]
- Ernoult, E., 2013. *6 Facebook Metrics Marketers Should Be Measuring*. Social Media Examiner. Διαθέσιμο σε: <<http://www.socialmediaexaminer.com/facebook-page-metrics/>> [Προσπέλαση: 26.4.2014]
- ERTSocial 2011 – 2014. *EPT A.E./ Facebook*. Διαθέσιμο σε: <www.facebook.com/ertsocial> [Προσπέλαση: 20.6.2014]
- Facebook Data Science, 2014. *Facebook Data Science*. Facebook. Διαθέσιμο σε: <<https://www.facebook.com/data>> [Προσπέλαση: 27.4.2014]
- Facebook Developers 2014. Διαθέσιμο σε: <<https://developers.facebook.com/>> [Προσπέλαση: 15.5.2014]
- Facebook Help, 2014a. *Πώς ορίζεται η απήχηση για κάθε δημοσίευση της Σελίδας μου*; Facebook. Διαθέσιμο σε: <<https://www.facebook.com/help/241332825914969>> [Προσπέλαση: 26.4.2014]

- Facebook Help, 2014b. *“Μου αρέσει!”*, απήχηση και αλληλεπίδραση. Facebook. Διαθέσιμο σε: <<https://www.facebook.com/help/355635011174004>> [Προσπέλαση: 26.4.2014]
- Facebook Help, 2014c. *Αλληλεπίδραση με τη Σελίδα*. Facebook. Διαθέσιμο σε: <<https://www.facebook.com/help/506387352751402>> [Προσπέλαση: 26.4.2014]
- Facebook Help, 2014d. *Πώς ορίζεται ο ρυθμός αλληλεπίδρασης;* Facebook. Διαθέσιμο σε: <<https://www.facebook.com/help/mobile-touch/178043462360087>> [Προσπέλαση: 26.4.2014]
- FOLDOC 2014. *Birds Of a Feather*. Free On-Line Dictionary Of Computing. Διαθέσιμο σε: <<http://foldoc.org/Birds+Of+a+Feather>> [Προσπέλαση: 10.6.2014]
- Gaskell, A., 2013. *You Will Probably Share This Without Reading It*. Social Media Today. Διαθέσιμο σε: <<http://socialmediatoday.com/adi-gaskell/1530251/you-will-probably-share-without-reading-it>> [Προσπέλαση: 26.4.2014]
- Graph API v2.0, 2014a. Facebook Developers. Διαθέσιμο σε: <<https://developers.facebook.com/tools/explorer/145634995501895/?method=GET&path=me%3Ffields%3Did%2Cname&version=v2.0>> [Προσπέλαση: 15.5.2014]
- Graph API v2.0, 2014b. Facebook Developers. Διαθέσιμο σε: <<https://developers.facebook.com/docs/graph-api/reference/v2.0/page/feed>> [Προσπέλαση: 15.5.2014]
- Guerin, D. & Dohr, J., 2014. Research 101 – Part III. Informe Design. Διαθέσιμο σε: <http://www.informedesign.org/Portals/0/Submission%20Templates/Research%20101/Research_101_Part_III.pdf> [Προσπέλαση: 10.5.2014]
- IETF Tools 2014. *BOFs*. The Internet Engineering Task Force. Διαθέσιμο σε: <<http://tools.ietf.org/bof/trac/>> [Προσπέλαση: 10.6.2014]
- Inspiration, 1988 - 2013. Διαθέσιμο σε: <<http://www.inspiration.com/>> [Προσπέλαση: 10.6.2014]
- Jeffries, A., 2014. *You're not going to read this. But you'll probably share it anyway*. Διαθέσιμο σε: <<http://www.theverge.com/2014/2/14/5411934/youre-not-going-to-read-this>> [Προσπέλαση: 26.4.2014]

- Jeffries, S., 2010. *A rare interview with Jürgen Habermas*. *FT Magazine/ Financial Times*. Διαθέσιμο σε: <<http://www.ft.com/cms/s/0/eda3bcd8-5327-11df-813e-00144feab49a.html#axzz34dtmVotg>> [Προσπέλαση: 10.6.2014]
- Karppi, T., 2013. *Change name to No One. Like people's status. Facebook Trolling and Managing Online Personas*. *The Fibreculture Journal*, 22. Διαθέσιμο σε: <<http://twentytwo.fibreculturejournal.org/fcj-166-change-name-to-no-one-like-peoples-status-facebook-trolling-and-managing-online-personas/>> [Προσπέλαση: 12.6.2014]
- Kasteler, J., 2013. *R.I.P. EdgeRank: How to Optimize for Facebook's News Feed Algorithm*. Διαθέσιμο σε: <<http://marketingland.com/r-i-p-edgerank-how-to-optimize-for-facebooks-newsfeed-algorithm-61226>> [Προσπέλαση: 15.4.2014]
- Κυρζόπουλος, Σ., 2011. *Πώς επηρεάζει ο κοινωνικός αυτοματισμός της ζωή του νεοέλληνα. Ο «πόλεμος» των κοινωνικών τάξεων σε περίοδο κρίσης και ο ρόλος των ΜΜΕ*. News247.gr.
Διαθέσιμο σε:
<http://news247.gr/eidiseis/gnomes/kirzopoulos/o_neos_politikos_oros_poy_eishxthh_epi_prwthypourgeias_-_shmith_kai_talanizei_to_neoellhna_mexri_shmera.1370521.html> [Προσπέλαση: 15.6.2014]
- Marsili, M., Bianconi, G., Franz, S. & Pin, P., 2004. *What do features tell us about the underlying network?* The Abdus Salam International Centre for Theoretical Physics. Διαθέσιμο σε: <http://users.ictp.it/~marsili/Features_EPFL.pdf> [Προσπέλαση: 10.5.2014]
- Μερρακλής, Μ., 1997. «Κοινωνικός αυτοματισμός». Ριζοσπάστης. Διαθέσιμο σε: <<http://www2.rizospastis.gr/wwwengine/story.do?id=3757176>> [Προσπέλαση: 15.6.2014]
- McGee, M., 2013. *EdgeRank Is Dead: Facebook's News Feed Algorithm Now Has Close To 100K Weight Factors*. *Marketing Land*. Διαθέσιμο σε: <<http://marketingland.com/edgerank-is-dead-facebooks-news-feed-algorithm-now-has-close-to-100k-weight-factors-55908>> [Προσπέλαση: 15.4.2014]

- Phillips, W., 2011. *LOLing at tragedy: Facebook trolls, memorial pages and resistance to grief online*. First Monday. Peer - reviewed journal on the Internet, 16. Διαθέσιμο σε: <<http://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/article/view/3168/3115>> [Προσπέλαση: 12.6.2014]
- Πύλη για την ελληνική γλώσσα, 2014. *Καταπίεση*. Νέα Ελληνική Γλώσσα. Διαθέσιμο σε: <
- Redd, S., 2003 - 2014. *Henry David Thoreau's Civil Disobedience: Summary and Analysis*. Education Portal. Διαθέσιμο σε: <<http://education-portal.com/academy/lesson/henry-david-thoreaus-civil-disobedience-summary-and-analysis.html#transcript>> [Προσπέλαση: 6.6.2014]
- Σαραντάκος, Ν., 2013. *Αγκούγκλιστοι Σουηδοί ή η ιδιοκτησία στις λέξεις*. Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία. Το ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου, για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και... όλα τα άλλα. Διαθέσιμο σε: <[186](https://sarantakos.wordpress.com/tag/%CE%BB%CE%B5%CE%BE%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%BC%CF%80%CE%B1%CE%BC%CF%80%CE%B9%CE%BD%CE%B9%CF%8E%CF%84%CE%B7/> [Προσπέλαση: 12.6.2014]
• Σαραντάκος, Ν., 2009. <i>Εσείς γκουγκλάρετε, γκουγκλίζετε ή γκουγκλεύετε</i>; Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία. Το ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου, για τη γλώσσα, τη
</div><div data-bbox=)

λογοτεχνία και... όλα τα άλλα. Διαθέσιμο σε:

<<https://sarantakos.wordpress.com/2009/11/24/googlis/>> [Προσπέλαση: 12.6.2014]

- Smith, A., 2013. *Reach A Definite Logical End Using Infinite Scrolling*. Search Engine Journal. Διαθέσιμο σε: <http://www.searchenginejournal.com/reach-a-definite-logical-end-using-infinite-scrolling/64008/> [Προσπέλαση: 15.4.2014]
- Sociology Guide, 2014. *Social Action. Definitions of Social Action*. Sociology Guide. Διαθέσιμο σε: <<http://www.sociologyguide.com/social-action/index.php>> [Προσπέλαση: 5.6.2014]
- Thoreau, H. D., 1849. *Civil Disobedience*. Thoreau E-Server. Διαθέσιμο σε: <<http://thoreau.eserver.org/civil1.html>> [Προσπέλαση: 6.6.2014]
- Urban Dictionary, 1999 - 2014. *Birds of a feather flock together*. Urban Dictionary. Διαθέσιμο σε: <<http://el.urbandictionary.com/define.php?term=Birds+of+a+feather+flock+together>> [Προσπέλαση: 10.6.2014]
- What is EdgeRank? *What Is the EdgeRank algorithm?* Διαθέσιμο σε: <<http://www.whatisedgerank.com/>> Προσπέλαση: [15.4.2014]
- Wordle 2013. Διαθέσιμο σε: <<http://www.wordle.net/>> [Προσπέλαση: 10.6.2014]
- Ζέρβας, Χ., 2009. *Το λεξικό της μεταπολίτευσης*. Ελευθεροτυπία/ enet.gr. Διαθέσιμο σε: <<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=88193>> [Προσπέλαση: 15.6.2014]
- @grammarnerd, 2014. *Moira Burke*. Twitter. Διαθέσιμο σε: <<https://twitter.com/grammarnerd>> [Προσπέλαση: 27.4.2014]

Κινηματογραφικές αναφορές

- *Μεσογείων 432. Ιστορίες από το Ραδιομεγάρο της ΕΡΤ*, 2014. [Ντοκιμαντέρ] Του Κώστα Εφήμερου. Αθήνα: The Press Project.
- *Το Χαμένο Σήμα της Δημοκρατίας*, 2014. [Ντοκιμαντέρ] Του Γιώργου Αυγερόπουλου. Αθήνα: Small Planet Documentary Production House.
- *Υπόθεση ΕΡΤ: Ένα χρόνο μετά*, 2014. [Τηλεοπτική εκπομπή] Έρευνα. Αθήνα: Mega TV.

Κατάλογος συντομογραφιών

Στην παρούσα αναφορά χρησιμοποιούνται οι επόμενες συντομογραφίες:

BOF .....Birds Of a Feather

ΔΤ ..... Δημόσια Τηλεόραση

ΕΕ ..... ερευνητικό ερώτημα

FB ..... Facebook

NEPIT ..... Νέα Ελληνική Ραδιοφωνία Ίντερνετ και Τηλεόραση

R.I.P. .... αναπαύσου/ ανάπαυση εν ειρήνη

ΣΥΕ ..... στατιστική υπόθεση έρευνας

ΣΨΜ ..... συλλογικά ψηφιακά μέσα

ΥΕ ..... υπόθεση έρευνας

Γλωσσάρι απόδοσης ξενόγλωσσων όρων

Στην παρούσα αναφορά χρησιμοποιούνται οι επόμενες αποδόσεις ξενόγλωσσων όρων:

adaptive unconscious	προσαρμοστικό ασυνείδητο
automatization	αυτοματοποίηση
baseline homophily	ομοφυλία βάσης
birds of a feather flock together	όμοιος τον όμοιο πάντα γυρεύει
chat	ιδιωτική στιγμιαία συνομιλία
civil disobedience	πολιτική ανυπακοή
collective action	συλλογική δράση
collective individualism	συλλογικός ατομικισμός
comment	σχολιάστε/ σχόλιο
debate	αντιλογία
dialogue	διάλογος
discussion	συζήτηση
dominant responses	κυρίαρχες αντιδράσεις
engagement	αλληλεπίδραση
homophily	ομοφυλία
inbreeding homophily	ενδογενής ομοφυλία
Internet Engineering Task Force	Τακτική Δύναμη Μηχανικών Διαδικτύου
like	«μου αρέσει!»
network	δίκτυο
networking	δικτύωση
participatory journalism	συμμετοχική δημοσιογραφία

political participation	πολιτική συμμετοχή
popularity	δημοτικότητα
R.I.P. trolling	«τρολ» υπέρ αναπαύσεως εν ειρήνη
reach	απήχηση
share	κοινοποιήστε/ κοινοποίηση
small talk	ψιλοκουβέντα
social action	κοινωνική δράση
social automaticity	κοινωνικός αυτοματισμός
solidarity	αλληλεγγύη
status homophily	ομοφυλία ως προς το στάτους
social defence	κοινωνική άμυνα
social resistance	κοινωνική αντίσταση
troll	τρολ
tweet	δημόσιο μήνυμα στο Twitter
user-generated content	περιεχόμενο προερχόμενο από τους χρήστες
value homophily	ομοφυλία αξιών
wall	τοίχος (στο FB)

Γλωσσάρι ερμηνείας κύριων όρων

Στην παρούσα αναφορά χρησιμοποιούνται οι επόμενοι κύριοι όροι:

αλληλεγγύη (solidarity) Η αλληλοβοήθεια, η συμπαράσταση, η αμοιβαία υποστήριξη μεταξύ ατόμων – διαμορφώνεται μέσω της συνταύτισης υποκειμένων, συνιστά κοινωνικό δεσμό και αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για τη διατήρηση της δράσης.

αλληλεπίδραση (engagement) Ο αριθμός των χρηστών οι οποίοι πάτησαν «κλικ» σε οποιοδήποτε σημείο μιας ανάρτησης στο FB – περιλαμβάνεται, αφενός, ο αριθμός των ατόμων που ακολούθησαν οποιονδήποτε υφιστάμενο υπερσύνδεσμο και, αφετέρου, ο αριθμός των ατόμων που εκτέλεσαν την ενέργεια «μου αρέσει», «κοινοποίησαν» ή/ και «σχολίασαν» τη δημοσίευση.

αντιλογία (debate) Ανάρτηση με την οποία κάποιος χρήστης διατυπώνει την άποψή του για ένα συγκεκριμένο θέμα και άλλοι χρήστες εκθέτουν τη γνώμη τους, εκφράζοντας τις παρατηρήσεις τους υπό μορφή σχολιασμού και δηλώνοντας άμεσα ή έμμεσα την υποστήριξη ή την αντίθεσή τους – είτε προς την αρχική τοποθέτηση είτε προς τις παρατηρήσεις άλλων χρηστών (στο Διαδίκτυο).

απήχηση (reach) Πόσοι θαυμαστές ή/ και μη θαυμαστές μιας σελίδας «είδαν» την εκάστοτε ανάρτησή της στο FB – μια δημοσίευση θεωρείται ότι έχει απήχηση σε κάποιον εάν έχει εμφανιστεί στις ενημερώσεις του.

αυτοματοποίηση (automatization) Αυτοματισμός (κοινωνικός), σύμφωνα με τις μηχανιστικές προσεγγίσεις οι οποίες ορίζουν το φαινόμενο ως διαδικασία.

δημόσιο μήνυμα στο Twitter (tweet) Οι δημόσιες δημοσιεύσεις των χρηστών στο Twitter.

δημοτικότητα (popularity) Η μέτρηση του αριθμού των απόψεων που εκφράστηκαν για ένα δεδομένο περιεχόμενο (ανάρτηση στο FB).

διάλογος (dialogue) Μια ανάρτηση στο FB, μαζί με τα σχόλιά της, εφόσον εντοπίζεται αμφίδρομη επικοινωνία μεταξύ τουλάχιστον δύο χρηστών. Συμπεριλαμβάνεται η φιλοκουβέντα, η συζήτηση, η αντιλογία μεταξύ των χρηστών. Χρειάζεται να

ικανοποιούνται τα κριτήρια της δημοσιότητας, του αλληλοσεβασμού και της αμοιβαιότητας (στο παρόν πλαίσιο).

δίκτυο (network) Σύνολο σχέσεων μεταξύ αντικειμένων ή/ και κόμβων.

δικτύωση (networking) Η διαδικασία της σύνδεσης των υποκειμένων. Δύναται να οδηγήσει σε σχέσεις, παρέχοντας στο άτομο την πρόσβαση σε πόρους που μπορεί να του φανούν πολύτιμοι.

ενδογενής ομοφυλία (inbreeding homophily) Ομοφυλία η οποία δύναται να είναι καθοδηγούμενη από προσωπικές προτιμήσεις ή επιλογές οι οποίες υπερβαίνουν τις κυρίαρχες δυνατότητες, όπως αυτές υφίστανται σε μια κοινωνία ή κοινωνική ομάδα.

κοινοποιήστε/ κοινοποίηση (share) Δυνατότητα αναδημοσίευσης περιεχομένου, όπως αυτή παρέχεται στο FB.

κοινωνική άμυνα (social defence) Η μη βίαιη αντίσταση μιας κοινότητας σε κάποια επίθεση, ως εναλλακτική της στρατιωτικής άμυνας. Βασίζεται στην εκτεταμένη διαμαρτυρία, την πειθώ, την άρνηση συνεργασίας και την παρέμβαση με σκοπό την αντίθεση στη στρατιωτική επίθεση ή στην πολιτική καταπίεση.

κοινωνική αντίσταση (social resistance) Απάντηση σε κάθε μορφής εξουσία η οποία γίνεται γνωστή διά του αποτυπώματός της στην κοινωνική δομή.

κοινωνική δράση (social action) Συνισταμένη πολιτικής ανυπακοής, κοινωνικής αντίστασης, κοινωνικής άμυνας και αλληλεγγύης (στο παρόν).

κοινωνικός αυτοματισμός (social automaticity) Φαινόμενο αντίθετο της κρίσης, της πράξης ή της συμπεριφοράς του υποκειμένου ως αποτέλεσμα πλήρως συνειδητής διαδικασίας: κρίσεις, αποφάσεις και συμπεριφορές του υποκειμένου οι οποίες δεν καθορίζονται μόνο από τις εκάστοτε διατιθέμενες πληροφορίες – δύναται να συνδέονται άμεσα με τη συχνή και συνεκτική αναπαραγωγή επαναλαμβανόμενων στερεοτύπων που χαρακτηρίζουν ομάδες αναφοράς και τα οποία ενεργοποιούνται υπό δεδομένες συνθήκες.

κυρίαρχες αντιδράσεις (dominant responses) Τα στερεότυπα, δηλαδή εμπεδωμένες συνειρμικές σκέψεις που αφορούν μια συγκεκριμένη κοινωνική κατηγορία και

περιλαμβάνουν τις γνωστικές ή συναισθηματικές εκτιμήσεις των ανθρώπων για αυτή. Συνήθεις αντιδράσεις που προϋπάρχουν και οι οποίες ενισχύονται στο δημόσιο περιβάλλον, τροφοδοτούμενες από την αναδυόμενη επίδραση της αυξημένης διέγερσης ή του άγχους (κατά Lambert κ.α. 2003).

μαζική αυτο-επικοινωνία (mass self-communication) Εισαγωγή όρου από τον Castells που χαρακτηρίζει τις δεδομένες δυνατότητες και πρακτικές στον Ιστό 2.0, αντιμετώπιζοντας ως θεμέλιο την οικοδόμηση της αυτονομίας του υποκειμένου, στην οποία άλλωστε εστιάζει η σύγχρονη κουλτούρα.

μου αρέσει (like) Δυνατότητα θετικής αξιολόγησης δημοσιεύσεων, όπως αυτή παρέχεται στο FB.

πολιτική ανυπακοή (civil disobedience) Λειτουργία των ατόμων αντίθετα με θεσμοθετημένους κανόνες και νόμους, προκειμένου να μην υποστηρίξουν κυβερνήσεις τις οποίες οι ίδιοι οι δρώντες θεωρούν ως φορείς αδικίας, αλλά να δηλώσουν έμπρακτα την εναντίωσή τους με τις ιδέες ή τις προωθούμενες από αυτές πρακτικές.

πολιτική συμμετοχή (political participation) Δραστηριότητα με έντονα πληροφοριακά στοιχεία που χρησιμοποιεί τα μέσα νέων τεχνολογιών και η οποία προτίθεται να επηρεάσει, άμεσα ή έμμεσα, τους χαράσσοντες πολιτική, τους υποψηφίους και τους δημόσιους λειτουργούς (στο Διαδίκτυο).

προσαρμοστικό ασυνείδητο (adaptive unconscious) Η μη συνειδητή σκέψη ως εξελικτική προσαρμογή, η ικανότητα να υπολογίζουμε το μέγεθος των συμβάντων στο περιβάλλον μας, να τα αποσαφηνίζουμε, να τα ερμηνεύουμε και να εκδηλώνουμε τη συμπεριφορά μας γρήγορα και μη συνειδητά.

όμοιος τον όμοιο πάντα γυρεύει (birds of a feather flock together) Παροιμιακή φράση η οποία χρησιμοποιείται για να συνοψίσει την κεντρική ιδέα της ομοφυλίας, ότι τα υποκείμενα τείνουν να συγχρωτίζονται περισσότερο με άλλα κοινών χαρακτηριστικών.

ομοφυλία (homophily) Αρχή σύμφωνα με την οποία η επαφή μεταξύ όμοιων ατόμων συμβαίνει σε υψηλότερο ποσοστό συγκριτικά με εκείνη ανάμεσα σε ανόμοια υποκείμενα.

ομοφυλία αξιών (value homophily) Αναφέρεται στη μεγάλη ποικιλία της εσωτερικής κατάστασης του ατόμου που διαμορφώνει και κατευθύνει τη δυνητική συμπεριφορά του. Περιλαμβάνει ιδέες, απόψεις, πεποιθήσεις, στάσεις κ.ο.κ.

ομοφυλία βάσης (baseline homophily) Ομοφυλία η οποία σχετίζεται με τις εκάστοτε υφιστάμενες και επικρατούσες ευκαιρίες είτε στον γενικό πληθυσμό είτε σε επιμέρους κοινωνικές ομάδες.

ομοφυλία ως προς το στάτους (status homophily) Περιλαμβάνει μείζονες κοινωνικο-δημογραφικές διαστάσεις διαστρωμάτωσης της κοινωνίας – έμφυτα χαρακτηριστικά όπως είναι η φυλή, η εθνικότητα, το φύλο ή η ηλικία, και επίκτητα χαρακτηριστικά όπως η θρησκεία, η εκπαίδευση, η εργασία ή τα πρότυπα συμπεριφοράς.

περιεχόμενο προερχόμενο από τους χρήστες (user-generated content) Οποιοδήποτε περιεχόμενο παράγεται από τους χρήστες. Τέτοιο, στην περίπτωση του FB, είναι οι κάθε τύπου αναρτήσεις, τα σχόλια, οι θετικές αξιολογήσεις («μου αρέσει») και οι κοινοποιήσεις.

στιγμιαία συνομιλία (chat) Κατεξοχήν δυνατότητα σύγχρονης, ιδιωτικής επικοινωνίας μεταξύ χρηστών στο FB και σε άλλα ΣΨΜ.

συζήτηση (discussion) Παράθεση, συλλογή, συσσώρευση απόψεων, διαδικασία που μπορεί να βοηθήσει στην αντίληψη της στάσης που επικρατεί απέναντι σε ιδέες ή θέματα και από την οποία μπορεί να προκύψει μια ταχεία επισκόπηση των υφιστάμενων θέσεων.

συλλογική δράση (collective action) Το πράττειν μιας ομάδας η οποία λειτουργεί σαν σύνολο, διαδικασία που υπερβαίνει τη συνεργατική παραγωγή, σημαίνει την ανάγκη για μεγάλης κλίμακας συντονισμό, αλλά επαυξάνεται και διαφοροποιείται όσο επιταχύνεται η επικοινωνία, η υποβοηθούμενη από τη χρήση εργαλείων που υιοθετούν τα εμπλεκόμενα άτομα.

συλλογικός ατομικισμός (collective individualism) Λειτουργία εντός κοινωνικού δικτύου του οποίου τα εμφανικά στοιχεία δεν έγκεινται σε πλαίσιο ιδεολογικών όρων αλλά ευρύτερων αισθημάτων, όπως η απειλή ή η δικαιοσύνη.

συμμετοχική δημοσιογραφία (participatory journalism) Ενεργή συνεισφορά περιεχομένου σε ενημερωτικές ιστοσελίδες εκ μέρους των χρηστών τους.

σχολιάστε/ σχόλιο (comment) Δυνατότητα σχολιασμού δημοσιεύσεων, όπως αυτή παρέχεται στο FB.

τοίχος (wall) Ένας κοινός κοινωνικός χώρος, όπου τα μέλη μιας ομάδας αναρτούν μηνύματα (στο FB)

τρολ (troll) Χρήστης ο οποίος μεταβάλλει ή υιοθετεί μια ταυτότητα ή συμπεριφορά, με αυτοσκοπό να αποπροσανατολίσει τη συζήτηση ή να ενεργήσει ως προβοκάτορας ή να εμπαίξει είτε άλλους χρήστες είτε την ίδια τη διαδικτυακή πλατφόρμα στην οποία λειτουργεί.

τρολ υπέρ αναπαύσεως εν ειρήνη (R.I.P. trolling) Η δραστηριότητα του «τρολ» σε σελίδες μνήμης θανόντων – κυρίως στο FB.

ψιλοκουβέντα (small talk) Κουβέντα μεταξύ αγνώστων ή γνωστών κατά την οποία έμφαση δίνεται σε διαπροσωπικούς στόχους και όχι στην εκτέλεση κάποιου έργου, πράγμα που μπορεί να είναι και ανύπαρκτο.